

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет

НАУКОВІ ПРАЦІ

**СТУДЕНТІВ І МАГІСТРАНТІВ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Випуск 13

**Кам'янець-Подільський
2016**

УДК 9/3
ББК 63.3 (0)
Н 34

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ №14661-3632 ПР від 01.12.2008 р.

Друкується згідно рішення Вченої ради історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.
Протокол № 5 від 10 листопада 2016 р.

Рецензенти:

О.Є.Лисенко, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу Другої світової війни Інституту історії України (м.Київ)
В.Л.Задорожнюк, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії філософії Подільського державного аграрно-технічного університету (м.Кам'янець-Подільський)

Редакційна колегія:

С.А. Копилов, доктор історичних наук, професор (відповідальний редактор);
В.В.Газін, кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар);
Л.В. Баженов, доктор історичних наук, професор, академік УАІН;
В.П. Газін, доктор історичних наук, професор;
В.А. Дубінський, кандидат історичних наук, доцент;
В.В. Нечитайло, доктор історичних наук, професор;
І.В. Рибак, кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент УАІН;
В.С. Степанков, доктор історичних наук, професор, академік УАІН;
А.Г.Філінюк, доктор історичних наук, професор, академік АНВО;

Н 34 Наукові праці студентів та магістрантів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. / [редкол.: С.А.Копилов (відп.ред.) та ін.] – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. – Вип.13. – 114 с.

У тринадцятому випуску збірника увійшли наукові статті студентів та магістрантів історичного факультету з наукових проблем, які обговорювалися у ході звітної конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка в 2016 році.

УДК 9/3
ББК 63.3 (0)

Автори статей, 2016

ВСТУПНЕ СЛОВО

Ви тримаєте в руках черговий випуск «Наукових праць студентів та магістрантів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка». Його видання стало можливим завдяки копiткій та цілеспрямованій роботі деканату та кафедр історичного факультету, студентського наукового товариства, а головне – активній позиції самих студентів. Адже студентська науково-дослідна робота уже традиційно стала одним з провідних напрямків діяльності факультету. Фактично, студенти протягом усього часу навчання, починаючи уже з першого курсу, залучаються до наукової роботи. Вони беруть участь в роботі наукових гуртків та проблемних груп, які працюють на факультеті, займаються написанням кваліфікаційних робіт (курскових та дипломних), готують доповіді на науково-практичні конференції, беруть участь у різноманітних конкурсах наукових робіт. Вони мають можливість обрати дослідницьку тему й опрацювати її в ході навчання на факультеті. Такий підхід дає можливість отримати доволі якісний кінцевий продукт, а самим студентам отримати безцінний досвід наукової роботи. При цьому спостерігається стале зростання інтересу до наукової роботи в середовищі студентів історичного факультету. Як наслідок, можемо констатувати, очевидне зростання якості наукових статей, які представлені в останньому (13) випуску, в порівнянні з першими номерами нашого видання.

Вітаючи вихід у світ чергового випуску наукових праць студентів та магістрантів історичного факультету, закликаємо наше шановне студентство і надалі проявляти активність у науковій роботі, бути гідними продовжувачами славних наукових традицій історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Редакційна колегія чекає цікаві та змістовні матеріали для формування наступних випусків даного збірника.

Редакційна колегія

Арович В., студент 4 курсу
факультету української філології та журналістики
Науковий керівник: М. П. Плахтій, к.філос.н, доцент

ВПЛИВ РЕЛІГІЙНИХ СЕКТ НА ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються методи психологічного маніпулювання та впливу на формування людської свідомості в межах релігійних сект. Особлива увага акцентується на поведінці та психології людини яка зазнала маніпулятивного впливу.

Ключові слова: релігійні секти, маніпулювання, формування особистості.

З розвитком людства та технологій релігія також проходить етап адаптації та інтеграції у сучасне життя. Вона залишається однією з найдревніших форм суспільної свідомості, а також формою самобутнього відображення світу. Релігія є дуже складним соціальним явищем, яке поєднує в собі елементи раціонального (моральні чи етичні настанови) та ірраціонального (наприклад, фантастичні образи надприродних істот – ангелів, демонів та їх слуг).

Релігія все більше починає відігравати в житті людей роль ціннісних орієнтирів та морального еталону життєдіяльності. Німецький філософ та релігієзнавець Ф.Енгельс зазначає, що «релігія – це фантастичне відображення в головах людей тих зовнішніх сил, які панують над ними в їх повсякденному житті, – відображення, в якому земні сили набувають форми неземних. А американський філософ У. Джемс стверджує, що релігія – це приватне явище, релігій стільки, скільки віруючих людей. Напевно, цей постулат найбільш точно підкреслює, скільки зараз релігій в світі. Проте, не всі люди намагаються донести свої релігійні погляди до інших.

Згідно з останніми даними Міжнародного Бюлетеня місіонерських досліджень зараз у світі проживає 2,1 млрд. християн, 1,3 млрд. мусульман, 900 млн. індуїстів, 394 млн. даосистів, 376 млн. буддистів і 1,1 млрд. атеїстів [6]. Не зважаючи на це, зростає кількість релігійних об'єднань, що відокремились від основного напрямку, так званих сект. Саме вони й спричиняють згубний вплив на людську свідомість психологічною маніпуляцією та викривленням людської ідентичності. Їх актуальність спричинена падінням популярності традиційних релігій, розчарування у цінностях суспільства чи власного життя, невідповідність сучасним потребам молоді. «Сьогодні у світі нараховується близько 30 000 релігійних сект з індивідуальним світоглядом, який виводиться з учення якоїсь великої світової релігії, проте не тотожний з нею. Очолюють їх харизматичні лідери, яким приписують ролі посланців Божих, земних месій чи спасителів людства» [5].

За допомогою впливу на особистість секти придушують людську волю та свідомість. Прибічниками сект є особи віком від 18 до 45 років, які розчарувались в своєму житті, не змогли реалізуватись, шукають спасіння та самоствердження. Проповіді лідерів у підсумку зводяться до пророкування кінця світу. Досить

часто члени релігійних сект безоплатно працюють, передають до фондів власні заощадження та цінні речі.

Релігійним сектам притаманна особлива соціально-психологічна орієнтація, при якій прибічники секти вдаються до самоізоляції від родинних соціально-групових зв'язків, колишніх цінностей та зацікавлень. Цей ефект досягається за допомогою різноманітних засобів психологічного впливу, встановленням специфічних правил та норм поведінки членів громади, виробленням своєї техніки контролю за ними, а також максимальною насиченістю програми різними груповими заходами, що проводяться протягом доби з метою відволікання їх від позаобщинних справ. Все створено для того, щоб кожна вільна хвилина віруючого була заповнена. Для прихильників цих вчень характерна демонстративна втеча від дійсності, неприйняття існуючого соціального устрою, відсторонення від політичного життя.

Секта Догнала, вона ж секта «Чорного братства» не стала винятком. Її керівники користуються власними маніпулятивними методами впливу на формування людської особистості. Очолюють її, позбавлені католицькою церквою чернечого сану, священнослужителі: чехи Антонін-Ілля Догнал, Ричард-Методій Шпіржік, Самуїл Обергаузер і українець Василь-Маркіян Гітюк. Спочатку Догнал сам проголосив себе патріархом, потім вигдав Візантійський Католицький Патріархат. А вже через рік заснував Українську правовірну греко-католицьку церкву. Щоб заплутати людей Антонін-Ілля членів секти запропонував вбрати в одяг священників та монахів традиційних Церков. Щоб ввести в оману члени секти Догнала використовують у своїх корисливих цілях імена справжніх священників – і православних, і греко-католицьких, прикривають ними свої злодіяння. Син прибічника секти Догнала стверджує, що його батько, повертався з тих служінь зовсім на себе не схожим: у нього погляд ставав страшний, дивився і не бачив нікого, як зазомбований ходив, і днів два після тих поїздок до сектантів був дуже агресивним. Релігієзнавець Тарас Антошевський стверджує, що є три категорії догналітів: масовики (ті, кого вони вербують для мітингів і маніфестацій), проповідники (вчителі, лікарі, письменники, художники, журналісти) та багатії – бізнесмени, які їх спонсорують [1]. Тобто, їм необхідні представники усіх верств населення для збільшення обсягу свого впливу.

Формування особистості – це, як правило, початковий етап становлення особистісних властивостей людини. Особистісний ріст обумовлений безліччю зовнішніх і внутрішніх факторів. До зовнішнього відносяться: приналежність індивідуума до визначеної культури, соціально-економічному класу й унікального для кожного сімейного середовища [5].

Догналіти працювали за такою схемою впливу на психологію людини: по-перше, дозволяли вільно поводити себе в церкві: посміхатися, говорити та навіть танцювати; по-друге, кожному новому членові секти показували свою любов та приязнь, а також акцентували на його значущості для їхньої релігії, по-третє, все для храму Божого – під таким девізом видурювали цінні речі та гроші з прихожан; по-четверте, ламали особистість ритуалами – змушували одну фразу кричати 15 хвилин із задертою головою та руками догори – після цього будь-яке висловлювання вони сприймають як переконання [3].

Жертви секти спеціально ізолюються від суспільного та сімейного життя, їм забороняється будь-яке спілкування із зовнішнім світом, у них розвивають різноманітні фобії, які стають причиною психічних розладів. Культ впливає практично на будь-яку особистість. Теорія когнітивного дисонансу Л. Фестінгера стверджує, що особистість відчуває напруженість і дискомфорт, коли має мінливі, непослідовні ідеї і прагне знайти шляхи зменшити цей дисонанс [4]. Людям краще, щоб їхня поведінка, емоції та думки взаємно узгоджувались та допускають лише мінімальну невідповідність між складниками своєї особистості. Завдяки контролю свідомості прибічників секти індивідуальність новачка пригнічується у зв'язку з зануренням його в середовище, де не має місця для вільного, самостійного вибору. Всі інтереси відкидаються, залишається тільки догма. Члени секти забороняли своїм прибічникам спілкуватися з друзями та родичами, таким чином контролю піддається не тільки поведінка, а й інформація.

В іншій секті «Посольство Боже» («Посольство Благословенного Царства Божого для Всіх Народів») Сандея Аделаджі також схожі методи. «Сектантам не можна слухати будь-яку музику крім «церковної», дивитися телевізор. Можна дивитися тільки трансляції служінь й ті новини, які дозволить пастор. Після інтеграції в секту, людям необхідно залишити своє звичне коло спілкування і навіть роботу. Людям нав'язується, що вони самі приймають рішення про зречення від мирського життя, розрив зв'язків з грішними родичами, друзями і знайомими. Також кожному адепту потрібно привести 12 послідовників (учнів), що нагадує закони мережевого маркетингу. Важливою подією для кожного сектанта є «коло щирості» в домашніх групах. Публічно кожен парафіянин зізнається в скоєних за тиждень гріхах. Лідер дає вказівки, що робити в ситуації, що склалася і молиться за людину» [5]. Таким чином, лідер отримує контроль над індивідом, а також викликає страх і почуття провини за колишні гріхи. Це дозволяє повністю контролювати людину на психологічному рівні. Верховний адепт секти формує особистість на власний розсуд, вкладає ті знання, які необхідні для залучення нових людей та викачування матеріальних благ.

На отриманні матеріальних благ від віруючих орієнтується й інша секта – Саєнтологів. Саєнтологи стверджують, що можуть подарувати людству порятунок і безсмертя, але за маскою релігійної терпимості ховається звичайна фінансова піраміда з елементами різних окультних навчань. Засновник секти, Рон Хаббард, вчив: «Твоя здатність контролювати людину робить тебе зобов'язаним контролювати багатьох, і ніхто не може стати професійним саєнтологом, якщо не зможе контролювати іншу людину», «лише сильні виживуть, тільки непохитні можуть завоювати світ» [7]. Життєвим кредо Хаббарда був заклик: «Роби гроші»; «Роби гроші, роби більше грошей, примусь і інших людей робити гроші». Однією з цілей, яку засновник саєнтології поставив перед своїми послідовниками, є встановлення світового панування адептів. У саєнтології знищуються такі поняття як свобода людини, свобода вираження своєї думки, думка керівництва організації, істинність вчення саєнтології не підлягають сумніву. Будь-які спроби критичного аналізу діяльності саєнтології зустрічають з боку цієї організації звинувачення в релігійній нетерпимості.

Справжньою метою всіх тоталітарних сект є максимальне витягання прибутку і здобуття необмеженої влади над людьми, але шляхи до цього

обираються різні. Якщо для більшості псевдорелігій головним є збільшення чисельності секти, то саєнтологи спочатку зробили ставку не на кількість, а на якість. Вони позиціонують себе як церква для еліти — політичної, фінансової, інтелектуальної. Головне в саєнтології – це дохід організації, багато її членів були доведені до банкрутства і навіть самогубств через непомірні фінансові претензії секти [7]. Завдяки використанню Оксфорд-теста (200 запитань) сектанти дізнаються про людину чимало інформації, аналізують її, і починають використовувати маніпуляцію. Акцентується увага на її проблемах та страхах, це підсилює ефект емоційного перенавантаження, після чого людина готова на будь-які дії для покращення духовного стану. «Замикання» особистості від цивілізованого впливу, що призводить до залежності в самовідчутті, поведінці і світогляді від інтересів цієї секти. Як пише Роберт Пенні, основним продуктом, Церквою Саєнтології, є лише приналежність до цієї групи [6]. В результаті людина відмовляється від самостійності, незалежності та реальності. Масштабне і інтенсивне використання обману, дезінформації, залякування, інших методів психологічного насильства задля дорогоцінного членства. Адепти є організованою групою, яка зневажає ворогів, етику та мораль, права і свободу людей. Їхня діяльність спрямована на повне покорення людства власним інтересам шляхом прихованої маніпуляції.

Особистість активно розвивається, відчуваючи суперечності між своїми прагненнями та можливостями (прагнучи досягти певних результатів у навчанні за недостатнього рівня пізнавальних можливостей, починає посилено працювати над собою), поки вона не стає заручником (учасником) релігійної секти. Активний занепад особистості виявляються у психічних процесах збудження і гальмування, в емоційній сфері – у відчутті незадоволення, радості і горя. У релігійних сектах людська індивідуальність пригнічується, інтереси та вподобання коригуються верховними адептами, людське «Я» відходить на другий на план.

Перспективним є подальша розробки цієї теми у філософсько-психологічному аспекті, для з'ясування досі невідомих способів впливу та маніпуляції з метою захисту особистостей від згубного впливу.

The article deals with methods of psychological manipulation and influence on the formation of human consciousness within the religious sects. Particular emphasis is placed on human behavior and psychology has suffered manipulative influence.

Keywords: *religious sect, manipulation, identity formation.*

Список використаних джерел:

1. Балаєва Т. Жителі Західної України налякані містичною сектою «чорне братство» [Електронний ресурс] / Т. Балаєва, О. Януш // Вести. – 2015. – Режим доступу: <http://vesti-ukr.com/lvov/18194-zhiteli-zapadnoj-ukrainy-napugany-misticheskoy-sektoj-chernoe-bratstvo>.
2. Денисюк Н. Г. Традиції та формування особистості / Н. Г. Денисюк. – Минск, 1979. – 321 с.
3. Доценко Е. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Доценко. – Москва: Издательство МГУ, 1997. – 347 с.
4. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием / С. Кара-Мурза. – Москва: Эксмо, 2000. – 864 с.
5. Лешан В. Ю. Основы религиоведения / В. Ю. Лешан. – Чернівці: Рута, 2005. – 304 с. – (Підручник).

6. Романенко О. Сектантська Україна: політика, влада, гроші [Електронний ресурс] / О. Романенко, А. Співак // Україна сектантська. – 2008. – Режим доступу: http://ukrsekta.info/2008/04/19/sektantskaja_ukraina_politika_vlast_dengi.html.
7. Фромм Е. «Діанетика» : шукачам сфабрикованого щастя / Еріх Фромм. // New York Herald Tribune Book Review. – 1996. – №2. – С. 54–59.

УДК 94:39

Вужицька В., студентка 4 курсу
Науковий керівник: Ю. А. Хоптяр, к.і.н., професор

ІСТОРИЯ ЕТНОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ

У статті розглядаються особливості розвитку історії етнології від найдавніших часів і до сьогодення.

Ключові слова: *етнологія, еволюціонізм, антиеволюціонізм, дифузionalізм, етнопсихологічна школа, антропологічна школа, культурний релятивізм, постмодернізм, концепція, напрям.*

Особливості історичного, суспільно-політичного, культурного розвитку народів світу зумовили етапність становлення, характер і здобутків етнологічної думки, яка, будучи самостійним, унікальним явищем, повинна посісти своє окреме місце в скарбниці світових учень. Різні обставини зумовили недостатню увагу вчених-інтелектуалів щодо вироблення загальнотеоретичних концепцій етнічного розвитку людства, оскільки їхні головні зусилля спрямовувалися на вирішення проблем, пов'язаних із минулим, сучасним станом та перспективами розвитку окремих народів. Феномен етносу з давніх часів цікавить і хвилює людство своєю різноманітністю і загадковістю. Етноси формувалися в різні часи, на різних територіях, зі своїми власними характерами, зовнішнім виглядом (антропологією), спільністю мовних, культурних, релігійних особливостей. Історичними типами етносів прийнято вважати: рід, плем'я (первісна доба), народність (рабовласницька й феодальна доба), нація (капіталістична або соціалістична доба).

Становлення етнології як самостійної науки стало закономірним наслідком широкого громадського інтересу науковців до історії та культури народів інших країн. Накопичення етнологічних знань сталося в давнину. Цьому сприяли численні експедиції і дослідження, що поступово сформували етнічну картину світу. Особливу роль цьому процесі зіграла епоха Великих географічних відкриттів, що незмірно розширила знання людей про земну кулю та її населення. Багатство накопичених даних, які вражали учених збігами багатьох елементів культури та способів поведінки різних народів, які жили у віддалених регіонах, настійно зажадало осмислити і систематизувати їх на рівні науки, обрати ясне і чітке пояснення. Тому з середини XIX століття в етнології починають відбуватися кардинальні зміни, що полягають у появі всередині цієї науки різних шкіл і напрямків, що давали свою специфічну інтерпретацію численних етнокультурних даних. Порівняно швидко етнологія стала міждисциплінарною областю знань, що поєднала в собі як традиційно-наукові, так і нетрадиційні підходи. Її було представлено безліччю концепцій, теорій, методів, вкладених у

вивчення людини, як цілісного феномену соціокультурного розвитку. Деякі з них висувалися на перший план, стаючи в цей період впливовими й популярними. До останніх слід віднести еволюціонізм, дифузionalізм, структуралізм, американську школу історичної етнології, функціоналізм, культурний релятивізм та інші.

Метою виступу є: з'ясування всіх аспектів виникнення, становлення та розвитку етнології як науки про народи крізь призму філософії, історії, соціології, етнографії та інших гуманітарних наукових дисциплін.

Історію етнологічної науки прийнято відраховувати з середини ХІХ ст., коли відбулося остаточне оформлення етнології і виник перший науковий теоретичний напрямок – еволюціонізм. Однак, не можна говорити, що етнографічні факти стали збиратися лише з цього часу. Більше того, можна стверджувати, що інтерес до того, що пізніше назвали етнографічними феноменами, з'явився разом з появою самої людини. Навіть на зорі людської історії окремі групи людей відрізнялися між собою, і знання про інші культури з'являлися в результаті обміну, збройних конфліктів і т.д. З появою перших держав (Єгипет, Месопотамія, Індія, Китай), в результаті воєн між народами, відкриття нових земель, розвитку торгівлі, кількість таких спостережень все збільшувалася, і це починає відбиватися в письмових джерелах. Однак найчастіше все це мало лише епізодичний характер і здійснювалося в чисто утилітарних цілях. Власне, процес накопичення етнографічних даних починається лише з виникненням Античної цивілізації.

Основною відмінністю античного періоду накопичення етнографічних даних було те, що утилітарні цілі часто йшли на другий план, і збір матеріалу та його відображення в творах того періоду відбувалися заради самих даних і тих узагальнень й висновків, які робили автори. Важливим фактором було також те, що етнографічні відомості збиралися під час подорожей, військових походів і т.д., тобто автори самі були свідками описуваних подій.

Основними персоналіями, в працях яких знайшли своє відображення етнографічні описи, були: Геродот (V ст. до н.е., «Історія»); Фулідід (друга половина V ст. до н.е.); Гай Юлій Цезар (I ст. до н.е., «Записки про галльську війну»); Корнелій Тацит (I-II ст. н.е., «Життя Юлія Агріколи», «Історичні записки», «Німеччина»).

Потрібно враховувати, що, говорячи про античний період, власне етнографічних праць, за рідкісним винятком, в той час ще не могло бути. Дані про культуру інших народів знаходили своє відображення переважно в географічних та історичних працях. Однак, якщо враховувати теоретичну установку античних дослідників, яка полягала в тому, що ні географію, ні історію неможливо вивчати без опису тих народів, яких стосувалася розповідь, обсяг етнографічних відомостей, представлений у цих роботах був досить широким.

Нарешті, важливо також і те, що автори таких праць не обмежувалися простим описом культури інших народів – ними також робилися спроби створення концепцій, що мали теоретичний характер. Більш того, деякі ідеї античного часу пізніше знайдуть свій розвиток в дослідженнях ХІХ і навіть ХХ ст.

Підсумком античного періоду стало накопичення великого масиву інформації, який дозволяв робити перші теоретичні узагальнення. Це стосується, наприклад, спроб створення глобальних періодизацій історії людства (ТитЛукрецій Кар) або теорій, де пояснювалися причини культурного різноманіття народів світу. Так, на думку Гіппократа, особливості культури визначаються кліматом, характером ґрунтів і ландшафтом.

Подальша традиція збору й осмислення етнографічних даних в Європі після занепаду Римської імперії практично згасла, основними причинами чого були як загальний занепад науки і освіти, так і неграмотність населення. Письмова культура в цей період зберігалася лише в церкві, яка вважала гріховним інтерес до язичницьких народів. Господарська, культурна та економічна замкнутість окремих областей приводили до того, що подорожі ставали все більш рідкісним явищем.

Якщо говорити про Візантію, то і там антична традиція поступово згасала, наукові праці втрачали широту географічного охоплення і все більше схилилися до суто практичних досліджень: наприклад, описів військової справи сусідніх варварських народів. З найбільш помітних фігур того періоду можна згадати Костянтина Багрянородного, Льва Диякона, Ганну Комнин.

Ситуація змінюється з початку XIII ст. Причиною стала навала монголо-татар, що змусило владу Європи (зокрема Папство) активізувати дипломатичну діяльність. З цього часу частим явищем стає посилка на Схід дипломатичних місій (ПланоКарпіні, ВіллемРубрук та ін.) з метою не тільки укладення угод, а й із завданням описувати всі території, через які проходить посольство.

Слідом за дипломатами активізують свою діяльність на Сході купці, деякі з яких також складають на основі своїх спостережень описи інших країн і народів. Найпомітнішим таким твором стала «Книга» Марко Поло, де він описував свою подорож в Азію.

Сплеск збору етнографічних матеріалів відбувся з початком епохи Великих географічних відкриттів. Завдяки Христофору Колумбу, Васко да Гамі, АмеригоВеспуччі, Магеллану та іншим мандрівникам стала відома значна кількість нових народів і культур Америки, Океанії. Однак аж до XVIII ст. відбувалося лише накопичення матеріалу без спроб його осмислення. Етнографічні факти часто сприймалися лише як екзотика та ілюстрації дикості первісних народів.

Перші спроби осмислення масиву етнографічних описів почалися з виникненням філософії історії. Примітна тут концепція «доброго дикуна», яка своїм корінням сягає в античну цивілізацію. Її автори – Жан-Жак Руссо і Дені Дідро вважали, що саме «примітивні» люди являють собою найвищий рівень розвитку особистості, а цивілізація лише зіпсувала людину, навчивши його неправди, жорстокості і т.д.

У наслідку кількість спроб осмислення різних культур та їх місця в історії людства збільшується. Причому автори прагнули вийти на рівень осмислення історії всього людства, пропонуючи глобальні періодизації його розвитку. У підсумку, до середини XIX ст. відбулося виділення нової галузі знання – науки про народи і їх культури (спочатку це відносилось лише до культури

доіндустріальних товариств), тобто саме в цей період сформувався предмет, об'єкт і основні методи етнології.

Виникнення еволюційного напрямку в етнології відноситься до середини ХІХ ст. і за часом збігається з остаточним формуванням етнографії як самостійної наукової дисципліни. Саме в цей період в Америці, Росії та країнах Західної Європи виникає ряд наукових товариств, основною метою яких було вивчення культур архаїчних народів. Так, в 1843 р. було організовано етнографічне суспільство в Британії, в 1845 р. – відділення етнографії при Російському Географічному товаристві і т.д. Примітно, що еволюціонізм був єдиною теорією, що панувала в науці в початковий період її розвитку, і не мав ніякої протипаги. Наступні концепції в етнології завжди існували в умовах постійних суперечок і взаємної критики з рефлексією на еволюціонізм.

Основоположником еволюційного напрямку був англійський учений Едуард Бернетт Тайлор, причому, якщо враховувати, що еволюційний напрям був першим в історії розвитку етнографії, то можна з певною часткою умовності вважати Е. Тайлора засновником науки в цілому.

Герберт Спенсер запропонував концепцію еволюції як особливого типу послідовних змін культурних феноменів від однорідних (гомогенності) до узгодженої неоднорідності (гетерогенність). Проводив аналогію суспільства й організму. Культури (або суспільства) розвиваються під впливом зовнішніх (географічне середовище, сусідні культури) й внутрішніх (фізична природа людини, розбіжності психологічних якостей) факторів. «Відсталі» культури були створені фізично, інтелектуально й морально нерозвинутими людьми. Із ранніх стадій людської передісторії продовжується повільна адаптація людьми природи.

Адольф Бастіан вважав, що всі люди на ранньому етапі розвитку людства мали однакову психічну структуру – систему адаптації до історично-географічних умов. Це підтверджується тим, що елементарні ідеї багатьох культур схожі між собою. Розвиток суспільства відбувається в формі кругообігу. Цикл розвитку може продовжуватися, якщо для цього є стимули. Чим більше народ пов'язаний із географічним середовищем, тим менше він піддається історичним змінам.

Іншим видним теоретиком в етнологічній науці періоду її становлення був Льюїс Генрі Морган, який вважається «батьком» американської етнології. У своїх роботах «Системи спорідненості і властивості людської сім'ї», «Стародавнє суспільство» та ін. він найчастіше акцентує увагу на вивченні систем спорідненості і соціальної організації індіанців, а також на проблемах традиційних для еволюціоністів – наприклад, на розвитку окремих сфер людської культури.

До класиків еволюціонізму відноситься Йоганн Якоб Бахофен. Основною його роботою було «Материнське право», в якій він обґрунтував теорію матриархату, панування жінок як особливої стадії у розвитку людського суспільства, причому специфіка залучених ним джерел була обумовлена первісною сферою своєї наукової діяльності – дослідження давньоримської історії.

Заключний етап класичного еволюціонізму пов'язується з ім'ям Едуарда Вестермарка. У роботі «Історія людського шлюбу» він багато в чому відійшов від

жорстких схем Л. Г. Моргана і Е. Тайлора. Він вважав можливість варіацій у розвитку різних культур, заперечував існування проміскуїтету (відсутність обмежень в сексуальній сфері), групового шлюбу (шлюб між групою чоловіків і жінок) і матріархату.

Центральним поняттям в працях представників даної школи був термін «еволюція», під яким розумівся однаковий і поступовий (без різких стрибків) розвиток по лінії ускладнення, як культури кожного народу в цілому, так і окремих її елементів. Основний метод еволюційної етнології – побудова еволюційних рядів. Вчений досліджував не культуру народу або його складові, а розвиток окремого культурного феномену в контексті всієї людської культури. Із теорій еволюціоністів було зроблено ідеологічний висновок: якщо всі народи розвиваються за єдиною схемою і верхівкою в цій схемі вважають європейське суспільство, то імперії, що захоплюють нові колонії, допомагають їм таким чином пришвидшити розвиток.

До кінця XIX ст. відбулися зміни в етнології: безпосередніми етнографічними дослідженнями займалися підготовлені науковці, а не торговці й місіонери, як це було раніше. Методологічна криза еволюціонізму призвела до появи дифузійністичних шкіл, які протиставили еволюціонізму вивчення обмеженого кола історичних проблем. Їх ціль – показати просторово поширені культури або окремі культурні елементи, виявити області їх походження.

Термін «дифузія» (лат. – поширення) було запозичено з фізики. В етнокультурології це стало означати поширення культурних явищ через контакти між народами (торгівля, переселення, завоювання і т.д.).

У Скандинавії існував історично-географічний напрям дифузійнізму (представник – Ерік Норденшельд), у Німеччині – культурно-історичний (Фріц Гребнер, Вільгельм Шмідт) та антропогеографічний (Лео Фробеніус), у Північній Америці ідеї дифузійнізму були втілені в теорії культурних ареалів (Едуард Сепір, Мелвілл, Герсковіц), у Великобританії цей напрям розвивався у рамках геополітичної школи (Графтон Еліот-Сміт, Вільям Ріверс).

Засновником дифузійнізму є Фрідріх Ратцель. Він звернув увагу на закономірності розповсюдження явищ культури за країнами та зонами. У своїх дослідженнях виявляв загальну картину розселення людства по землі й розвиток культури у зв'язку з географічними умовами. Вважав, що роль розповсюдження етнографічних предметів у спілкуванні між народами набагато більша, ніж розповсюдження мов або расових характеристик. Предмети залишаються на території навіть тоді, коли народ припинив існування, тому вивчення географічного розповсюдження предметів є найважливішим при дослідженні культури.

Лео Фробеніус створив концепцію морфології культури, став засновником теорії «культурних кіл». Вважав, що культури – організми, що існують за загальними законами всього живого. Зміни в культурі відбуваються через те, що поширюються не окремі елементи, а цілі комплекси культурних явищ. Люди – продукт або об'єкт культури, який розповсюджує її, а не створює. Кожна культура має власний характер – «пайдеум» – це культурно-психологічне поняття, духовна структура народу. Ділив культури на жіночі й чоловічі.

Досліджував африканські культури, серед яких виокремив два типи: теллургічна культура (направлена вгору від землі) й хтонічна (направлена до землі).

Фріц Гребнер (1870 – 1934) головною проблемою етнології вважав розробку методу дослідження культурно-історичних зв'язків або самостійного походження культур. Вважав, що в історії культури нема закономірностей.

Майже одночасно із зародженням диффузіонізму у європейській етнології сформувалася соціологічна школа. Представники школи вважали головним предметом етнології людське суспільство, адже воно не може бути зведене до простого поєднання індивідів. Суспільство – система моральних зв'язків між людьми. Значні представники цієї школи – Еміль Дюркгейм (1858-1917), К. Леві-Строс, Л. Леві-Брюль, М. Мосса. Людська свідомість існує в двох формах: як індивідуальна та як колективна. Перша - специфічна для кожної людини. Друга - єдина для всієї групи. Колективна свідомість виражається в колективних уявленнях – релігії, міфах, нормах моралі, права.

Леві-Брюль є автором теорії дологічного мислення. Таке мислення не оминає протиріч, його не можна відокремити від емоцій. Воно впливає на нервову систему. Людина сприймає не окремі явища, а їх комплекси. Згідно з законом партиципації предмет може мислитися самим собою й чимось іншим, бути в різних місцях одночасно.

Логічним продовженням і подальшим розвитком ідей соціологічної школи етнології став функціоналізм. Відмінною рисою функціонального підходу у дослідженні етнічних процесів є розгляд культури як цілісної частини, що складається з взаємозалежних елементів, деталей. Відповідно до даного підходу культура є єдине, гармонійно функціонуюче ціле, кожна частина якого виконує якусь функцію, життєво важливу для цілого. Основним предметом наукових інтересів англійських вчених, зокрема Броніслава Малиновського було вивчення культури як універсального явища, і навіть формулювання таких понять, які дозволять системно вивчати специфічні культури з усіма їх особливостями. Свою теорію культури Малиновський викладав у книзі «Наукова теорія культури» (1944).

На відміну від Малиновського, в центрі інтересів іншого найбільшого представника функціоналізму – Альфреда Радкліффа-Брауна (1881-1955) перебувала структура суспільства. Його вихідна гіпотеза зводилася до того, що таке життя суспільства могло розглядатися як динамічна система взаємозалежних елементів. Складові її елементи були функціонально сумісними один з одним.

Аж до 90-х XIX ст. етнологічна наука США розвивалася у межах еволюційного напрямку. Але з початком останнього десятиліття XIX століття і в Америці зароджується новий напрям у етнології, засновником якого став вчений і громадський діяч Франц Боас (1858-1942).

Виникнення нового наукового напрямку у етнології зумовлювалося кризовим станом цієї науки, коли ряд учених відкинули пануючі в ній парадигми і запропонували цілком нові підходи до вивчення життя різних народів. Одним із визначальних ініціаторів перегляду завдань етнології і став Боас. Він відкидав традиційні школи етнології (еволюціонізм, диффузіонізм, функціоналізм) як недостатньо універсальні. Передусім це стосувалося еволюціонізму, тобто того, що людська істота, соціальні інститути та культури розвиваються від нижчих

форм до вищим. Фактично Боас запропонував створити етнологію абсолютно наново, проголосивши, що всі колишні етнологічні школи мали хибні посилки і призводили до хибних висновків.

Вже у першій своїй принциповій статті «Про завдання етнології» Боас писав, що кінцевою метою цієї науки є будування єдиної історії всіх народів; не самих лише цивілізованих націй, саме всього й всіх періодів його історії, від льодовикової епохи до сучасності. І тому, вважав він, необхідно з урахуванням реконструкції всієї історії людства виявити всі закони, управляючі діяльністю людини. У процесі Боас визнавав наявність загальних законів розвитку, але закликав до обережності за її формулювання, бо кожна культура має власний, унікальний шлях розвитку.

Науковий авторитет Боасав американській етнології був надзвичайно високий; він мав багато учнів, і послідовників. У тому числі найвідоміші - Д. Уіслер, А.Кребер, А. Гольденвейзер, Р.Лоуї, П. Радін, Л. Вайт. З усієї цієї плеяди відомих учених, можливо, найпослідовнішим учнем Боаса був Альфред Кребер(1876-1960).

Особливу роль в теорії Кребера грає поняття – «етос». Етос– це теж система ідеалів, цінностей, домінуючих у кожній конкретній культурі і контролюючих поведінку її членів. Етосе квінтесенція ідеальної культури.

По 1930-ті рр. розвиток американської етнології йшов тільки під впливом школи Боаса та її учнів. У своїх регулярних польових дослідженнях американські етнологи історичної школи часто використовували різні психологічні і психіатричні методики, що дозволило нагромадити великий матеріал у сфері психологічної антропології. У цьому дедалі гостріше відчувалася потреба у загальній психоантропологічній теорії, яка згодом отримала назву етнопсихологічна школа.

Першим теорію етнопсихологічного характеру спробував сформулювати не етнолог, а психіатр Абрам Карднер (1891-1981), запропонувавши свою модель взаємозв'язку практики дитячого виховання, типу особистості, домінуючих у цій культурі, і соціальних інститутів, властивих тій же культурі. У своїх працях – «Індивід та суспільство» (1939) і «Психологічні кордони суспільства» (1943) – він викладав в узагальненому вигляді основні ідеї етнопсихологічної школи. Відповідно до уявлень Кардинера, особистість людини починає формуватися відразу після народження, від перших днів його життя. Це відбувається під впливом зовнішнього середовища й передусім через конкретні способи догляду за немовлятами у суспільстві: способи годівлі, носіння, вкладання, та навчання ходьбі, промови, порядності тощо. Ці враження раннього дитинства накладають свій відбиток на особистість людини протягом усього життя. З цим пов'язаний інтерес представників етнопсихологічної школи до дослідження дитинства, вивчення дитячої психології, що становить головну заслугу етнопсихологічної школи.

Значний внесок у етнопсихологічні дослідження внесли праці Рут Бенедикт (1887-1948): «Моделі культури» (1934), «Психологічні типи культур Південного-Заходу» (1928), «Конфігурації культур у Північній Америці» (1932). Головний постулат її концепції – наявність в кожного народу специфічної йому «базової структури характеру», що передавалася з покоління до покоління. Відповідно до

цього постулату Бенедикт розвивала думку, що кожна культура має унікальну конфігурацію внутрішньокультурних елементів, котрі всі об'єднані етосом культури, що визначає, як елементи культури співвідносяться один з одним, і також з цими елементами. Релігія, сімейне життя, економіка, політичні структури – усі вони, разом узяті, утворюють єдину неповторну структуру. Причому кожній культурі присутні такі варіанти цих елементів, які відповідають етосу культури.

Рубіж 40-50-х років у світовій етнології був позначений народженням нових наукових шкіл навіть у Європі, серед яких чільне посів культурний релятивізм. Культурний релятивізм – ствердження рівноправності всіх типів культур, відмова від виділених систем культурних цінностей.

Прихильники культурного релятивізму проголошують ідею неможливості порівняння культурних типів різних народів, вимірювання їх єдиним масштабом, оскільки кожна культура – це унікальна система цінностей, непорівнянних між собою. Кожна культура повинна розглядатися як закрита система специфічних форм існування.

Як напрямок в етнології, школа культурного релятивізму виникла на межі 40-50-х років ХХ століття як негативна реакція на європейський етноцентризм, який вбачав у неєвропейських народах насамперед риси варварства і дикості. Основні ідеї культурного релятивізму були сформульовані Францом Боасом, який перший висловив думку про самоцінність окремих культур. Їх розвинули і підтримали Алфред Кребер, Рут Бенедикт, Мелвілл Герсковіц, розробивши в підсумку ідею культурного релятивізму.

Основні положення:

- Всі культури мають рівні права на існування незалежно від рівня їхнього розвитку;
- Цінності кожної культури відносні і виявляють себе тільки в рамках і межах цієї культури;
- Європейська культура є лише одним зі шляхів культурного розвитку. Інші культури унікальні й самобутні через власні шляхи розвитку;
- Для кожної культури характерні різні етнокультурні стереотипи поведінки, які становлять основу системи цінностей культури.

Наступний напрям етнології – структуралізм. Зародження структуралізму відбулося в рамках функціоналізму, і тому перша його форма отримала назву структурного функціоналізму. Основоположником нового напрямку у етнології став англійський учений Альфред Радкліфф-Браун, котрий почав розглядати суспільство як структурно взаємозв'язану систему окремих функціонуючих елементів. Відповідно до його думки, суспільне життя людей може розглядатися як їх функціонування певної соціальної структури.

Ідеї, висловлені Радкліфф-Брауном, швидко стали популярними в англійській соціальній антропології й одержали свій розвиток в дослідженнях значної групи вчених, серед яких найбільшу популярність отримав Едуард Еванс-Прітчард (1902-1972). Будучи видатним дослідником африканських культур, Еванс-Прітчард будував їх вивчення з урахуванням структуралістського методу, відповідно якого опис конкретних фактів підпорядковувався певній соціологічній теорії. З допомогою цього можна було зрозуміти структурну будову нашого суспільства.

Іншим шляхом йшов розвиток ідей структуралізму у Франції. Французький структуралізм в етнологічній науці представлений роботами видатного вченого Клода Леві-Строса. Його наукові погляди формувалися під впливом вчення Дюркгейма про суспільство і теорію структурної лінгвістики Фердинанда де Соссюра.

Основою теорії Леві-Строса є положення, за яким шляхом застосування методів структурної лінгвістики можна відтворити систему символів, що відбивають структуру тієї чи іншої сфери культури. Концепція структуралізму виходить насамперед із ставлення до певної вічної, позаісторичної структури, де немає причинно-наслідкових зв'язків, структури, що є плодом непізнаної, існуючої вічно людської свідомості. Крізь усі твори Леві-Строса проходить центральна ідея – ідея єдності людського розуму на усіх стадіях історичного поступу.

Розвиток етнології наприкінці 40-х років ХХ століття був ознаменований відродженням інтересу до ідей еволюціонізму. Тоді виник напрям, який прагнув подолати спрощену прямолінійність класичного еволюціонізму. У цьому прибічники неоеволюціонізму по-різному інтерпретували термін «еволюція»: означає вона неодмінно прогрес чи необоротну зміну; перехід від нижчого до вищого чи то з простого до складного; просте зростання адаптації; однолінійна чи багато лінійна еволюція. Залежно від розуміння цього терміна і створювалися ті чи інші теоретичні висновки та узагальнення.

На загал прихильники ідей оновленого еволюціонізму не визнають універсальної історичної закономірності, тому поняття «еволюція» трактується ними як поступальний розвиток. Замість вчення про однолінійний розвиток культури представники неоеволюціонізму розробили кілька теорій еволюції: теорію загального користування та приватного розвитку, теорію мікро- і макропроцесів, закон культурної домінанти, закон потенціалу розвитку та ін. Ідеї неоеволюціонізму отримали особливий вплив у працях відомого американського культуролога й етнолога Леслі Елвіна Уайта (1900-1975). Свої основні ідеї й загальну концепцію культури Уайт викладав у трьох фундаментальних роботах: «Наука культури» (1949), «Еволюція культури» (1959) і «Поняття культурних систем: ключ до розуміння племен і націй» (1975).

Іншим напрямом розвитку неоеволюціонізму стала теорія багатолінійної еволюції Джуліана Стюарда (1902-1972), сформульованим у книзі «Теорія культурних змін» (1955). У ній Стюард розглядав кожен культуру як особливу систему, еволюція якої визначається потребою адаптації специфічно кожної культури до природних умов.

Останні десятиліття ХХ ст. відбувалися найзначніші теоретичні новації в етнології у США. Це зумовлювалося зміною політичної ситуації у світі. Руйнування колоніальних імперій після Другої світової війни позначилося на розвитку етнології. З втратою колоній у головних країнах істотно зменшився інтерес до етнологічної науки, що призвело до зменшення коштів, виділених на етнологічні дослідження. Відсутність практичного інтересу до етнології примусила до закриття цілого ряду дослідних інститутів у Нідерландах, а в інших (Великобританія, Франція) істотно послабила місце й роль етнології у науці.

З плеяди американських етнологів двох десятиліть слід виділити Кліффорда Гірцаї Ріхарда Тернера, які заснували новогерменевтичний напрям досліджень, поставивши за мету вивчити роль символів у соціальній комунікації, їх світоглядну, ціннісну і моральну значимість у сприйнятті в сучасних культурах.

Узагальнюючи вище, можна дійти невтішного висновку у тому, що у завданнях етнології, разом з ідеологією постмодерну, лежить вивчення внутрішньоетнічних і міжетнічних процесів, що породжують етнокультурні відносини. Відповідно акцент у тому дослідженні зміщується до раніше непомічених, проте суттєвих властивостей людини, що поєднують її з оточенням. Йдеться про ті неорефлексовані механізми, що визначають зміст етнічних культур в повсякденних контактах людей, зберігають стійкість в динамічному життєвому середовищі і є сьогодні основним предметом дослідження у рамках етнології.

This article is about the peculiarities of the development of the history of Ethnology from ancient times to the present.

Keywords: *Ethnology, evolutionism, antievolutionism, difuzionalizm, etnopsychological school, anthropological school, cultural relativism, postmodernism, concept, direction.*

Список використаних джерел:

1. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології / Хв. Вовк – Київ : Мистецтво, 1995. – 336 с.
2. Кафарський В. І. Етнологія : навчальний посібник. / В. І. Кафарський, Б. П. Савчук – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 432 с.
3. Кром М. М. Историческая антропология : учебное пособие. – 3-е изд., допол., и справ. / М. М. Кром – Санкт-Петербург : Москва : Изд. Европейского университета в Санкт-Петербурге; Квадрига, 2010. – 214 с.
4. Леви-Строс К. Структурная антропология / К. Леви-Строс – Москва : Главная редакция восточной литературы, 1985. – 535 с.
5. Лозко Г. Українська етнологія / Г. Лозко – Київ : Генеза, 2005. – 416 с.
6. Садохин А. П. Этнология. Учебник для студ. высш. учеб. заведений / А. П. Садохин, Т. Г. Грушевицкая. – Москва : Издательский центр «Академия»; Высшая школа, 2000. – 304 с.
7. Сегеда С. У пошуках предків. Антропология та етнічна історія України / С. Сегеда – Київ : Наш час, 2012. – 432 с.
8. Тайлор Э. Б. Антропология (введение к изучению человека и цивилизации) Пер. с английского И. С. Ивина. / Э. Б. Тайлор – Санкт-Петербург : Издание И. И. Билибина и Ко, 1882. – 437 с.
9. Чеснов Я. Лекции по исторической этнологии / Я. Чеснов – Москва : Гардарика, 1998. – 400 с.
10. Энафф М. Клод Леви-Строс и структурная антропология / М. Энафф – Санкт-Петербург : ИЦ „Гуманитарная академия”, 2010. – 560 с.
11. Этнопсихология. Учебное пособие в схемах : учебное пособие для студентов вузов / Авт.-сост. В. Л. Цветков, А. В. Соловьёва. – Санкт-петербург : Юнити-Дана; Закон и право, 2014. – 119 с.

АЛБАНСЬКА ГОЛГОФА 1915 РОКУ

У статті відображено події другої половини 1915 р., пов'язані із розгромом силами Центральних держав сербської та чорногорської армій, а також їх відступом до Албанії та грецького о. Корфу.

Ключові слова: Перша світова війна, Балкани, Албанія, Сербія, о. Корфу, Албанська голгофа.

Одним з найбільш драматичних епізодів історії Першої світової війни є поразка сербської та чорногорської армій восени-взимку 1915 р. та відступ сербського війська до грецького о. Корфу, відомі як Албанська голгофа – трагедія, що забрала життя тисяч солдатів та цивільних. З огляду на те, що вітчизняна історична наука недостатньою мірою розкриває події, пов'язані з Першою світовою війною, а особливо – події на другорядних театрах бойових дій, яким були Балкани, цей епізод Великої війни потребує більшої уваги дослідників.

Отже, метою даної статті є опис події, пов'язані з поразкою сербської та чорногорської армій у 1915 р. та відступом сербської армії до Албанії та о. Корфу.

Кампанія 1914 р. на Балканах завершилася невдачею для Центральних держав. Австро-угорська армія, що розпочала свій наступ у серпні, до кінця року зазнала важких втрат та була відкинута за межі Сербії й Чорногорії. Перша половина 1915 р. була використана сторонами для підготовки подальших операцій: Сербія отримала матеріально-технічну допомогу від союзників по Антанті [15, с. 27], блок Центральних держав залучив на свій бік Болгарію [8, с. 64]. Таким чином, до осені 1915 р. Сербія опинилась у вкрай небезпечному становищі – її супротивник мав не лише чисельну перевагу, але й вигідне розташування своїх армій, що дозволяло здійснити оточення сербських збройних сил.

Сербії вдалось відновити свою армію після серйозних людських втрат під час боїв 1914 р. За різними оцінками, її чисельність досягла від 200 [15, с. 37] до 330 тис. осіб [10, с. 808], в той час як армії Німеччини, Австро-Угорщини та Болгарії налічували від 300 до понад 500 тис. осіб [13, с. 348]. На чолі сербської армії стояли принц-регент Олександр Карагеоргієвич та воєвода Радомір Путнік. Загальне командування силами Центральних держав було віддано ген. Августу фон Макензену [15, с. 30-31].

Протягом вересня 1915 р. декілька разів було здійснено артобстріли сербського берегу [15, с. 42] та нальоти авіації на сербські міста [11, с. 2; 17, с. 1]. 5 жовтня було завдано артилерійського удару по Белграду (австрійці та німці випустили не менш як 48 тис. снарядів) та загалом потужна артпідготовка (170 важких гармат, 420 мінометів) по лінії фронту, після якої австро-німецькі війська перейшли в наступ [19, с. 213]. 6-7 жовтня почалась переправа через Дунай та Саву [14, с. 1], п'ять наступних днів тривали запеклі бої. Через те, що рівень води

у Саві та Дунаї піднявся, австрійці не змогли перекинути на інший берег телефонний кабель та втратили чимало матеріалів для будівництва мостів. Для форсування річки австрійський інженерний підрозділ навіть підняв затоплені в Дунаї пароплав та баржі. Не на користь німецько-австрійським силам грав ураган «Кассава», що час від часу здіймався на Дунаї та робив його несудноплавним, але серед німецьких військ була піонерно-десантна рота зі спорядженням, придатним навіть для морських десантних операцій [15, с. 42-47].

9 жовтня під прикриттям німецької артилерії австрійцям вдалось взяти передмістя Белграда – Топчідере; того ж дня почався наступ на Чорногорію [19, с. 213].

Обороною сербської столиці командував ген. Павле Юришич-Штурм (цікаво, що свого часу він проходив службу разом із А. фон Макензенем). Декілька гармат сербської армії було виведено з ладу уже на 8 жовтня. Вночі з 8 на 9 жовтня, після важких боїв, серби втратили свою столицю [5, с. 201].

Здійнявся ураган «Кассава», він тривав до 17 жовтня. Навести мости через Дунай вдалось лише 21 жовтня, коли було зламано спротив сербів, що заважав підвезенню будівельних матеріалів [20, с. 165].

15 жовтня перейшла в наступ болгарська армія, скориставшись скованістю сербів на північному кордоні [6, с. 64]. Взяти укріплення сербської армії на р. Тімок болгарам не вдалось [15, с. 48].

Місто Вранью, з метою перерізати зв'язок із силами Антанти, болгарини захопили 19 жовтня – водночас, перші підрозділи експедиційного корпусу Антанти, що після тривалих дебатів командування були все-таки направлені до грецького міста Салоніки з метою надання підтримки сербській армії, прибули на місце уже 5 жовтня [5, с. 201], проте дій з їх боку, що могли б врятувати сербську армію, не було здійснено. Утворився широкий клин між сербським військом та десантом у Салоніках, фронт, як його охарактеризував британський військовий історик Г. Ліддел-Гарт, став нагадувати велику дугу, а серби опинились під загрозою повного оточення [16, с. 86].

Однак військам фон Макензена після взяття Белграду до 18 жовтня вдалось просунутись лише на 10 км. Не кращими були справи в 19-го австрійського корпусу, який був затриманий чорногорськими військами [15, с. 48].

Сербські підрозділи відійшли на правий берег Вардару й укріпились на висоті Велес, все ще намагались захищати Ускюб [18, с. 149].

Австро-німецький наступ гальмували дощі, гори та погані дороги. Начальник німецького генштабу Ерх фон Фалькенгайн запропонував переправити до Сербії сили з італійського фронту, але спершу отримав відмову – підрозділи з Італії були перекинуті на Балкани дещо пізніше. Не вдалось вчасно встановити зв'язок і постачання болгарам (їм уже не вистачало припасів) [20, с. 165].

5 листопада було захоплено м. Ніш, а 2-га болг. армія вдарила по Пріштіні й зайняла р-н Велеса. Сербам довелось з важкими втратами відійти в бік Пріштіни. Останній шлях сербського війська до відступу – в бік Албанії – загрожувала перерізати 2-га болгарська армія, але через погані дороги та незадовільну роботу тилу болаграм цього зробити не вдалось [20, с. 166-167; 8, с. 70].

Останньою спробою сербів прорватись до Салонік та Монастиря стала битва біля Качаника у листопаді, що закінчилась невдачею [5, с. 205]. 22 листопада в р-ні Феріжовіца було відбито наступ сербської війська на праве крило 2-ї болгарської армії, чимало сербських солдатів потрапили в полон [20, с. 173].

В той же час, командує силami експедиційного корпусу ген. М. Саррай повідомив командування, що, з урахуванням наявних у нього сил та ситуації, він не бачить сенсу покидати Салонік [18, с. 160].

24 листопада почався відступ сербської армії до Албанії [10, с. 808] – «Албанська голгофа» [7, с. 6]. Сербський штаб прийняв рішення відходити на правий берег р. Ситниці для нетривалого спротиву, а потім залишити артилерію й обоз і пробиватись через гори до Албанії [18, с. 214]. 26 листопада сербське командування покинуло м. Прізрен та рушило гірськими стежками Дрини до Скутарі, де військо мало відпочити та реорганізуватись [15, с. 57].

Разом із залишками армії, цивільними та полоненими (700 офіцерів, 30 тис. солдатів) відступав і старий сербський король Петро I [7, с. 6]. Під час переходів горами солдати отримували лише по 200 г кукурудзи. Люди гинули від голоду та холоду, нападів албанських чет [15, с. 57]. Залишки сербської армії та біженці дістались албанського узбережжя – Дураццо та Сен-Жан-де-Медуа [9, с. 211], де зазнали численних атак ворожої авіації. Евакуація сербської армії, якою керували італійці, була організована вкрай погано – італійці побоювались дій австрійських субмарин проти своїх суден [18, с. 248-249], а самим сербам пригрозили зброєю в разі виходу за р. Шкумбіні – межу сербської зони в Албанії [3, с. 324]. Між тим, в Скутарі, де сконцентрувались серби, почався голод [18, с. 258].

За Дюною, жертвами Албанської голгофи стало 100 тис. загиблих та 160 тис. полонених, 900 од. артилерії [10, с. 811], історики П. Опачіч [3, с. 323-324] та А. Труд [1, с. 347] вказують на майже 244 тис. військових та цивільних.

Залишки сербської армії та цивільних, уже зусиллями британців та французів, евакуювали на грецький о. Корфу (140 – 151 тис. осіб) та до Тунісу (11 тис. осіб) [2, с. 123, Труд, с. 347]. Евакуацію здійснювали через порти Валона та Дураццо, причому для того, щоб дістатись Валони, сербам слід було пройти 240 км, з яких лише 40 км складали дороги, весь інший шлях – стежки через болота [15, с. 58].

Що ж до Чорногорії, то опір війська її був нетривалим. Австро-угорські частини на чолі з ген. Сарковичем налічували вдвічі більше сил, ніж мала чорногорська армія. До останньої було призвано навіть 16-річних юнаків, на фронт йшли шкільні класи на чолі з учителями. Водночас, з відступом сербської армії до Чорногорії увійшли майже 150 тис. сербів, що спустошили цю країну, яка й без того мала проблеми із запасами продуктів [12, с. 194-195].

Хоча преса повідомляє про деякі успіхи чорногорського війська на 25 грудня [4, с. 4], 8 січня 1916 р. 50-тис. австро-боснійська армія пішла на столицю Чорногорії Цетине. За різними даними, 11 [19, с. 254] або 14 січня [15, с. 58] столиця Чорногорії впала. Чорногорський король Микола став прохати ген. Кьовеса про почесний мир – без капітуляції армії, на що той відповів вимогою роззброєння чорногорського війська та інтернування сербських солдатів на чорногорській території. 13 січня своє прохання Микола відправив Францу-Йосифу, але той лише підтвердив ультиматум Кьовеса [12, с. 195]. Микола, хоч

був готовий прийняти ці умови, під тиском французького уряду розірвав переговори та покинув країну, з Франції віддав наказ про демобілізацію армії, з якої у австрійських полон потрапило близько 3 тис. осіб [15, с. 58].

Протягом 18 січня – 23 лютого 1916 р. тривала евакуація сербської армії на о. Корфу. 9 тис. осіб відправили у Бізерт (Туніс), 13 тис. залишились у Валоні. Всього вижили 158 тис. осіб, понад 7750 померло (інколи гинуло понад півтисячі людей за ніч) на Корфу та в Бізерті [3, с. 325]. Згодом сербські підрозділи було реорганізовано за французьким зразком та переправлено на новоутворений Салонікський фронт [15, с. 59-60].

Поразка сербської та чорногорської армій була зумовлена перевагою супротивника у живій силі, техніці та озброєнні, а також зволіканням сил Антанти із відправкою експедиційного корпусу. Висадка у Салоніках була здійснена занадто пізно через суперечки штабів держав Антанти, і коли підрозділи під командуванням ген. Саррайя все-таки прибули до Греції, вони вже не могли стати серйозною перешкодою для супротивника. Наслідком розгрому Антанти на Балканах стали значні людські жертви, втрата Балканським театром бойових дій його основного потенціалу як плацдарму для південного удару по блоку Центральних держав, а також перетворення Салонікського фронту на німецький «найбільший табір інтернованих» [16, с. 87]. Позиційна війна на Балканах, за винятком декількох операцій наступних років, без змін протрималась до самого кінця війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Alexis Troude. La France et la Serbie 1915–1918 : coopération militaire, implantation économique et échanges culturels // La Serbie et la France. Une alliance atypique : les relations politiques, économiques et culturelles 1870–1940. — D. T. Bataković (dir.) — Belgrade, Institut des Etudes balkaniques, ASSA, 2010. — p. 337-360.
2. Piotr Mikietyński. World War I in the Balkans, 1914-1918 – Third Balkan War? // Journal of Social Sciences Special Issue on Balkan. — SDU Faculty of Arts and Sciences, 2009. — p. 119-127
3. Petar Oračić Alliance militaire franco-serbe dans la Première Guerre mondiale 1914–1919 // La Serbie et la France. Une alliance atypique : les relations politiques, économiques et culturelles 1870–1940. — D. T. Bataković (dir.) — Belgrade, Institut des Etudes balkaniques, ASSA, 2010. — p. 316-336.
4. Poslednje Vesti // Vesnik. — 17 Decembra 1915. — Broj 1. — С. 4
5. Айрапетов, О. Р. Балканы в стратегии Антанты и ее противников (1914-1918 гг.) / О. Р. Айрапетов // Новая и новейшая история. — 2003. — № 5. — С. 191-211.
6. Айрапетян М. Э. Первая мировая война. 1914-1918 / М. Э. Айрапетян, П. Ф. Кабанов. — Москва : Просвещение, 1964 — 206 с.
7. Алексиев К. Голямата война и ролята на Балканите в нея (1914 – 1918 г.). / К. Алексиев // Времена – Списание за световна история. — Брой 7, Септември 2015. — С. 2-11
8. Болгария в XX веке: Очерки политической истории / Отв. ред. Е.Л. Валева; Ин-т славяноведения. — Москва : Наука, 2003. — 463 с.
9. Вольпе А. М. Фронтальный удар / А. М. Вольпе. — Москва : Госвоениздат, 1931. — 392 с.
10. Дюпюи, Р. Эрнест. Всемирная история войн: Харперская энциклопедия военной истории с комментариями издательства "Полигон" : пер. с англ. Усова Г. С. и др. Кн. 3. 1800 год — 1925 год / Э. Р. Дюпюи; ред. кол.: А. Д. Балабуха, Н. Л. Волковский, Д. Н. Волковский и др. — Санкт-Петербург : Полигон ; Москва : АСТ, 1998. — 1016 с.
11. Жртве бомбародовања // Српска застава. — Ниш, 19 Септембра 1915. — Бр. 41. — С. 2
12. За балканскими фронтами Первой мировой войны. Отв. редактор В. Н. Виноградов. — Москва : Издательство «Индрик», 2002 — 504 с.

13. Зайончковский А. М. Первая мировая война 1914-1918. Т. 1. Кампания 1914-1915 гг. / А. М. Зайончковский. — Москва : 1938. — 382 с.
14. Извештаји Врховне Команде // Ратни дневник. — Крагујевац, 25 Септембра 1915. — Број 426. — С. 1
15. Корсун Н. Г. Балканский фронт мировой войны 1914–1918 гг. / Н. Г. Корсун. — Москва : Воениздат НКО СССР, 1939. — 124 с.
16. Лиддел Гарт Г. Б. 1914. Правда о Первой мировой / Г. Б. Лиддел Гарт. — Москва : Эксмо, 2009. — 480 с. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.e-reading.link/book.php?book=147083>
17. Немци над Крагујевцом // Звоно. — Белград, 22 Септембра 1915. — Бр. 33. — С. 1
18. Пуанкаре Р. На службе Франции 1915–1916 : Воспоминания. Мемуары / Р. Пуанкаре — Москва : АСТ, Минск : Харвест, 2002. — 592 с.
19. Уткин А. И. Первая Мировая война / А. И. Уткин. — Москва : Алгоритм, 2001. — 592 с.
20. Фалькенхайн Э. Верховное командование 1914-1916 в его важнейших решениях / Перевод с нем. А. Е. Снесарева. — Москва : Высший Военный Редакционный Совет, 1923. — 279 с.

This article describe one of the events of First World War related to defeat of Serbian army and their retreat to Albania and Greek island of Corfu.

Keywords: *World War I, Balkans, Albania, Serbia, Corfu, Albanian golgotha.*

УДК 005(=1(100))

Демчук К., студентка 4 курсу
Науковий керівник: Ю. А. Хоптяр, к.і.н, професор

КЛАСИФІКАЦІЯ НАРОДІВ СВІТУ

У статті аналізується інформація щодо питання класифікації народів світу.

Ключові слова: *антропология, господарсько-культурний тип, раса, класифікація, етнос, метод, напрям.*

Сучасний національний склад населення земної кулі представляє собою результат складного і тривалого процесу розвитку етнічних спільнот. При характеристиці національного складу тієї чи іншої держави чи району ми вживаємо один загальний термін – «народ», який позначає історично сформовану групу людей, пов'язаних спільністю території свого формування, мови і культури. Це поняття – досить широке і охоплює всі види етнічних спільнот, що існують в даний час: нації, народності, групи споріднених племен, окремі племена. Всі ці типи етнічних спільнот пов'язані між собою, і по суті часто відсутня різка межа між нацією і народністю, народністю і групою племен і т. д.

На тлі історії Землі, яка нараховує мільярди років, людина – молода істота, її поява надала життю на нашій планеті нової сутності, а самій планеті – нового вигляду. Виникнення людини, антропогенез людства, його розселення, виникнення рас– чи не найбільші таємниці світу. Не дивно, що навколо цих проблем точилися й точаться запеклі суперечки, виникали і отримують продовження різноманітні теорії. Початок їм було покладено успіхами природничих наук ХІХ ст., що піддали сумніву церковні постулати про раптове створення світу загалом та людини зокрема з волі Бога. Тривалий час розв'язання цих проблем гальмувалося браком вагомих фактів. Однак наукове зацікавлення

історичним минулим спонукало учених до справжніх подвигів у розшукуванні їх. Як склалися раси? Що позначилося на диференціації людських рас і створенні сучасних етносів? Що вплинуло на розвиток їх культури і зародження релігійних уявлень? Ці та інші питання становлять актуальність нашого виступу.

Метою даної статті є аналіз класифікації народів світу на основі писемних, археологічних, усних, антропологічних, лінгвістичних джерел.

Класифікація етносів – поділ етносів світу у змістові групи залежно від тих чи інших характеристик, параметрів (критеріїв) цього виду людей. Критерії класифікації виходять із сукупності антропологічних ознак, спільного проживання на одній або кількох територіях, типу етнічної спільності, загальних особливостей побуту і культури, спільної історичної долі, мовної спорідненості тощо. Згідно з цим підходом усі народи можна розмежувати за такими головними класифікаціями: географічною, расовою (антропологічною), етнічною, мовною (лінгвістичною), релігійною.

1. Географічна класифікація. Цей вид класифікації (його ще називають ареальним) враховує факт географічного сусідства народів, що відображає спільний характер їх проживання в межах будь-якої певної, насамперед величезної території.

2. Расова (антропологічна) класифікація. Ця класифікація ґрунтується не на культурній, а на біологічній, генетичній спорідненості між різними етнічними спільностями. В основі расової класифікації лежить принцип поділу народів за расами.

3. Етнічна класифікація. У сучасному світі більшість науковців сходяться на тому, що нараховується понад 2 тис. різних народів за національним складом, хоча в літературі можна знайти й іншу цифру – близько 5 тис.

4. Мовна (лінгвістична) класифікація. Загально визнаною вважається мовна (лінгвістична) класифікація народів, згідно з якою вони групуються за принципом мовної близькості. З огляду на те, що етноси і мови часто збігаються, мовна класифікація становить одну з основ виокремлення етнічних спільностей і встановлення їх походження.

5. Конфесійна класифікація. Серед етно утворюючих чинників важливе місце належить релігії (від лат. Religio – набожність, святощі, предмет культу).

Просторове розміщення мовних явищ вивчають й інтерпретують за допомогою методу лінгвістичної географії. Метод лінгвістичної географії (ареальний) – сукупність прийомів, які полягають у картографуванні елементів мови, що розрізняють її діалекти. Зв'язок методу лінгвогеографії з порівняльно-історичним полягає у тому, що він також має на меті відтворення картини діалектного членування прамовних спільнот і виявлення ареальних зв'язків між мовами, які становлять ці спільноти. Крім того, про тісний зв'язок цих двох методів свідчить і те, що в тих мовних групах або сім'ях, у яких відсутні старописемні пам'ятки, порівняльно-історичний метод спирається на дані сучасних мов і діалектів.

Поштовхом для розвитку лінгво-географічного методу стали методика реконструкції прамови А. Шлейхера і теорія концентричних хвиль Й. Шмідта, суть якої зводиться до твердження, що кожне нове мовне явище поширюється з

певного центра поступово згасаючими хвилями, через що споріднені мови непомітно переходять одна в одну.

Одним із завдань лінгвістичної географії є точне вивчення зон поширення певних мовних (діалектних) явищ. Нанесення цих явищ на географічні карти з часом привело до опрацювання принципів і методики картографування й укладання діалектологічних карт. Кожне лінгво-географічне дослідження передбачає чотири етапи: 1) складання питальника; 2) збір матеріалу (анкетний чи польовий); 3) картографування зібраного матеріалу; 4) інтерпретація нанесеного на карту діалектного матеріалу. Матеріал наносять на карти у вигляді ізоглос, тобто ліній, які позначають (окреслюють, обмежують) територію поширення певного мовного факту.

Основоположником методу лінгвогеографії і всього напряму ареальної лінгвістики є німецький учений Георг Венкер, який у 1881 р. опублікував перший у світі діалектологічний атлас. Вагомий внесок у подальше вдосконалення цього методу зробили французькі лінгво-географи Жюль Жильєрон і Едмон Едмон, які уклали солідний (1920 карт) атлас французької мови (1902-1910). Вважається, що цей атлас мав вирішальний вплив на розвиток лінгвогеографії і стимулював створення подібних атласів для інших мов.

У західноєвропейській літературі досить рано вкоренилося подвійне розуміння терміна «антропологія», а саме як науки про людське тіло, з одного боку, і про людську душу – з іншого. Такий подвійний сенс має, наприклад, «антропологія» в одному англійському творі, опублікованому анонімно в 1655 р. під заголовком «Відвернена антропологія або ідея про людську природу, відбита в коротких філософських і анатомічних висновках».

Антропологія є галузь природознавства, що вивчає походження і еволюцію фізичної організації людини та її рас. Завдання антропології – простежити процес переходу від біологічних закономірностей, яким підкорялося існування тваринного предка людини, до закономірностей соціальних. Таким чином, антропологія займає в колі біологічних дисциплін особливе місце. Маючи предметом свого дослідження людини, вона не може не вийти за межі природно-історичних питань; вивчаючи людину, вона вступає в ту область знань, де діють фактори соціально-історичні. З цього прикордонного положення антропології в ряді наук випливає і її відношення до суміжних галузей знання. Антропологія включає три основні розділи: 1) морфологію, 2) антропогенез і 3) расознавство чи етнічну антропологію.

Раси – групи людей, які склалися історично і пов'язані спільним походженням, яке відбивається (передається) в загальних спадкових морфологічних і фізіологічних ознаках, що змінюються у певних межах.

Оскільки групова та індивідуальна мінливість не співпадають, людські раси є сукупностями не індивідів, а популяцій, тобто територіальних спільнот людей, між якими шлюби укладаються протягом багатьох поколінь значно частіше, ніж з особами інших спільнот. Людські раси перебувають у стані динамічної рівноваги, тобто змінюються в просторі та в часі, й разом з тим володіють визначеною, генетично обумовленою, стійкістю. За всіма основними морфологічними, фізіологічними і психологічними характеристиками подібність між всіма расами велика, а наявні відмінності не стосуються найбільш важливих біологічних

особливостей будови і функціонування людського організму. Цілком життєздатне і плідне потомство народжується від шлюбів між представниками будь-яких рас.

З питання утворення сучасних рас існують різні точки зору. Одні вчені-антропологи стверджують, що вони склалися у найдавніших людей Африки, Європи і Азії. Інші ж вважають, що расова диференціація відбувалася набагато пізніше, вже після появи людини сучасного виду в Східному Середземномор'ї та сусідніх областях Південної Європи, Північної й Східної Африки та Західної Азії.

Ймовірно, що спочатку наприкінці палеоліту в людей сучасного виду були два центри расо утворення:

- західний – на північному сході Африки і на південному заході Азії;
- східний – на сході й південному сході Азії.

Пізніше різноманітні популяції людей розселялися по всій земній кулі, змішувалися між собою і, пристосовуючись до природно-географічних умов, розпадалися на сучасні раси.

Серед рас сучасних людей, які належать до одного виду *Homo Sapiens*, перш за все виділяють великі підрозділи – домінуючі раси:

- європеїдна (євразійська);
- монголоїдна (азіатсько-американська);
- негро-австралоїдна (екваторіальна).

Точка зору про існування чотирьох великих рас являється найбільш обгрунтованою. У зоні контактів великих рас існують ряд перехідних і змішаних расових типів.

Перехідними називають такі раси, які сформувалися у ті далекі часи, що нині важко встановити, чи вони – результат змішування кількох рас чи ж зберігають риси, що існували у великих расових типів до їхнього розчленування.

Змішані ж расові типи утворилися не тільки в давнину, але й у середньовіччя, а також у новий і новітній часи у процесі метисації.

Найбільшою (за кількістю) расою є європеїдна – 46,4% населення світу (разом з перехідними і змішаними формами). Європеїди мають пряме або хвилясте м'яке волосся відтінків від світлого до темного, у них світла або смаглява шкіра, велика різнокольоровість райдужної оболонки очей (від темних до сірих і блакитних), дуже розвинений третинний волоссяний покрив (борода у чоловіків), недостатній або середній виступ щелеп, вузький ніс, тонкі або середньої товщини губи. Серед європеїдів виділяють гілки – південну і північну.

Північна гілка характерна для країн Північної Європи; південна – розповсюджена на півдні Європи і в Північній Америці, Передній Азії та Північній Індії, до неї відносять і європеїдне населення Латинської Америки. Між південною і північними гілками розташована широка смуга перехідних типів, що включає населення Центральної і частково Східної Європи, Сибіру і Далекого Сходу Росії, а також європеїдне населення Північної Америки і Австралії.

Монголоїдна (азіатсько-американська) раса разом з перехідними і змішаними формами становить понад 36% населення світу. Для монголоїдів притаманні: жовтий колір шкіри, чорне пряме волосся, недостатньо розвинений

третинний волосяний покрив; характерні темні очі з епікантусом (складка верхнього віка), вузький або середньо широкий ніс, вилиці, що дуже випирають.

Виділяють дві гілки: азійську і американську. Монголоїди Азії поділяються на дві основні групи: континентальну і тихоокеанську.

Серед континентальних монголоїдів найбільш розповсюджені північні, або сибірські (монголи, буряти, якути, евенки та інші), менше – східні монголоїди, головним чином китайці. Північні групи тихоокеанських монголоїдів представлені північними тибетцями, корейцями та іншими. До американської гілки монголоїдів відносять корінних жителів Північної та Південної Америки – індіанців.

До перехідних форм монголоїдної раси належить населення, що має значні австралоїдні ознаки: хвилясте волосся, смаглява і оливкових відтінків шкіра, плоске обличчя, широкий ніс. Це в'єти, лао, кхмери, малайці, яванці, південні китайці, японці та інші народи В'єтнаму, Таїланду, М'янми, Індонезії та Філіппін.

Негроїдна (африканська) раса (16,6% населення світу), а також її перехідні й змішані форми характеризуються темно коричневим кольором шкіри, чорним кучерявим волоссям, темними очима, помірно виступаючими вилицями, товстими губами, широким носом, дуже розвиненим прогнатизмом. До неї відносять корінне населення Африки (на південь від Сахари) – негрів, а також негритянське населення США, Центральної Америки, Антильських островів, Бразилії.

Окрему групу становлять дуже низькорослі племена тропічних лісів – негриллі (пігмеї), а також південно-африканські бушмени і готтентоти, у яких негроїдні риси поєднуються з окремими монголоїдними рисами.

Австралоїдна (океанійська) раса (0,3% населення світу) представлена меланезійцями, папуасами Нової Гвінеї і аборигенами Австралії. Австралоїди дуже подібні до негроїдів. Для них характерні темний колір шкіри, хвилясте волосся, значний третинний волосяний покрив на обличчі й тілі у чоловіків, широкий ніс. Серед папуасів і меланезійців Океанії трапляються низькорослі племена – негритоси, що живуть на півострові Малакка і на Андаманських островах; у важкодоступних районах Індії та в країнах Південно-Східної Азії проживають невеликі племена ведів; на Японських островах – айни.

Загально визнаною вважається етнолінгвістична класифікація народів, згідно з якою вони групуються за принципом мовної близькості. Оскільки етноси і мови часто збігаються, мовна класифікація є однією з основ виділення етнічних спільностей і встановлення їх походження. Ця система використовує генеалогічну шкалу мов, за якою вони об'єднуються в сім'ї за ознакою спорідненості, що встановлюється при порівнянні словникового фонду та граматики. Мовні сім'ї поділяють на групи та підгрупи. Найпоширеніша у світі індоєвропейська мовна сім'я.

До основних мовних сімей світу належать:

- дравідійська (Азія, Європа);
- алтайська (Азія, Східна Європа);
- нігеро-кордофанська (Африка);
- ніло-сахарська (Африка);
- китайсько-тибетська (Азія);

тайська (Азія);
австроазійська (Азія);
австронезійська, папуаська (Азія, Австралія, Океанія);
індіанська (Америка).

Усе населення світу (6 млрд.) розмовляє від 2500 до 5000 мовами (точну цифру встановити неможливо тому, що різноманітність між різними мовами і діалектами однієї мови умовна). Серед них 19 мов найпоширеніших. Ними володіють 2/3 всієї кількості населення. Державна мова переважно визначається офіційно за найчисленнішою нацією. У колишніх колоніях статус державної мови має мова метрополії (Франція, Великобританія, Португалія).

Загалом в Європі проживає понад 60 народів, які на 9/10 належать до трьох основних груп індоєвропейської мовної сім'ї – германської, романської та слов'янської.

Структура індоєвропейської мовної сім'ї.

1) слов'янська група 2) германська група 3) романська група 4) індоарійська група 5) кельтська група 6) албанська група 7) грецька група.

На відміну від європейських країн, азійські народи говорять мовами 18 сімей. Це найстрокатіший в етнічному розумінні регіон світу. Найчисленніші мовні сім'ї Азії: китайсько-тибетська (Східна Азія), індоєвропейська (північна частина Південної Азії, Іран, Афганістан), австронезійська (Індокитай); численні, але досить ізольовані мовні групи, яким надається статус сімей, – це японці та корейці.

Етнолінгвістичний склад населення Африки також досить складний, він налічує близько 300-500 етносів. Майже половина населення континенту належить до нігеро-кордофанської сім'ї, більш як третина – до афроазійської, ще частина – до ніло-сахарської, койсанської сімей і лише 1 % населення спілкується мовами індоєвропейської сім'ї.

Етнолінгвістичний склад народів Америки має особливі історичні риси. До приходу європейців основна частина корінного американського населення була розселена в гірських областях Південної Мексики і Анд (цивілізації ацтеків, інків). Більшу частину території як Північної, так і Південної Америки заселяли нечисленні племена. Така етнічна розрізненість спричинила їх винищення у ході завоювання європейцями та поширення великої кількості інфекційних хвороб. Лише найбільш численні народи змогли зберегти свою самобутність та етнічну територію (індіанці Мексики, басейнів Амазонки, Оріноко, Крайньої Півночі Американського континенту).

Під господарсько-культурним типом прийнято розуміти певні комплекси особливостей господарства і культури, історично сформовані у різних народів, що знаходяться на близьких рівнях соціально-економічного розвитку і що мешкають в східних природно-географічних умовах. Це схожість виявляється, в першу чергу, в матеріальній культурі і особливостях соціальних відносин, у меншій мірі воно характерно для духовної культури.

Формування усього різноманіття ГКТ та їх варіантів – результат тривалої еволюції виробничої діяльності людини від найпримітивніших форм початку його існування, відповідних первіснообщинному ладу, до того ступеня розвиненості, яка призводить до формування класового суспільства і

державності. Тому зміст класифікації народів за видами практикованого ними господарства та пов'язаних з ними культурних явищ має стадіальний характер, тобто розглядає її в еволюційному ракурсі як розвиток від нижчих форм до вищих.

При існуванні різних класифікацій систем господарства для історичних наук важливо поділ їх на два види –привласнюючого і виробляючого. Під привласнюючим господарством розуміється безпосереднє вилучення харчових продуктів з природи без зміни останньої – за допомогою полювання, рибальства та збирання. Але навіть це просте «привласнення» відбувається, зазвичай, в рамках суто людських форм діяльності – з використанням знарядь праці та різного роду пристосувань і колективних дій груп людей. Як показують етнографічні дані, навіть привласнююче господарство при значній його продуктивності дає можливість досягнення високого рівня соціального розвитку з поділом суспільства на класи, як приклад можна послатися на суспільство індіанців північного заходу Північної Америки –хайда, нутка, тлінкіти. Під виробляючим господарством розуміються види економіки, пов'язані з вирощуванням культурних рослин і розведенням свійських тварин. Саме на його основі формуються класи і створюється державність, хоча значна частина товариств, практикуючих виробляюче господарство, довгий час продовжувала жити в умовах первісності, а деякі досі залишаються на цій стадії розвитку.

Природно, що в ході історичного розвитку форми економіки удосконалювалися, в тому чи іншому регіоні формувалися одні ГКТ і зникали інші. Їх зміна обумовлювалася різними факторами: еволюцією господарської діяльності, запозиченнями у більш розвинених в цьому відношенні сусідів, зміною екологічних умов та ін. Тому ГКТ мають історично перехідний характер, найбільш розвинений з них – орне землеробство – в кінцевому рахунку, дав людству можливість створення спочатку мануфактурного, а потім промислового фабрично-заводського виробництва, заснованого на використанні вугілля, нафти, газу, а потім і атомної енергії.

Тому класифікація по ГКТ застосовується до народів з так званою традиційною культурою, бо на стадії мануфактурного, а тим більше промислового виробництва, різко трансформуються різні форми господарства, які переводяться на «індустріальний» рівень (полювання на морського звіра ведеться з використанням суден з моторним двигуном і вогнепальної зброї, орне землеробство базується на моторизованій тягловій силі, а не на використанні тварин, і т.д.).

Концепція ГКТ була розроблена радянськими етнографами М. Г. Левіним і Н. І. Чебоксаровою і вперше викладена ними в роботі 1955 р., потім дослідження в цій області продовжували інші вітчизняні вчені. Звичайно, поділ народів за характером їх господарської діяльності з наданням йому стадіального значення сходиться до праць мислителів, щонайменше XVIII ст., А біля витоків концепції власне ГКТ знаходяться дослідження етнографів США кінця XIX – першої половини XX ст. (О. Месона, К. Уїслер, А. Кребер та ін.). Виділені ними так звані «харчові області» / «культурні ареали» корінного населення Північної Америки, по суті, відповідають ГКТ радянських етнографів. Однак створивши цю типологію стосовно, в основному, до північноамериканського регіону, вони

надавали їй одиничне значення, а не універсальний характер, що було зроблено радянськими вченими.

Господарсько-культурна класифікація має дворівневий характер. Вищий рівень представлений типом, який виділяється на підставі переважного виду отримання продуктів харчуванні і сировини для виготовлення предметів споживання.

Зараз прийнято виділяти чотири ГКТ з перерахуванням їх в порядку виникнення: один тип привласнюючого господарства – полювання, рибальство і збиральництво і три типи виробничого господарства – ручних хліборобів, скотарів-кочівників і орних хліборобів. Але чіткі межі між типами встановити не завжди можливо, оскільки перехід до більш високої форми господарювання не означає відмови від попередніх форм, які теж можуть давати значну кількість продукту. Так, в океанійському регіоні на заході домінує ручне землеробство, а на сході, при занятті ним, акцент все ж робиться на добування морепродуктів; у значної частини населення Карпат, що займаються землеробством, більше значення має вівчарство. У такому випадку віднесення того чи іншого народу до даного ГКТ визначається за «прогресивної» форми господарства.

Більш низький рівень господарсько-культурної класифікації представлений варіантом (іноді використовується поняття «підтип»), варіанти виділяються на підставі екологічних умов (ландшафтних розходжень) проживання представників даного ГКТ. Але найчастіше зустрічається відсутність чітких меж між ландшафтними зонами ускладнює класифікацію і за варіантами. Наприклад, перехідний характер між зонами високогір'я і рівнинного передгір'я Тибету зумовив у груп населення регіону поступовість зміни високогірного скотарства рівнинно-степовим.

Тому в якості прикладів того чи іншого типу і варіанта господарсько-культурної класифікації зазвичай наводяться «класичні» його народи-представники.

Значною мірою такого роду складності привели до появи ряду класифікаційних схем, що відрізняються від спочатку запропонованих М. Г. Левінім і Н. Н. Чебоксарової. Вони мають відмінності, як за кількістю самих типів (спочатку їх було виокремлено три, потім чотири), так і підрозділів усередині них. Почасти ці відмінності обумовлені різними хронологічними підходами дослідників. Так, Н. Н. Чебоксаров стверджував, що їх класифікаційна модель розроблена стосовно до певного хронологічним зрізу – XV ст., що, природно, викликає сумнів у її коректності. До кінця цього століття тільки була відкрита Америка, про існування Океанії взагалі нічого не було відомо, та й територія Старого Світу для цього періоду, практично, не забезпечена відповідними джерелами, так що ця класифікація може мати тільки ретроспективний характер, що робить її досить ненадійною. Інший підхід, який можна назвати «історичним», запропонував Р. Ф. Ітс – виробляти господарсько-культурну класифікацію з урахуванням регіональних змін під впливом європейської цивілізації: для Нового Світу – стосовно до XVII – початку XVIII ст., для Африки – XVIII ст., для Австралії, Океанії та Азії – кінця XVIII – першій половині XIX ст. Даний підхід, звичайно, теж викликає питання: щодо

забезпечення джерелами; виправданості такої хронологічної «різномасті» та ін. Але він більш логічний.

Серед етноутворюючих чинників важливе місце належить релігії (від лат. Religio – набожність, святощі, предмет культу). Є два визначення сутності релігії як історичного явища і форми культури: теологічне і світське.

Теологи під релігією розуміють те, що пов'язує людину з Богом: Святе Письмо, культ та інші догмати, тобто це віра в реальне існування надприродного. Світське трактування релігії містить у собі систему філософських, соціологічних, культурологічних, психологічних знань та ґрунтується на історіософії й раціоналістичному підході, позбавленому ознак ідеологізованих і містифікованих теорій. Розглядаючи релігійну (конфесійну) структуру народонаселення світу, необхідно враховувати ряд аспектів. Під час етнографічного й історичного описів етнічних спільнот обов'язково зазначають релігійну належність віруючих, оскільки релігія значно впливає на численні елементи матеріальної і духовної культури народів. Хоча з виникненням світових релігій етнічні межі, як правило, перестають збігатися з релігійними, релігія навіть в економічно розвинених країнах, де високий рівень виробництва, культури і освіти, відіграє значну роль.

До світових релігій належать: буддизм, християнство й іслам. Однією з найстаріших релігій світу є буддизм, який утвердився в Індії понад 2,5 тис. років тому. Сповідує буддизм насамперед високі етичні норми (достоїнство людини, поведінка в суспільстві тощо). Християнство як світова релігія тісно пов'язане з іудаїзмом. Воно зародилося в середині I ст. н. е. у східних провінціях Римської імперії, на території сучасного Ізраїлю, за глибокої кризи рабовласницького ладу. Християнство поділяють на такі головні гілки: православ'я, католицизм і протестантизм (останній складається з багатьох течій і сект – лютеранство, кальвінізм, англіканство, баптизм, методизм та ін.). На Аравійському півострові на початку II ст. виник іслам, що вважається наймолодшою релігією світу (у перекладі з арабської «іслам» означає «покірність»). Тих, що сповідують цю релігію, називають відданими (з арабської – мусульманами, звідси друга назва ісламу – мусульманство). У Європі ця релігія дістала назву «магометанство» за зміненним іменем засновника Мухаммеда (Магомета). Двома основними гілками ісламу є сунізм і шиїзм. До основних релігійних форм належать також ламаїзм, індуїзм, конфуціанство, синтоїзм та місцеві традиційні релігії. Кожна форма характеризується певними рисами. Основні з них так розподіляються по континентах:

- більшість населення Європи сповідує виключно християнство і його різновиди (католицизм, протестанство, православ'я). У кожній країні Європи зосереджені всі види християнської релігії, але окремі її регіони характеризуються переважанням одного з трьох видів. Так, католики зосереджені у своїй більшості в країнах Південної, Західної і Східної Європи; протестанти – в Центральній, Північній і Західній, а православні – на Південному Сході.

- Азія – осередок всіх світових релігій. Це іслам, буддизм і ламаїзм, індуїзм, конфуціанство, синтоїзм, християнство. Мусульманство, що сповідує іслам, охоплює більшість країн за територією. Його сповідують в Індонезії, Росії, країнах Середньої Азії, Афганістані, Пакистані, Індії, Бангладеш та ін. Буддизм і

ламаїзм сповідує більшість населення (Китай, Монголія, Японія, Росія). Індуїзм притаманний Південній Азії, в основному Індії і ближнім країнам (Непал, Шрі-Ланка). Конфуціанство зустрічається в Китаї, а синтоїзм – в Японії. Лише на Філіппінах, Кіпрі, в Лівані, Ізраїлі, частково Індонезії сповідують християнство.

• Африка поділена ніби на дві частини екватором і за релігією. Іслам сповідується переважно в північній, а протестантство – в південній частині.

Отже, основними видами класифікації народів світу є географічна, антропологічна, конфесійна, етнічна, мовна. Кожна з них має свої переваги та недоліки, але загалом завдяки ним усім ми маємо можливість краще розуміти виникнення, формування та розвиток людини розумної, людського суспільства. Ми визначили, що загальновідомі 3 основні раси: європеїди, монголоїди, негроїди (їх ще іноді називають стволами). Європеїди – хвилясте або пряме волосся, часто світле. Світла шкіра. Сформувалися в Європі і Передній Азії. Монголоїди – жорстке, пряме, темне волосся. Шкіра з жовтуватим відтінком. Очі вузькі, мається епікантус. Сформувалася в Азії. Негроїди – кучеряве чорне волосся, дуже темна шкіра, карі очі. Сформувалася в Африці. Завдяки господарсько-культурній класифікації ми наблизились до більшого розуміння матеріальної культури людства, а також визначили як відбувалося зростання людської цивілізації від мисливства-збиральництва через землеробство-скотарство до індустріального капіталізму.

The article analyzes the information on the classification of the world.

Keywords: *anthropology, economic and cultural type, race, classification, ethnicity, method, direction.*

Список використаних джерел:

1. Алексеев В. П. Историческая антропология и этногенез / В. П. Алексеев. – Москва: Наука, 1989. – 445 с.
2. Алексеев В. П. Становление человечества / В. П. Алексеев. – Москва : Политиздат, 1984. – 462 с., ил.
3. Кафарський В. І. Етнологія : навчальний посібник / В. І. Кафарський, Б. П. Савчук – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 432 с.
4. Лозко Г. Українська етнологія / Г. Лозко – Київ : Генеза, 2005. – 416 с.
5. Сегеда С. У пошуках предків. Антропология та етнічна історія України / С. Сегеда – Київ: Наш час, 2012. – 432 с.
6. Станко В. Н. Історія первісного суспільства / В. Н. Станко, М. І. Гладких, С. П. Сегеда. – Київ : Либідь, 1999. – 239 с.
7. Чебоксаров Н. Н. Народы, расы, культуры / Н. Н. Чебоксаров, И. А. Чебоксарова. – Москва, 1971. – 272 с.

ВІКТОР ПРИХОДЬКО – ДІЯЧ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ НА ПОДІЛЛІ 1917- 1918 рр.

У статті висвітлюється культурно-освітня діяльність В.Приходька на Поділлі, показано в цей час розвиток освіти, видавничої справи та позашкільної роботи в регіоні

Ключові слова: Віктор Приходько, освіта, український університет, "Просвіта", земство.

Сьогодні історики значну увагу приділяють висвітленню діяльності інтелігенції, та її роль в Українській революції 1917-1921 рр. До таких представників на Поділлі відноситься і Віктор Кіндратович Приходько (1886–1982) – відомий діяч українського руху в краї у 1906–1920 рр., який пройшов шлях від діяча Подільської "Просвіти" (з 1906 р.) до голови Подільського земства (1918–1920 рр.).

В історіографії його діяльність представлена в працях О. Завальнюка, Б. Стецюка, Б. Кушніра і Ю. Телячого, О. Комарніцького, В. Лозового. Вони охарактеризували різні напрямки діяльності В. Приходька на Поділлі в роки Українського Відродження 1917-1918 рр.

Віктор Кіндратович Приходько походив з родини вченого-садівника, народився в селі Княжпіль Кам'янецького повіту Подільської губернії. Отримавши вищу освіту правника у двох університетах Дерптському (нині м. Тарту, Естонія) та університеті св. Володимира, працював в земських установах на Волині, слідчим Кам'янець-Подільського окружного суду. В роки Першої світової війни виконував обов'язки військового слідчого у званні полковника. Після Лютневої революції 1917 р. активно включився в український рух, очолював відділ народної освіти Подільського губернського земства в період Центральної Ради (1917 – 1918 рр.), був Подільським губернським комісаром з народної освіти. 25 квітня 1918 р. його обрали Головою Подільської губернської народної управи. Під час Гетьманату продовжив роботу в земстві. Брав участь у повстанні проти гетьмана, займав посаду завідувача Відділу судових справ (на рівні міністерства) Директорії УНР у Вінниці (грудень 1918 р.). У березні 1919 р. Приходька переобрали головою Подільського земства, яке очолював до середини 1920 р., коли емігрував. Обіймав низку посад в еміграційних урядах УНР, працював викладачем Української господарської академії в Подебрадах (тогочасна Чехословаччина).

У роки Другої світової війни В.Приходько увійшов до складу Українського Центрального Комітету у Кракові. У 1945 р. переїхав до Регенсбургу в Західній Німеччині, у 1949 р. емігрував до Нью-Йорка. Впродовж десяти років він очолював Український конгресовий комітет в США. Ще 1926 р. розпочав працю над мемуарами «Під сонцем Поділля».

Найстарша у світі україномовна газета, що виходить безперервно з 1893 року у США, на перших шпальтах в середу, 10-го лютого 1982 р. рознесла новину:

«Помер Віктор К. Приходько, заслужений український громадянин. Віктор Кіндратович Приходько, відомий український діяч і державний муж, помер в суботу, 6-го лютого 1982 року, на 97-му році життя. Покійний був кореспондентом „Свободи“. Ще будучи в Європі св. п. проф. Приходько був ініціатором скликання Всеукраїнського Національного Конгресу, про що він писав в українській пресі в Західній Україні, в Європі і Америці. Похоронні відправи будуть відслужені в Катедрі св. Володимира в Нью-Йорку о год. 9-ій ранку, відтак похорон на українському православному цвинтарі св. Андрія»[8, с.2].

Говорячи про Віктора Приходька, ми перш за все маємо на увазі добу відродження на Поділлі. Бо саме ця людина була «новим ковтком свіжого повітря» для регіону. Саме Віктор Кіндратович реанімував і оновлював життя на Поділлі в роки визвольних змагань. Його діяльність не зупинялася на освітній галузі чи політичній ниві, він старався приділяти увагу покращенню різних сфер життя подолян. Про свою роботу він доволі розлого писав у своїх спогадах про розгортання просвітницької діяльності на Поділлі після повалення царизму. На думку мемуариста, «оскільки Київ мав робити політику... ми, на місцях, мали найперше завдання освідомити національно народ, щоб наші українські селяни, наше село зрозуміло ті завдання, які стоять перед нами і щоб український народ міг використати ті можливості, які відкриває перед ним революція»[9, с.20]. У галузі позашкільної освіти на перше місце виступала потреба видання й ширення серед народу українських часописів, журналів та книжок, організація всюди по селах "Просвіт" та мобілізація української інтелігенції для цієї праці. Найголовніше завдання автор та його однодумці – "свідомі українці" – вбачали у створенні української народної школи шляхом реформування існуючих сільських шкіл – церковно-приходських та міністерських тобто державних. «Цих народних шкіл було, в середньому, в губернії три тисячі, а в кожній школі по 50 – 100 учнів, себ-то приблизно яких 200 – 250 тисяч учнів... У кожній школі був учитель чи учителька, отже готовий апарат – майже 3 000 осіб педагогічного персоналу» [3, с.26]. Здійсненню цих задумів сприяла зміна Земської Управи на засіданні земських зборів у березні 1917 р., про що докладно згадує автор, створення спеціального освітнього відділу в складі повітових управ[6, с.291]. Значні зусилля було докладено для підготовки і друкування підручників для українських шкіл, а саме: букваря, читанки, граматики, арифметики та Закону Божого. Лише початкові школи Поділля потребували мільйон примірників. Окрім цього, необхідно було створити і видати підручники для 65 вищих початкових шкіл краю[6, с.292]. В. Приходько з гордістю відзначає, що з усіма завданнями вдалося успішно впоратися: «...в роках 1917 – 19 число вищих початкових шкіл на Поділлі потроїлося. До революції 1917 року було їх всього 60, приблизно по 5 на повіт, а 20 липня 1920 року, при евакуації Уряду УНР, їх було уже 180. Ці школи були організовані головно по ініціативі інтелігенції та селянства на місцях, при чім для деяких шкіл були використані будинки в поміщицьких садибах...»[10, с.3] Автор відзначив також інші результати своєї діяльності на чолі земства: «коли я обняв відділ народної освіти в Подільському Губерніяльному Земстві, в квітні 1917 року, то застав у тому відділі лише двох співробітників, а наприкінці 1919 року їх уже було майже 200! Звичайно, без друкарень, де, своєю чергою, працювало ще 180 людей!»[10, с.4]. Мемуарист

відзначає велику заслугу в розвитку українського шкільництва на Поділлі діячів кооперації, земств, зокрема члена губерньської земської управи професора С.Іваницького, голови Кам'янецької повітової управи О. Пащенко[5,с.261]. В спогадах висвітлено інші напрямки діяльності земства. У 1919 р. їх визначали «війна і близькість фронту»: «...Армія не мала білизни, це була одна з причин страшного поширення тифу». У зв'язку з цим та іншими обставинами губерньське земство вдало реалізувало низку економічних проектів в Кам'янці: "велику кравецьку майстерню", "шевську майстерню, що виробляла черевики", "свою миловарню", відновили роботу фабрики паперу в Ушицькому повіті, на папері з якої видавався офіціоз Уряду УНР – "Україна". Також була організована "столярня – майстерня... для обслуговування губерньської управи, інших земських установ, лікарні, шкіл тощо»[6,с.296] . Окреме місце займає розповідь про друкування у Кам'янці влітку 1918 р. грошових знаків Директорії УНР. В мемуарах наведено відомості про боротьбу працівників медично-санітарного відділу земської управи та співробітників ветеринарного відділу з епідеміями та епізоотіями. В.Приходько зауважує: «Не забуваймо, що коні, корови були надзвичайно великою частиною народного господарства на Україні і ветеринарні лікарі, як і людські часто були "фанатами" своєї професії, а поширення сітки ветеринарних "пунктів" – було постійною програмою повітових самоврядувань»[10,с.6].

У травні і вересні 1918 р. він спільно з “Просвітою” провів курси українознавства для урядовців. Підвідділ шкільного будівництва був створений з метою, щоб, за висловом В.Приходька, «щоб нові школи були будовані в українському стилі»[6,с.296]. На його прохання був запрошений молодий архітектор Володимир Січинський, в подальшому відомий учений-професор, історик українського і світового мистецтва. Січинський працював в губерньській земській управі з 11 травня 1918 р., а через деякий час очолив шкільний будівельний підвідділ управи[1, с.37]. Працюючи на цій посаді, при творенні власних або розгляді інших проектів В.Січинський намагався зберегти в них існуючі або привнести українські національні традиції. Влітку 1918 р. він обстежив і накреслив точний план Кам'янець-Подільської фортеці та виготовив проект її реставрації, який відправив у відділ охорони пам'яток старовини Міністерства освіти професору М. Біляшівському[7, с.106]. На запрошення В.Приходька з літа 1918 р. завідуючим видавничим підвідділом Губерньської народної земської управи став Василь Андрійович Сочинський. Він розгорнув активну видавничу діяльність. Земство видавало значну кількість навчальної літератури, якої вистачало навіть на потреби сусідніх губернь. З метою зберігання книг при Губерніяльній Управі була утворена нова допоміжна інституція – Центральний книжний склад [7, с.107]. У своїх спогадах Приходько розповідає, що «минаючи всі перешкоди, саме в 1918 р. ... за гетьмана Скоропадського, в ... травні – листопаді, пощастило перевести на Поділлю дуже велику роботу. Передусім тому, що на Україні панував відносний спокій, ходили потяги, функціонувала пошта, виходили часописи, селянство, хоч розчароване і тероризоване, працювало на своїй землі – був урожай і не було голоду та стихійних нещасть» [10, с.9] .

В той час, була реалізована одна з найважливіших подій національного відродження, зародилася і втілилася в життя ідея створення Українського державного університету. «...На мене, – писав в еміграції В. Приходько, – випав обов'язок підготувати доповідь про Український Університет у Кам'янці для майбутнього демократичного Земського Зібрання... Це було завдання почесне, але не дуже легке: університети не відчиняються щороку. Правда, потребу Університету для Поділля довести було не важко: за кордоном для такої кількості населення (4 мільйони) існує по дві - три високих школи»[10, с.10]. Трохи тяжче було захищати Кам'янець як місце осідку майбутнього Університету на Поділлі. Губернське зібрання уважно вислухало доповідь В. К. Приходька, у якій він віддав належне Кам'янець-Подільській міській думі, що зуміла знайти 1 млн. крб., земельну ділянку і будівельні матеріали для спорудження університетських корпусів [2, с.32]. Переконливо прозвучали слова доповідача, що до можливої участі у цій справі губернського земства. «...Подільська губернська управа не може не підкреслити всієї ваги сеї справи для людности цілої Подільської губернії і з свого боку зазначає, що якраз на долю Першого демократичного зібрання народніх представників Поділля випадає висока честь і великий обов'язок покласти свій камінь у фундамент першого на Поділлі величного храму науки» [4, с.107]. За цю пропозицію голосували схвально. Земське зібрання привітало ідею заснувати першу високу українську школу на Поділлі і план фінансування цієї справи схвалило. Проте Віктор Кіндратович був захоплений своєю працею й не мав часу на поневіряння. Автор високо оцінював свою діяльність на чолі земства: «... моя праця на чолі губерніяльного самоврядування, що відбувалася в роках 1918, 19 і майже до половини 20-го року, була може найкращим і найщасливішим періодом в моїм житті... А був то час, не зважаючи на всякі труднощі, час веселий. Радісний, час бадьорої захоплюючої праці, що створила непохитні підвалини для великого майбутнього України...»[10, с.13].

Отже, В. Приходько плідно працював на українській громадсько-політичній і культурно-освітній нивах. Особливо важливе значення для розвитку української культури мала його позиція в справі захисту українських земців, залучення їх до роботи в губернській управі, структурній реорганізації губернської управи, яка завдяки цьому справді перетворилася в координаційну культурно-освітню установу Поділля.

Особистий внесок В. Приходька торкався всіх галузей народного життя подолян, що і став основою боротьби за українську державність у 1917–1920 рр.

The article highlights the cultural and educational activities on the part of V. Pryhodko shown at this time the development of education, publishing and extracurricular activities in the region

Keywords: Viktor Pryhodko, education, ukrayinskyuniversity, "Education", the district council.

Список використаних джерел:

1. Баженов Л. В. Володимир Січинський (1894–1962 рр.). Життя, діяльність, творчість в ім'я України / Л. В. Баженов, В. Л. Логвіна. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 37-40.

2. Завальнюк О. Віктор Приходько і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918 р.) / О. Завальнюк // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Вип. 15. – Київ, 2003. – С. 31-36
3. Завальнюк О. М. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917–1920 рр.) / О. М. Завальнюк, Ю. В. Телячий. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2001. – 212 с.
4. Завальнюк О. М. Приходько Віктор Кіндратович / О. М. Завальнюк // Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918 – 1921 рр.). – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2006. – С. 107-115.
5. Завальнюк О. Минуле і сучасне Кам'янець-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й медицини: Історичні нариси / О. Завальнюк, О. Комарницький, Б. Стецюк. – Вип. 2. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2007. – 452 с.
6. Кушнір Б. М. Українізація культурно-освітнього життя на Хмельниччині в 1917–1920 рр. / Б. М. Кушнір, О. М. Завальнюк // Культура Поділля: історія і сучасність. – Хмельницький, 1993. – С. 291-294.
7. Нестуля О. О. Охорона пам'яток України за гетьманату (1918) / О. О. Нестуля // УІЖ. – 1994. – № 1. – С. 106.
8. Помер Віктор К. Приходько, заслужений український громадянин // Свобода. – 1982. – Число 26. – 10 лютого. – С. 1.
9. Приходько В. Під сонцем Поділля : спогади. – Частина перша. – Видання четверте. – Нью-Йорк – Мюнхен : Видавництво «Криниця», 1967. – 184 с.
10. Приходько В. Під сонцем Поділля : Частина друга. Зошит 3. Машинопис // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька. – С. 22-26.

УДК 162.5:94(477.75)(092)

Дмитрук А., студентка магістратури
Науковий керівник: Т. В. Сулятицька, к.філос.н., доцент

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА СУФІЯ: ЖИТТЄВЕ ВИПРОБУВАННЯ АЛІФЕ-ХАНУМ ЯШЛАВСЬКОЇ

У статті висвітлено постать Аліфе-ханум Яшлавської – єдиної жінки-дервіш на пострадянському просторі, що стала оплотом суфійської культури Кримського півострову.

Ключові слова: *Крим, Аліфе-ханум Яшлавська, татари, Текіє, містика, суфізм, дервіші.*

Серед усіх народів і в усі часи, існує таємне, специфічне, вищої форми знання, що стає доступним людині після проходження нею ряду важких випробувань на шляху до морального вдосконалення. Люди, які пройшли цей важкий шлях духовного пошуку, переродилися і стали моральними орієнтирами для свого часу й оточення, були завжди, тільки називалися вони по-різному. В Індії їх називали Махатми, у Греції – мудрецами, в стародавній Іудеї – пророками, в Єгипті – посвячені, в християнських традиціях – святыми, на Близькому Сході їх називали суфіями. І хоча називали їх по-різному, об'єднувало їх одне – те, що вони знали, що джерело всіх релігій та вірувань є постійна та єдина – Істина.

Дослідники досі приділяють мало уваги кримському суфізму. Пишуть про суфіїв мандрівники XVIII-XIX ст. Нам знайомі суфії за матеріалами «Книги подорожі Евлії Челебі. Деякі відомості про них можна знайти в роботах Ф.

Хартахая і В. Кондаракі, В.Смірнова, знаменита праця якого присвячена династичній і зовнішньополітичній історії Кримського ханства, говорить про масу матеріалів по суфізму в Криму, що знаходяться в турецько-татарських джерелах, з якими він працював[7, с.149]. Сьогодні релігійними аспектами півострова займається В. Григор'янц, М. Кирюшко, О. Маврін та інші.

Суфізм – це містична течія в ісламі. Під цим терміном об'єднуються всі мусульманські навчання, метою яких є розробка теоретичних основ і практичних способів, що забезпечують можливість безпосереднього спілкування людини з Богом[14, с.121]. Суфії називають це пізнанням істини. Істина – це коли суфій, звільнившись від мирських бажань, в стані екстазу (сп'яніння божественною любов'ю) здатний на інтимне спілкування з божеством. Суфіями ж називають всіх, хто вірить в безпосереднє спілкування з Богом і робить все для досягнення цього. У суфійській термінології «Суфій – це закоханий в Істину, той, хто за допомогою любові і відданості рухається до Істини і Досконалості»[13, с.9].

Рух до Істини з допомогою любові і відданості до Бога суфії називають тарикатом або Шляхом до Бога.

Вже в IX – X ст. виникає своєрідна громадська організація суфіїв. Проходження тариката (дорога містичного пізнання Істини) вимагало спеціальних знань, без якого людина, яка намагалася досягти вищого духовного просвітлення, могла жорстоко поплатитися, втративши здоров'я і розум. Тому вже в ранні епохи встановлюється звичай, той, хто бажає йти шляхом духовних шукань обирає собі духовного наставника, який мав титул шейха або бенкету (старця), людини, що вже пройшла тарикат. Людина, що вступає під провід шейха, називався мюрид (бажаючий) – власне підкорив свою волю шейху. Спочатку мюрид проходив ряд випробувань, потім проробляв безліч аскетичних вправ, постив, читав Коран, проводив по сорок днів у медитаціях і молитві на одинці. Шейх трансформує мислення мюрида на образне, символічне та починає пробуджувати в ньому завзятість і волю, здатні подолати будь-які перешкоди. У свою чергу і шейхи, займаючись експериментальною психологією, виробляли в собі такі властивості як читання думок, вміння викликати у мюрида гіпнотичний стан і т.д. Такі властивості викликали величезне зростання авторитету шейха та сприяли збільшенню числа його послідовників. Коли шейх бачив, що нічому новому він мюрида навчити не може, він давав йому дозвіл (Іджаз), що давало право мюридом збирати учнів і продовжувати справу свого вчителя[11, с.13].

Велике значення суфії надавали досягненню стану екстазу, який вважався особливою Божественною милістю, тож, не дивно, що в їхніх колах вже в ранню епоху посилено шукали способи, які могли б сприяти викликанню екстазу. Одним з таких способів незабаром було визнано найбільш ефективним. Це була музика, інструментальна і особливо вокальна. Слухання музики було введено в практику в цілому ряду шейхів і отримало назву «сама»(чути).

«Сама» для суфіїв – це звук, який змінює внутрішній стан слухача.«Сама» - це політ людської душі в сторону своєї первісної основи, який вдається тільки через внутрішній екстаз. Суфійське вчення говорить, що займатися «сама» дозволено тільки тим, хто має добре серце й умертвіння плоті. Той хто позбавлений цих ознак, повинен займатися молитвою і постом. Пізніше до «сама»приєднався і танець[13, с.13]. «Сама» застосовувалася не тільки на зборах

дервішських громад, але і на "маджліс" (відкритих зборах). Крім цього, виступаючи на маджлісі перед найширшими народними масами, шейхи активно використовували притчі, казки, народні анекдоти. Такі бесіди захоплювали слухачів, разом з тим шейхи підводили під розповідь потрібну їм теоретичну базу, тлумачили її стосовно до основної теми своєї проповіді і добивалися того, що саме потрібне їм тлумачення ставало основним тлумаченням притчі для найширшого кола.

У суфізмі існує неоднорідність і розгалуженість, у ньому простежується два напрямки: крайнє і помірне. До помірного відносять Газалі, Джунайді, вони вважають, що суфій повинен не виходити за рамки шариату, всі його висловлювання і діяння повинні відповідати розпорядженням Корану та переказам пророка Мухаммада [5, с.74].

Крайніми прихильниками суфізму є суфії, що стоять на позиції "вадхаті вуджуд" (єдність сущого), які розглядають Істину (Бога) і природу в єдності [5, с.79].

З плином часу суфізм розділяється на різні ордени, кожен з них мав свою певну організацію. Як правило називалися вони по імені засновника (Муршід) [2, с.16]. Наставник під час своєї діяльності вибирав з учнів (мюрідів) свого заступника, який після смерті наставника займав його пост і одягав його хірку (вовняний плащ). Таким чином, хірка передавалася з рук в руки і вважалася символом влади в суфійському ордені. Цей ланцюг духовної спадкоємності, за допомогою духовних передавачів особливої системи містичного шляху зі специфічними для нього методикою навчання, особливостями практики (головним чином зикра та ініціації) і ритуалу, а також відповідним регламентом способу життя називалася Сіле (ланцюг, ряд) і сходила, зрештою, як мінімум, до Мухаммада. Знанню Сіліли в орденах надавалося величезне значення, оскільки учень через учителя прилучався до божественної благодаті, яка передається в Сілілі і без якої неможливо вступити на містичний шлях [5, с.122].

Суфійські братства грали першорядну роль у поширенні Ісламу серед тюрків [9, с.243]. Не були винятком і кримські татари, навернені до Ісламу суфійськими проповідниками під час правління золотоординських ханів Берке (1255-66) і Узбека (1313-42). Так, суфізм потрапив до Криму, де набув своїх особливих рис [6, с.26]. «Кружляючі дервіші користувалися величезною пошаною не тільки у простого народу, а й у сильних світу цього, розповідає нинішній директор етно-музею у Євпаторії, Ельдар Велієв. «Дервіші не вклонялися навіть ханам, зовсім навпаки, поклонялися їм. Ці нужденні мандрівники були освіченими людьми. Жадібність, честолюбство не властиві їхнім душами. Танець, обрядом дервішів можна назвати частково, це – молитва, що так чиниться. У їх храми часто приводили хворих для зцілення. Дервіші аскети, їх часто плутають з ченцями, але це помилка. В ісламі безшлюбність великий гріх, у мусульман не було ченців. Дервіші чимось схожі на волхвів» [4, с.135].

Існують відомості, що наприкінці XVIII століття на півострові діяло 22 текіє [3, с.16]. Незважаючи на плин часу, зберігся текіє дервішів суфійського ордену Мевлеві в Євпаторії – єдиний в Криму мусульманський монастир («обитель дервішів») XV – XVI ст., що зберігся до сьогодні, а його хранителькою та оплотом суфізму є Аліфе-ханум – єдина жінка-дервіш на території країн СНГ.

Як і усі дервіші, вона сповідує філософію суфізму. Розповідає, що дервіш, це перш за все аскет, який відмовляється від матеріальних благ заради духовного багатства. Єдність фізичного та морального здоров'я – одне із прагнень дервішів. Можливо це і є тим секретом, за допомогою якого Аліфе-Ханум у свої 75 років має світлий розум, прекрасну пам'ять та пройшла одного разу кримською землею близько 270 кілометрів пішки.

«На всій пострадянській території таких пам'яток не залишилось або вони перебувають у зруйнованому стані. Протягом 20 років з рюкзаком за плечима шукала храми дервішів у Середній Азії, Афганістані, Ірані, але бачила лише руїни. В архівах намагалася знайти сліди дервішів, а повернулася на батьківщину і побачила текіє, що збереглося цілісіньке. Правда, його перетворили на смітник та притулок для безхатченків...», - каже Аліфе-ханум[1].

Під час гонінь за релігією в 1930-і роки текіє було закрито і до останнього часу використовувалося як складське приміщення Чорноморського флоту. Під час революції 1917 р. був вбитий імам мечеті, пізніше – зруйновано кладовище дервішів. Будівлі текке і медресе в цілому збереглися, в той час як мечеть була наполовину зруйнована[6, с.28]. Ремонтні роботи велися на гроші, що отримували за програмою підтримки депортованих народів. Аліфе-ханум стала рушійною силою, що вдихнула нове життя в храм, вона згадує, що за п'ять років їй довелося бути і сторожем, і прибиральницею, і керівником. Жила вона в жахливих умовах: без світла, води, тепла і без зарплатні. За її словами, вистояти допомогло те, що вона ногойка. Цей народ дуже витривалий, бо жив у кримських степах.

Та й якщо говорити про життя цієї жінки, то радянська влада теж залишила в ньому помітний слід. Народилася 15 жовтня 1940 року в Криму. Батько загинув на початку війни, а маму під час депортації кримських татар розстріляли в казахських степах за те, що хотіла нагодувати своїх дітей зернятами, а у відповідь отримала кулеметну чергу [8, с.234]. Залишившись з братом сиротами, вона виросла у дитячому будинку в Узбекистані, де пройшла свою школу виживання. Після заміжжя закінчила два інститути — Ташкентський політехнічний і в 40 років історичний факультет Ташкентського державного інституту[1]. У 1990-ті повернулася до Криму, де приєдналася до боротьби за права депортованих татар. Згодом присвятила себе віднайденню та відродженню — храмів дервішів.

До пошуку храмів дослідницю привела наука суфізм, з якою Аліфе-ханум ознайомилася, працюючи в архівах. До речі, в радянські часи відкрито говорити про це було небезпечно.

Сама суфія згадує, що їй весь час, приваблювало щось невідоме. «Поки мій чоловік стоїть внизу і тримає за руки двох наших синів, стрибаю з парашутом. Так стала майстром парашутного спорту. Поки мій чоловік сидить на трибуні, беру участь у ралі. Відвідала загадкову Месопотамію, звідки пішла релігія, навіть збиралася поїхати на Північний полюс, але дізналася, що туди жінок не беруть. Почала готуватися до подорожі у В'єтнам, аби підтримати людей у їх боротьбі проти американських вояків. Мій науковий керівник дивувався: «Аліфе, у тебе в голові такі думки з'являються, що я і здогадуватися про це не посмів би». Він весь час просив, щоб про мої знахідки щодо суфізму нікому не розказувала, бо КДБ цього не подарує, а «твоя розумна голова пропаде»[1].

Працюючи в університеті, ця енергійна жінка, читала лекції про суфізм, зазначаючи, що це ісламська філософія, яка відкриває шлях пошуку істини, який у любові людини до людини і до людства взагалі.

На питання журналістки Л. Щикун: «Як ви ставали дервішем?» , Аліфе-ханум відповіла: «Для цього треба пройти випробування. Кандидати здавали іспити, після чого відбувалося таїнство посвячення. Кандидат має в стінах текіє пройти випробування 1001 ніччю. Через тисячу ночей на 1001-у у текіє відбувається містичне таїнство, про яке ми ніколи не розповідаємо. Хто пройшов, отримує посвячення. Прочитайте казку «1001 ніч» і ви дізнаєтеся, які випробування ми проходимо. Моє посвячення відбулося на могилі Джалаледдіна Румі, — суфія, зірки східної поезії 15 сторіччя, — що зберігається в Туреччині у місті Конья. Я стала посвяченим суфієм, тобто дервішем, різниця в тому, що суфій — учитель, а дервіш — учень, який став на першу сходинку пошуку істини»[1]. У свої 75 років Аліфе-ханум енергійна людина, вона є хранителем культурно-етнографічного центру «Текіє-дервіш», живе насиченим життям, багато мандрує, читає, пише книжки, спілкується з прихильниками в Інтернеті, де має власну сторінку. Любить рукоділля, проводить екскурсії у повернутому її зусиллями до життя храмі дервішів у Євпаторії. Вона неохоче розповідає про себе, але про текіє, суфізм та дервішів може говорити безупинно. Вона мріє, щоб «Текіє-дервіш», цю унікальну пам'ятку передали під егіду ЮНЕСКО, щоб тут проводили археологічні та наукові дослідження. І вона вірить, що текіє чекає на своїх дослідників.

Сьогодні в суфії є прихильники. Вона готує вже третє перевидання про «Гезлевське текіє дервішів», а також серію книг «Євпаторія євпаторійцям».

Переконана, суфізм – це школа внутрішнього прозріння, а не обговорень. Суфізм – перетворення, а не заучування інформації, отриманої з других рук[9,с.245]. Суфізм – це не спосіб мислення, це - спосіб життя. Таким чином, все, що говорили про суфізм видатні суфії – лише спроби виразити в словах їх власні внутрішні стани. Вони можуть продемонструвати окремі характеристики суфізму, але не можуть бути його всеосяжним визначенням. Проте, якби ми все ж спробували дати подібне визначення, то могли б сказати наступне: "Суфізм – це шлях до Абсолютної Реальності. Спонукаючою силою для руху по ньому є Любов, а засобом просування, цілеспрямоване зосередження і внутрішня врівноваженість в будь-якій ситуації. Мета цього нічого, окрім Бога.

In the article the figure Alif-Hanum Yashlavskoyi - the only female dervish in the post, which became a stronghold of Sufi culture Crimean peninsula.

Keywords: *Crimea, Alif-Hanum Yashlavska, Tatars, Tekie, mysticism, Sufism, dervishes.*

Список використаних джерел:

1. <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/ukrayinska-zhinka-dervish-alife-hanum-yashlavska-y/>
2. Бартольд В. В. Ислам и культура мусульманства / В. В. Бартольд. – Москва, 1992. – 203с.
3. Бойцова Е. Е. Ислам в Крыму национально-религиозная идентификация крымских татар (вторая половина XV – конец XVIII вв.) / Е. Е. Бойцова. – Автореф. на соискание н.ст. к. и. н. – Киев, 1999. – 16 с.
4. Григорьянц В. “Свет и тени” возрождения ислама в Крыму / В. Григорьянц // Историческое наследие Крыма. – 2004. – № 5. – С. 135-147.

5. Ісламознавство. Навчально-методичний комплекс з конфесійно-практичного релігієзнавства / За ред. Лубського В. – Київ, 2009. – 241с.
6. Кирюшко М. Іслам у житті кримських татар / М. Кирюшко // Людина і світ. – 2001. – № 1. – С.26-29.
7. Кирюшко М. Історіографія сучасного українського ісламознавства і становлення мусульманської спільноти в незалежній Україні / М. Кирюшко // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – №2(28). – С.148-165.
8. Крымские репатрианты : депортация, возвращение, обустройство. – Симферополь : Издательский Дом «Амена», 1998. – 340с.
9. Маврін О. Ісламський чинник у кримськотатарському національному русі / О. Маврін // Політологія. Етнологія. Соціологія : доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків, 1996. – С. 243-246.
10. Мусульманські культурно-просвітницькі і благодійницькі організації в незалежній Україні // Історія релігій в Україні. Праці XIII Міжнародної наукової конференції. – Львів, 20–22 травня 2003 р. – Книга II. – Львів: Логос, 2003. – С.40-43.
11. Нурбахш Дж. Бесіди про суфійський шлях / Дж. Нурбахш. – М. :Прісцельс, 1998.- 203с.
12. Релігія в сучасному світі: матеріали до курсу релігієзнавство / За ред. Г. Зімоня / Пер. з поль. – Львів, 2007. – 195 с.
13. Хисматулин А. А. Суфизм / А.А. Хисматулин. – Санкт Петербург : Петербургское Востоковедение, 1999. – 124с.
14. Ходькова Л. П. Релігієзнавство: навч. посібник. – Львів, 2000. – 221с.

УДК 94(477)''18''(075.8)

Жондло А., студентка 4 курсу
Науковий керівник: А. А. Заводовський, к.і.н., доцент

ІМІДЖ «УКРАЇНА» В ТВОРЧОСТІ ЮЛІУША СЛОВАЦЬКОГО

У статті зроблена спроба проаналізувати імідж «Україна» у творчості Юліана Словацького та ролі цього представника «української» школи польської літератури XIX ст. в українському націєтворенні.

Ключові слова: *Юліан Словацький, «українська» школа польської літератури, націєтворення, імаго.*

Дослідження іміджу «України» в «українській школі» польської літератури, тобто у період початку будівництва нашої нації, має важливе значення для розуміння процесу націєтворення. До проблеми аналізу образу «України» у творчості Ю. Словацького зверталися, на жаль, мале коло науковців, серед них слід відзначити: С. Баженову, А. Заводовського, С. Чорноус, Г. Вервеса, Є. Рихліка.

Як зазначає А. Заводовський, образ і концепція України як суб'єкта історичного процесу спочатку був витворений не політиками чи економістами, а польськими та російськими романтиками XIX ст. у процесі літературної творчості [1, с. 102]. Дещо пізніше, ідеї, письменниками були розвинуті і доповнені діячами з Наддніпрянщини. Цей процес витворення образу, спільного славного минулого є необхідним у процесі конструювання нації, для того щоб, як стверджував Б. Андерсон, утворити уявлену спільноту. Чому уявлену? Тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх

співвітчизників, не зустрічатимуть і не чутимуть про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності [2, с. 22].

На зламі XVIII-XIX ст. у польському суспільстві почалися процеси націєтворення. У результаті пошуку «власного минулого», його героїзації та сакралізації, що є вкрай важливим і необхідним для будь-якого націєтворення, відбулося полемічне протистояння носіїв демократичного («національного») та аристократичного (станового) мислення. Для перших та других «українська» тематика (як і сама «Україна») стала засобом самопізнання, а «Україна» була суб'єктом польської історії (але аж ніяк не суб'єктом світової чи європейської історії). Польські письменники, уродженці Правобережної України започаткували написання творів, використовуючи специфіку місцевої культури та побуту, наслідуючи місцевий фольклор. У подальшому цю групу літераторів дослідники почали узагальнено називати «українською» школою в польській літературі [1, с. 103].

Хрещений батько романтизму Й.-Г. Гердер писав, що: «Україна стане новою Грецією. Прекрасне небо, яке розкинулось над цим народом, його весела натура, музикальність, родючі лани і т.п. принесуть щедрі плоди». Тому, не дивно, що «Українська школа» з її тематикою, мотивами, образами, імпульсами, фактичним матеріалом тощо відіграла важливу роль в епоху романтизму, ставши явищем міжнародного масштабу [5, с. 351-352].

Одним із найбільш відомих представників «української школи» був геніальний Юліуш Словацький [3, с. 454] – польський поет, драматург, один з найвидатніших романтиків. Народився 1809 р. у Кременці на Волині. У 1825-1828 рр. вивчав право у Віленському Університеті. У 1829 р. переїхав до Варшави і працював юристом-стажером в урядовій комісії прибутків та фінансів, у 1831 р. – у дипломатичному бюро національного уряду. Після чого виїхав до Дрездена, звідки був направлений як дипломатичний кур'єр до Лондона та Парижа, де й оселився після закінчення своєї місії.

У 1832-1836 рр. перебував у Женеві. У 1836 р. здійснив подорож до Італії, звідки вирушив до Греції, Єгипту та Палестини. У 1838 р. повертається до Парижа. Поет помер від туберкульозу та був похований на цвинтарі Монмартр. У 1927 р. його останки було перевезено до Польщі та поховано поряд з Адамом Міцкевичем у крипті Кафедрального собору на Вавелі [4, с. 17].

Мрійливий образ України, у якому синтетично поєднуються історичні факти та творча вигадка, у творчості Ю. Словацького, так як в інших представників школи, будується завдяки використанню фольклору, мотивів історії, культури України [6, с. 32].

Відомо, що упродовж усього свого життя Ю. Словацький згадував Кременець як «рідне місто», а себе називав «волиняком». Уточнимо, що польський поет не був особливо близьким із простим українським людом, але безперечним залишається факт, що він знав і любив українські пісні, які співали в салоні його матері. Згодом він майстерно вплив у свою творчість низку українських мотивів, в його поезіях не раз з'являлись і Волинь, і Поділля, і Кременець, й Іква, і Дніпро. Листи Ю. Словацького до матері наскрізь пройняті спогадами та тугою за рідним краєм: «Пригадую собі рідну землю», «мрію побувати на моїй рідній землі», «я не зовсім чужий у моєму рідному містечку» [7,

с. 34]. На думку Анатолія Заводовського довершене і концептуально найвище літературне втілення імагологічний образ «Україна» отримує в творчості саме Юліуша Словацького. Митець підносить «українську» ідею до небувалої комплексності й художньої вишуканості. Зосереджуючись на «українській» тематиці, автор глибоко передав свій внутрішній стан, наситив свої твори глибоким психологічним змістом. Україна для Словацького є глибинно пороговим, перехідним явищем – лімінальним простором [1, с. 106].

Стосовно впливу українського середовища на творчість польського поета, то С. Баженова звернула увагу на психоетнічний зв'язок Ю. Словацького з українцями: зростаючи у польсько-українському зорієнталізованому середовищі, Ю. Словацький «не відчув свого етнічного та культурного відокремлення від українців» [8, с. 64].

На думку М. Рильського, уявлення про романтичний та «умовний» український пейзаж польський поет виніс із «досить бідних, головним чином польських джерел». Україна в його поезії, вважав письменник-критик, - це «фантастична Україна». Проте важливішими для українського читача, на його думку, залишаються глибокі симпатії Ю. Словацького «до народних мас у їх визвольних змаганнях», про що свідчать деякі уступи з «Беньовського», а також постать лірника-пророка Вернигори, образ гайдамацького ватажка Семенка у «Срібному сні Саломеї». Усе це, за М. Рильським, ріднить Ю. Словацького з автором «Канівського замку» С. Гоцинським [7, с. 37].

Підкреслимо, що «вифантазованою та нереальною» назвав також Україну Ю. Словацького і Є. Рихлік у розвідці «Українські мотиви в поезії Юліуша Словацького». Поему «Змій» цей дослідник вважав «поетичним експериментом» автора, його намаганням кинути виклик самому А. Міцкевичеві. Він звернув увагу на генезу твору, в якому Ю. Словацький використав «книжкові» джерела, зокрема «поезію «української школи» в особі головних її представників. Тому в поемі прочитуються запозичені чужі мотиви, скомбіновані фантазією Ю. Словацького, який намагався довести, що «й він має досить сили, щоб розробляти такий матеріал» [9, с. 11].

Дослідник Г. Вервес, вважав, що, описуючи українську місцевість, «Словацький згадує Україну, яку знав і любив. Особливо його захоплює Дніпро з його вічними порогами, Запоріжжя як символ козацької вольності, прекрасний золотoverхий Київ». Так, аналізуючи поему «Змій», учений вистежив там цілі «розсипи» українського фольклору, що промовляють про добру обізнаність Ю. Словацького з творчістю того народу, серед якого він народився і виріс. «Знання і творче використання української народної поезії, — писав Г. Вервес, — свідчать хоч би те, що розділ «Русалки» в цій поемі зітканий із пісень, уміщених у збірниках М. Максимовича» [10, 19-20].

Розмірковуючи про світогляд Ю. Словацького як «дуже рухливу» і «суперечливу стихію», Д. Павличко звернув увагу, що саме в численних поезіях на українську тематику особливо яскраво видно «творчу потугу й слабкість, пов'язану зі світоглядними елементами». З одного боку, зазначає цей поет-критик, Ю. Словацький прославляє «блакитну» Україну, зелену Ікву, золоті подільські простори, своїх земляків, добре знає й по-справжньому поважає вольну козацьку натуру, розуміє, що справжньою причиною ворожнечі між

поляками й українцями була шляхта з її релігійним фанатизмом і жорстокістю. Проте, з іншого боку, як образно підсумовує Д. Павличко, «Словацький все ж таки не наважився повалити одним подихом думки криваву райдугу «від моря до моря», що в її уяві століттями бачила польська аристократія». Тобто, за Д. Павличком, Україна у свідомості Ю. Словацького залишилася, як південно-східна територія єдиної і неподільної Речі Посполитої [11, с. 252].

Проте, А. Заводовський вважає, що саме Юліуш Словацький став першим руйнівником польської «України» у польській літературі. Розпочавши свою творчість у традиціях «української» школи, в останніх творах на «українську» тему він описав жахіття Коліївщини, зобразивши загибель тієї «України», яка його попередниками пов'язувалася з примарною шляхетсько-козацькою злагодою [1, с. 107].

У вірші «Українська душа» Ю. Словацький пророцтує:

«Мчить козак, а степ навколо
Гострим сумом серце коле,
Скрізь спустошено і голо,
Бур'янами вкрите поле.
Вихор в буйні трави вдарить
І хмура шумить округа
І в душі козацькій тьмарить
Світлу радість чорна туга» [11, с. 252].

У «Срібному сні Соломеї» устами героя Панфуція поет промовляє:

«Не буде України, ох, не буде!
Бо люди ці потнуть її мечами,
І, квітів польних, що цвітуть ночами,
Ох! Ох! Кінець – погибель Україні!» [1, с. 108].

В поемі Ю. Словацького «Вацлав», яка вирізняється «справжнім» українським патріотизмом, «українська самостійність» сягає Шевченкового рівня. Хоча не викликає сьогодні сумніву факт, що автор «Вацлава» глибинно відчував Україну не як етнографічну частину Польщі, а як «національно окремішню» частину Російської імперії, як «пригнічену» козацьку державу, що у майбутньому рокована на воскресіння [7, с. 38-39].

Словацький у своїх творах давав зрозуміти, що має дві батьківщини – Україну і Польщу. Для нього Україна – первинна, «давня» батьківщина. Він прагнув з'єднати їх «в одну потугу». Хоча розумів: ця справа майже нереальна. У одній із найбільших поем Словацького, «Беньовський», де часто піднімається проблема українсько-польських взаємин, читаємо наступні слова-звернення до України:

Моя вітчизно давня!

Я стою

В твій смертний лик вчарований без тями;

Ти зваблювала молодість мою

На давній шлях сумний між цвинтарями [13, с. 47].

Отже, можна прийти до висновку, що Юліан Словацький усвідомлював «Україну» як польську внутрішню «проблему», частину польської історії. «Українська» тематика стала способом самопізнання, а «Україна» набрала форм

суб'єкта, відповідно, польської історії. Він захоплювався її красою земель, культурою, історією що яскраво відображено у його працях. У пізніших творах він дає розуміти, що має дві Батьківщини – «давню» – Україну, та сучасну – Польщу, які прагнув об'єднати.

Вплив його творчості на процес українського націєтворення полягав у тому, що він створив об'ємний образ «України», писав про неї звертаючись до історії та культури. Тобто, сформував у своїх читачів уяву про Україну як суб'єкт історичного процесу, нехай і спочатку польського. Проте через століття в процесі еволюції його імідж України був допрацьований Т.Шевченком, Б. Лепким, П. Кулішем, М. Коцюбинським, Лесею Українкою та ін. Його творчість послужила у майбутньому прикладом для цілої когорти українських націєтворців.

This article attempts to analyze the image of "Ukraine" in the work of Julian Slovak and the role of the representative of the "Ukrainian" school of Polish literature of the nineteenth century. in the Ukrainian nation formation.

Keywords: Slovak Julian, "Ukrainian" school of Polish literature, nation-building, adults.

Список використаних джерел:

1. Заводовський А.А. «Несподівана» Україна: польська формула України в «українській» школі польської літератури / А. А. Заводовський // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2012. – Т. 22. – С. 102-104.
2. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон. – Київ, 2001. – 272 с.
3. Баженова С. Е. Події Коліївщини в творчості представників «української школи» в польській літературі доби романтизму / С. Е. Баженова // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2004. – Т. 12. – С.450-458.
4. Поляки-письменники в житті Волині: бібліографічний довідник // Література Волині. – Вип. 7. – Луцьк. – 2015. – 32 с.
5. Черноус С. Україніка Ю. І. Крашевського в контексті «Української школи» польських романтиків / С. Черноус // [Інтернет ресурс]. Режим доступу: [http://eprints.zu.edu.ua/3229/1/Schorno us_S..pdf](http://eprints.zu.edu.ua/3229/1/Schorno_us_S..pdf)
6. Петриченко Н. Г. Імагологічний аспект прози "української школи" в польській літературі / Н. Г. Петриченко // Філологічні трактати. – 2009. – Т. 1, № 2. – С. 30-41.
7. Дирибало О. «Український світ» Ю. Словацького у письменницькому критичному дискурсі / О. Дирибало // Studia methodologica. – Вип. 23. – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 33-40.
8. Баженова С. Е. З Україною в серці // Баженова С. Юліуш Словацький і Україна. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 61-95.
9. Рихлік Є. Українські мотиви в поезії Юліуша Словацького. – Ніжин, 1929. – 69 с.
10. Вервес Г. Україна в творчості Ю. Словацького / Г. Вервес // Юліуш Словацький і Україна. Київські полоністичні студії. Збірник наукових праць. – Т. II. – Київ, 2000. – С. 18-30.
11. Павличко Д. Літературознавство. Критика: [у 2 т.] / Д. Павличко. — Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2007. –Т. 2: Світова література / Передм. авт., – 456 с.
12. Словацький Ю. Українська душа / Ю. Словацький // Бажан М. Поезії в перекладі Миколи Бажана // Твори у 4-ьох томах. – Т. 3. Переклади. – Київ: Дніпро, 1975. – С. 52.
13. Кралюк П. Юліаш Словацький: наш польський Гоголь / П.Кралюк // [Інтернет ресурс]. Режим доступу: <http://vsiknygy.net.ua/review/966/>

ЗМІНИ У СУСПІЛЬНИХ НАСТРОЯХ КОРИННИХ МЕШКАНЦІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовані зміни у суспільних настроях мешканців Західної України в період першої світової війни. Показано, що з початком війни різко знизився життєвий рівень населення міст і промислових регіонів України, погіршилися побутові умови переважної частини міських жителів, знизився рівень медичного обслуговування. Це призвело до зростання незадоволення серед робітників, які вдавався до різних форм боротьби.

***Ключові слова:** Перша світова війна, Західна Україна, міста, рівень життя, продовольство, страйк.*

Перша світова війна принесла нові випробування населенню міст і промислових регіонів. Значна частина сімей втратила годувальників, змушена була взяти на утримання членів родин, скалічених на фронті. Не вистачало харчових продуктів та інших товарів першої необхідності. Зросла тривалість робочого дня. Через дорожнечу неухильно знижувалась реальна заробітна плата робітників і службовців. У містах з'явилася маса біженців і безпритульних дітей, які потребували постійної опіки. Ці та інші негативні явища призвели до різкого падіння життєвого рівня населення міст і промислових регіонів.

Війна з усією силою виявила, що вирішення продовольчого питання, особливо в містах і промислових регіонах, які віддалені від районів сільськогосподарського виробництва, залежить і від інших чинників – транспортних і фінансових засобів, розвиненості промислової інфраструктури, продовольчих ресурсів, наявності досконалої системи регулювання продовольчого ринку економічними та адміністративними методами.

З початком воєнних дій уряд зосередив зусилля на постачанні продовольства армії. Все тилове населення, як і раніше, забезпечувалося переважно підприємницькими структурами за законами вільної конкуренції. Але ця схема зразу ж стала давати збої внаслідок адміністративних заборон на вивіз продовольства з місць його виробництва та надто слабкої залізничної мережі, що спричинило численні перебої у поставках харчових продуктів до міст і робітничих селищ. З перших днів війни виявився дефіцит таких продовольчих товарів, як чай, кава, какао, ряд овочів і фруктів, які імпортувалися до війни. З часом стала помітною нестача продуктів вітчизняного виробництва – борошна, м'яса, олії, цукру, солі, що негайно стало розцінюватися як ненормальне явище. Ця тенденція різко посилилася після тривалого німецького наступу влітку 1915 р. Про деяку нестачу хліба, цукру й солі відчували в губерніях Правобережної України 84 % міст, Південної України – 60 %. Підрахунки нестачі одних тільки хлібних продуктів дали такі результати: жита і житнього борошна не вистачало в губерніях Правобережної України в 45 % міст, пшениці й пшеничного борошна – у 53 %, на Лівобережній Україні відповідно – 32 % і 66 % міст, а в Південній Україні – в 30 % і 41 % міст [9, с. 345].

Нестачу продовольства найперше відчули міста і навіть села Правобережної України. В 1915 р. війна зруйнувала прифронтову зону цього регіону. Надмірно посилилася міграція населення, в містах розташувалися військові гарнізони й шпиталі для поранених воїнів, з'явилася величезна кількість біженців і вигнанців, які потребували продовольчого забезпечення. Внаслідок масових реквізицій коней і волів ускладнилося підвезення продовольства з навколишніх сіл до міст.

Постачання продуктів населенню міст із колосальних запасів, накопичених Міністерством землеробства та іншими продовольчими структурами для армії, мало епізодичний і навіть хаотичний характер. Траплялися випадки, коли те саме місто, подаючи заявки на товари масового попиту різним продовольчим структурам, мало протягом певного часу додаткові запаси продуктів харчування, а інші не отримували нічого[2, с. 11]. Уповноважені, які відповідали за заготівлю продовольства для армії, нерідко реквізували хліб, заготовлений для населення міст та промислових районів.

За таких обставин органи міського самоуправління клопотали про надання урядом фінансової допомоги на продовольчі потреби. Особлива нарада з продовольства асигнувала Кам'янець-Подільському повітовому земству 150 тис. карбованців позики, м. Могильову – 30 тис. карбованців, Новій Ушиці – 10 тис. карбованців. Здійснювалися деякі заходи, спрямовані на унормування продовольчого питання, обчислення потреб продовольства для кожного міста і навіть приміських околиць. Постановою Кам'янець-Подільської міської думи від 11 листопада 1915 р. встановлювалася місячна норма продуктів першої необхідності для жителів міста і повіту.

Серйозні продовольчі труднощі принесла війна Києву. Продовольче становище Києва надто ускладнювалося його розташуванням поруч з театром воєнних дій. У місті знаходилися багатолюдний гарнізон, шпиталі та інші військові установи. З міської торгової мережі харчувалися також мешканці багатьох залізничних селищ і близької околиці, а також сотні тисяч біженців та вигнанців; місту доводилося годувати від 900 тис. до 1 млн. чоловік. Окрім цього, воно потребувало значного обсягу фуражу, оскільки в ньому налічувалося близько 25 тис. коней, певна кількість волів і корів. Продовольче питання загострювалося й через заборони на вивезення харчових продуктів з інших губерній України і реквізиції з боку військової влади та губернського уповноваженого з продовольства [14, с. 16].

Зростання населення міста змусило владу переглянути обсяги продовольчих потреб, і добова норма підвозу залізницями була збільшена з 90 до 120 вагонів на добу. На основі даних про надходження до Києва продовольчих вантажів за три передвоєнних роки були встановлені обсяги основних продуктів харчування.

Влітку 1915 р. влада приготувала місто до військового стану. Порушувалося питання про вивезення з Києва святинь Києво-Печерської лаври до міст Лівобережної України й, особливо, Великої Росії евакуйовувалися державні установи, бібліотеки, музеї. До Саратова й Воронежа було переміщено ряд вищих навчальних закладів. За таких несприятливих обставин торгові організації міста утримувалися від заготівлі великих партій продовольства, побоюючись надмірних фінансових втрат, а міське самоуправління змушене було тримати заготовлені продукти на лівому березі Дніпра, де не було складських приміщень

для його зберігання. До того ж транспортні засоби на Дніпрі були реквізовані військовою владою, доставка продовольчих вантажів річковими шляхами припинилася, запаси зерна на київських млинах різко зменшилися порівняно з попередніми роками. Ціни на хлібні продукти стали різко зростати. Зрештою, це призвело до масштабної борошняної кризи в серпні 1915 р. Проте загрозу «борошняного голоду» було припинено зусиллями К. П. Григоровича-Барського і С. П. Гриневича – уповноважених Київської і Полтавської губерній на заготівлю хліба для армії. В розпорядження продовольчої комісії міської управи надійшло для товарних млинів близько 1 млн. пудів пшениці і 300 тис. пудів жита з інтендантських складів, а також 700 тис. пудів продовольчого зерна від уповноважених Міністерства землеробства. Цього було достатньо для хлібного прохарчування жителів Києва в повному обсязі щонайменше протягом двох місяців. Активну участь у забезпеченні міста хлібом брали голова губернської земської управи М. Суковкін та управляючий землеробського синдикату І. Черниш [9, с. 365].

Незважаючи на те, що офіційна преса, підводячи підсумки першого півріччя війни, стверджувала, що «економічне життя не завмерло, а продовжує розвиватись, і в особистому житті поки що ніхто нічим не обмежений» [8, с. 62], насправді в економіці, що почала працювати на потреби війни сталися значні зміни, які досить відчутно вплинули на рівень життя населення.

Щоб поліпшити продовольче становище, органи військової і цивільної влади скасовували час від часу власні заборони на вивіз продуктів. У квітні 1916 р. головний інтендант Південно-Західного фронту дозволив завозити до Києва велику рогату худобу, свиней, овець і м'ясо з шести губерній на території Київського військового округу [10, с. 50]. Губернський уповноважений з продовольства клопотав, щоб Міністерство землеробства підвищило душову норму цукру для населення міста з 2,5 фунта до 4 фунтів на місяць, а для решти міст губернії – з 2 до 2,5 фунта, залишивши для сільського населення 1 фунт цукру на душу. Клопотання мотивувалося розташованістю губернії неподалік від фронту, що призвело до виснаження таких харчових продуктів, як м'ясо і сало, та погіршенням умов підвозу продовольства залізницями. Для задоволення потреб Києва необхідно було щомісячно отримувати 90 тис. пудів цукру. Таким чином, забезпечення Києва продовольством під час війни було обмеженим і незадовільним [16, с. 3].

З початком війни загострилося квартирне питання. Біженці, переселенці і взагалі маса людей, змучених війною, намагалися осісти саме у великих містах, сподіваючись знайти там роботу і житло. Частина квартир було реквізовано військовими відомствами для власних потреб. Все це викликало різке підвищення цін на квартири. Влада системою заходів намагалася вирішити це питання. У Києві всіх домовласників зобов'язували повідомляти міську управу про вільні помешкання, для реєстрації квартир було організовано квартирне бюро. Між тим, домовласники скаржилися на збитки внаслідок несплати квартиронаймачами платні на житло. Вони нарікали на збільшення видатків у зв'язку із збільшенням витрат на опалення, водопостачання, освітлення тощо. Всі ці послуги значно подорожчали, оскільки зросли ціни на гас та дрова. Згідно з постановою від 14

березня 1914 р., охорона найманого в будинку приміщення теж лягала на домовласника [8, с. 63].

Погіршилося забезпечення продовольством і в інших містах. Нестача житнього хліба в торговій мережі Харкова виявилась у березні 1915 р., що спричинило різке підняття цін на борошно. На інтендантських складах губернії знаходилися великі запаси продовольства, і уповноважений з заготівлі хліба для армії, член Державної думи П. Неклюдов запропонував міському самоуправлінню закупити з армійського запасу 200 тис. пудів житнього борошна за ціною 1,45 карбованців за пуд з мішками. Однак становище на хлібному ринку Харківщини на той час було далеким від критичного. Ще існували численні джерела поповнення хлібом не тільки Харкова, а й інших міст Лівобережної України [11, с. 60].

У подальшому траплялися перебої у постачанні жителям міста продовольства, а восени 1916 р. становище на хлібному ринку Харкова, як і повсюди в Україні, а тим більше в регіонах Російської імперії, різко погіршилося через зменшення пропозиції з боку виробників. Наприкінці 1916 р. продовольче становище в Харкові ще сильніше загострилося, нестача борошна в хлібопекарнях призвела до величезних черг біля хлібних крамниць. Зібрання міської думи скаржилося, що підприємства міста працюють майже повністю на оборону, але не мають належного продовольчого забезпечення. На середину лютого 1917 р. запасу пшеничного борошна залишилося тільки на сім днів та й то за умови припинення вивозу хліба до армії, про що дума просила губернатора [9, с. 359].

Трохи інакша картина спостерігалася на хлібному ринку Південної України. В цьому регіоні були найбільші продовольчі запаси, в тому числі й у торговій мережі, а ціни – помірнішими. Врожай сільськогосподарського сезону 1915 р. тільки посилив цю тенденцію. У Миколаївському повіті Херсонської губернії ціна одного пуда пшениці знизилася в серпні 1915 р., порівняно з червнем, з 1,07 карбованців до 1,05 карбованців, а жита – з 0,88 карбованців до 0,81 карбованців, ячменю – з 0,80 карбованців до 0,77 карбованців за пуд. [10, с. 3]. Це був рівень довоєнних цін на зернові культури для виробників. Зростання цін на хлібні продукти в містах регіону також дещо стримувалося солідними запасами зерна і борошна на товарних млинах і в складських приміщеннях торгової мережі.

Торгові запаси хліба в усіх регіонах України на початку 1917 р. різко зменшилися. В Харківській губернії вони становили 551,6 тис. пудів, Волинській – близько 100 тис. пудів, Чернігівській – 308,5 тис. пудів, Катеринославській – 561,1 тис. пудів. У торговій мережі Таврійської губернії становили 3361 тис. пудів, але це було менше відповідного періоду попереднього року приблизно в сім разів. Особливу тривогу з цього приводу викликало становище на Катеринославщині, з території якої забезпечувалося найбільшою мірою населення величезного гірничозаводського регіону Донбасу й Придніпров'я.

У роки війни продовольча ситуація загострилася внаслідок низки чинників. Рік у рік зростала чисельність робітників. На початку 1916 р. в гірничозаводській промисловості регіону налічувалося разом з членами родин близько 800 тис. душ чоловічої й жіночої статі. У зв'язку з цим часопис гірничопромисловців писав: «Можна без всякого перебільшення сказати, що продовольче питання –

центральне й найбільш злободенне для гірничозаводської промисловості». У наступні місяці контингент робітників зростав. У 1917 р. кількість робітників гірничої і металургійної промисловості з членами їхніх родин в одній тільки Катеринославській губернії перевищила 1 млн. осіб, а з урахуванням підприємств цього профілю в Херсонській, Таврійській, Харківській губерніях і Донській області – досягла 1542 тис. осіб. Заборони влади на вивіз продовольства з місць його виробництва, негаразди на залізницях і криза сільського господарства в 1916 р. ще більше ускладнили становище на продовольчому ринку Донбасу й Придніпров'я [7, с. 10].

Продовольчі ускладнення гостро проявилися в гірничозаводському регіоні наприкінці 1915 р., коли виявився небувалий у попередні півтора року війни дефіцит хліба, цукру та інших харчових товарів. Найпершою причиною цього був розлад залізничного транспорту, відсутність достатньої кількості перевізних засобів. Усі заходи уряду у цій сфері були «мертвою літерою».

Як з'ясувалося, «борошняна криза» стала ще й наслідком недосконалості механізму таксування предметів першої необхідності. Такси на борошно встановлювалися, як правило, значно нижче ринкових цін. Співвідношення між оптовими й роздрібними цінами на зерно й борошно встановлювалися на рудниках в суміжних губерніях і повітах довільно. Ці питання розглядалися 12 січня 1916 р. на засіданні Ради з'їзду гірничопромисловців за участю уповноваженого з продовольства Катеринославської губернії К. Д. Гесберга. Зібрання вирішило клопотати, щоб уряд скасував заборону на вивезення продовольства з Таврійської й Катеринославської губернії і визнав продовольчі вантажі на залізницях для гірничозаводських підприємств позачерговими та сприяв закупівлі цукру і солі. Була переглянута також такса на продукти в сторону підвищення роздрібних цін, що сприяло надходженню на ринок продовольства. Невдовзі за безпосередньою участю представника Ради з'їзду гірничопромисловців на рудники стали надходити вагони з цукром для робітничого населення. У лютому 1916 р. питання щодо забезпечення рудничних селищ і металургійних заводів було вирішене [2, с. 3].

Однак у крамницях для робітників і далі не вистачало м'яса й сала – продуктів, що першочергово відправлялися у війська.

Продовольче становище в регіоні знову загострилося в серпні 1916 р., коли стало відомо про те, що тверді ціни на хлібні продукти невдовзі зростуть. Пропозиція з боку виробників різко скоротилася, товарні млини опинилися з мінімальними запасами зерна. Попри ці несприятливі явища, губернські уповноважені з продовольства продовжували забороняти адміністрації підприємств самостійно заготовляти продовольство, а залізниці припинили перевезення продовольчих товарів приватним особам і навіть представникам заводоуправлінь. Часто траплялися випадки реквізиції продовольства. З усіх кінців регіону надходили повідомлення про нестачу, а то й повну відсутність м'яса, сала, цукру, крупи і навіть борошна. У вересні 1916 р. централізовані поставки до складів підприємств гірничозаводського регіону знизилися до 50 %. Виникла серйозна загроза страйкового руху гірників і металургів. Останнє спонукало Раду з'їзду гірничопромисловців вдатися до «телеграфного тиску» на урядові інстанції для зупинення продовольчої кризи. У телеграмі уряду від 24

серпня 1916 р. М. Ф. Дітмар наполягав на необхідності видавати щомісячно з інтендантських складів близько 800 тис. пудів борошна для робітничого населення, а також прирівняти робітників вугільних копалень і металургійних заводів за нормами забезпечення м'ясом та іншими продуктами до солдатів діючої армії.

23 вересня 1916 р. Рада з'їзду гірничопромисловців провела нараду, на якій розглядалося питання щодо забезпечення гірників і металургів продовольством. Зібрання намагалося визначити подальший напрямок продовольчої політики. Було ухвалено постанову про передачу постачання продовольством гірничозаводського населення, у тому числі на території Донської області. Катеринославському уповноваженому Особливої наради з продовольства, запропоновано заходи для забезпечення товарних млинів мінеральним паливом і удосконалення перевезення продовольчих вантажів залізницями [9, с. 366].

У січні централізовані поставки хліба були виконані на 60 %, а в лютому 1917 р. – знизилися до 46 % від норми. Повсюдно болісно відгукувалася нестача основних харчових продуктів. Скрутне становище на рудниках у центрі вугільного басейну відображено в рапорті окружного інженера Горлівського гірничого округу в Гірниче управління. Централізовані поставки продовольства різко скоротилися внаслідок урядової заборони вивозити продовольство навіть з території власної губернії [13, с. 73].

Для прохарчування населення Донбасу й Придніпров'я протягом семи місяців, тобто до нового врожаю, потрібно було 32 млн. пудів хліба, у тому числі для міст – 6 млн. пудів, робітників гірничозаводських підприємств з родинами – 14 млн. пудів, для сільського населення, основним джерелом існування якого була переважно праця в різних галузях промисловості, – до 12 млн. пудів. Катеринославщина мала поставити державі, згідно з розверсткою Ріттіха, 27 млн. пудів хліба. 17 січня 1917 р. 41-й з'їзд гірничопромисловців знову клопотав, щоб уряд заборонив вивіз зерна й борошна за межі губернії й дозволив закупівлю продовольства для гірничозаводських підприємств у повітах Таврійської й Херсонської губерній. Учасники продовольчої наради, проведеної Катеринославською земською управою, дійшли висновку про неможливість виконання розверстки в повному обсязі, а губернський уповноважений з продовольства К. Д. Гесберг заявив, що він не зможе забезпечувати підприємства хлібом починаючи з лютого 1917 р. Зайве складати програми на метал, нагадував Гесберг урядові, якщо підприємства будуть позбавлені програми на хліб. Ця заява, безперечно, відображала крайнє роздратування продовольчою політикою імперського уряду як виробників продовольства, так і промислових кіл України. Перебування в січні-лютому 1917 р. в Харкові міністрів О. О. Ріттіха і В. М. Шаховського й переговори з ними керівництва Ради з'їзду гірничопромисловців мало що змінили в забезпеченні регіону продовольством. Ріттіх відмовився задовольнити прохання щодо ввезення зерна з інших українських губерній, мотивуючи це тим, що продовольча ситуація в багатьох регіонах імперії ще гостріша.

Таким чином, продовольче становище в містах і промислових районах України в роки війни погіршилося. На першому етапі війни це проявилось в

більш-менш м'яких формах, у вигляді певної нестачі основних продуктів харчування. В подальшому продовольча ситуація ускладнювалася.

У роки війни різко знизився життєвий рівень населення в містах і промислових районах України. Окрім відрахувань у бюджет, жителі міст зазнали втрат унаслідок занепаду промислових галузей, що мали раніше торгові зв'язки зі світовим ринком, руйнувань у прифронтовій зоні, реквізицій продовольства і напливу біженців та вигнанців. Найбільшою мірою погіршилося матеріальне становище тієї частини міського населення, єдиним джерелом існування якої була заробітна плата.

Під час війни життєвий рівень робітників, як і всіх прошарків міського населення, різко знизився. Внаслідок понаднормової праці, особливо на підприємствах, що виконували замовлення військового відомства, зросла тривалість робочого дня. Знизився й без того незадовільний рівень техніки безпеки на виробництві. Заробітна плата відставала від неухильного зростання цін на продовольство і товари повсякденного попиту.

За два роки війни ціни на паливо, добрива, вироби з заліза та на інші елементи виробництва зросли в 3 – 4 рази, а на робочі руки – ще більше. Чисельність промислових робітників скоротилася наполовину. Рятуючись від безробіття й голоду, вони масово кидали міста й подавалися в сільську місцевість. Під час інтенсивних сільськогосподарських робіт у степовій частині України денна плата чоловікам досягала 10 крб., а жінкам – 5 крб. [11, с. 190].

Кількість робітників у гірничій і металургійній промисловості України після першої мобілізації зменшилася на 91 358 осіб, або на 28,17 %. вугільна й антрацитова промисловість України втратила 32,3 % свого кадрового складу, металургійна – 16,85 %, залізородна – 43,47 %. Досвідчених робітників стали замінити жінки й підлітки, а пізніше – військовополонені [15, с. 234].

Протягом 1914–1918 рр. спостерігалось різке зниження якісного складу робітників на кожному підприємстві. На заводах працювало 46 405 робітників, або 38 % від загальної кількості найбільш працездатних вікових груп, які підлягали призову на військову службу [12, с. 152].

На підприємствах гірничозаводської промисловості, де на початку 1917 р. працювало 443 тис. робітників, та на частині машинобудівних заводів України вагому роль відігравали тверді ціни. Для забезпечення продуктами цього населення (до кількості робітників треба додати близько 600 тис. членів їх родин) була створена досить розгалужена організаційна система, основу якої становили продовольчі комітети всіх гірничозаводських округів на чолі з центральним гірничозаводським комітетом. З грудня 1916 р. по жовтень 1917 р. вона забезпечила продовольством за твердими цінами робітників та членів їх родин у такій пропорції: борошном – на 64,17 %, олією – на 50 %, пшоном та крупою – на 46,6 %, цукром – на 104,6 %, фуражем – на 52,7 %. Решту продуктів підприємства закупляли за значно вищими ринковими цінами [4, с. 4].

Продовольчі негаразди призводили до страйків, найчастіше у формі «італійських», коли робітники перебували на своїх місцях, але різко уповільнювали темп праці. Участь у страйку загрожувала робітникам позбавленням продовольства.

В умовах, коли заробітна плата відставала від зростання цін, тверді ціни стримували падіння життєвого рівня працюючого населення. Але загалом ціни росли швидше від заробітної плати. Головною серед багатьох причин такої тенденції була спекуляція товарами й предметами широкого вжитку. Серед інших чинників можна відзначити відсутність твердих цін на промислові товари. Далися взнаки численні прорахунки урядових структур в економічній політиці. Необхідно врахувати і безліч протиріч у постачанні робітників та службовців продуктами безпосередньо на їхніх підприємствах. Адміністрація деяких з них ухилялась від забезпечення своїх працівників продовольством за твердими цінами [6, с. 17].

Дуже складно визначити загальний рівень заробітної плати гірників, яка в Донецькому басейні в роки війни повсюди була різною. Навіть номінальна заробітна плата зростала тут надто повільно. За свідченням кореспондентів робітничої преси, адміністрація вугільних копалень гальмувала зростання заробітків, користуючись тим, що значна частина робітників перебувала в становищі військовозобов'язаних. Нерідко навіть робітники головної підземної професії – вибійники отримували в другій половині 1915 р. 45-50 карбованців на місяць. За визнанням міністра торгівлі й промисловості В. М. Шаховського, який аналізував з фахівцями причини спаду продуктивності праці в Донецькому басейні під час війни, ціни на вугілля зростали, а заробітна плата часто залишалася без змін. На Любенському руднику антрацитових і кам'яновугільних копалень середній заробіток за упряжку коливався від 2,00 до 2,37 крб. аж до лютого 1917 р. На інших рудниках антрацитового району денна номінальна заробітна плата до 1917 р. виросла приблизно вдвічі [9, с. 45].

Згодом урядові кола Російської імперії зрозуміли, що від надійного функціонування промисловості України залежить стан всієї економіки, а також хід війни і добробут населення. Тому, хоча і з запізненням, уряд заходився покращувати становище в цих галузях народного господарства: припинились подальші мобілізації гірників і металургів до діючої армії; було встановлено деякі пільги на переїзди робітників до рудників; що отримали відстрочку від призову до війська, заборонялося переходити на інші підприємства. Але ці заходи лише частково компенсували дефіцит робочої сили. Так, навесні 1915 р. лише вугільній промисловості Донбасу не вистачало 100 тис. робітників [16, с. 31].

Для підвищення показників в паливній та металургійній галузях виробництва уряд і гірничопромисловці збільшили інвестиції, а також почали використовувати на підприємствах працю військовополонених, жінок та підлітків. За статистичними даними гірничопромисловців, кількість військовополонених у вугільних копальнях і на металургійних заводах України восени 1916 р. зросла до 76,9 тис. осіб, жінок – до 20 тис., підлітків – до 39 тис. при загальній кількості робітників гірничої та гірничозаводської промисловості 443 тис. осіб на початку 1917 р. [13, с. 22].

Загрозливою була ситуація і на металургійних підприємствах України. Починаючи з жовтня 1916 р., видобуток чавуну зменшувався з кожним місяцем. У жовтні було вироблено 16,4 млн. пуд. чавуну, у листопаді – 14,9 млн. пуд., у грудні – 14,0 млн. пуд., у січні 1917 р. – 12,8 млн. пуд. [16, с. 25].

Війна забиравала левову частку матеріальних засобів існування всіх соціальних прошарків і груп. Купівельна спроможність карбованця знизилася, за офіційними даними, майже в чотири рази – до 0,27 крб. на 1 березня 1917 р.

Тогочасний український економіст М. І. Туган-Барановський наголошував, що рівень заробітної плати робітників визначається переважно двома чинниками: продуктивністю суспільної праці й організованістю та соціальною силою робітничого класу. Оскільки ні перший, ні другий чинник у Російській імперії не досягли задовільного рівня, заробітна плата робітників була дуже низькою.

Ціни завжди були найбільш чутливим барометром економічної кон'юнктури. Вони зростали, як правило, під час промислового піднесення і падали в роки економічної депресії. Однак у роки війни все змінилося, і карколомне подорожчання продуктів сигналізувало перш за все про виснаження всього народного господарства, гострий дефіцит усіх товарів. У квітні 1916 р. за один пуд сала платили на ринках Харківщини щонайменше вдвічі більше, ніж до війни (близько 15 крб. за пуд). Скупники продовольства навіть не торгувалися, щоб не витратити зайвого часу. На початку 1917 р. структури губернських уповноважених закупували сало для армії за ціною 16 крб. за пуд, проте на ринках Правобережної України вартість пуда цього продукту досягла 25-35 крб., а в Києві – 50 карбованців. Нарада представників земств. Подільської губернії, враховуючи безперервне зростання цін і нестачу продуктів у прифронтових районах, висловила протидію встановлення твердих цін на велику рогату худобу [1, с. 19]. Ціни на харчові продукти, а тим більше на промислові товари стали різко обганяти зростання заробітної плати, знижуючи тим самим життєвий рівень міського населення.

Підприємства гірничозаводського регіону були розкидані на величезних відстанях, що надто ускладнювало підвезення продовольства, впливало на ціни. За таких обставин адміністрація встановлювала тверді ціни на продовольчі товари, які ще до війни на багатьох підприємствах були меншими від ринкових, зокрема на хлібні та м'ясні продукти на 16-33 %. З продовженням війни різниця між твердими й ринковими цінами неухильно зростала [9, с. 368].

Отже, життєвий рівень населення міст і промислових регіонів України в роки війни різко знизився. Зросла тривалість робочого дня працюючих. Погіршилися побутові умови переважної частини міських жителів через нестачу, а то й повну відсутність більшості промислових товарів. Знизився рівень медичного обслуговування. Ціни на продовольчі товари і предмети масового попиту обганяли підвищення заробітної плати. Стабільність товарного ринку підривали спекулятивні афери банків і торгових фірм. Нестача продовольчих і промислових товарів призвела до скорочення народного споживання, виснаження робітничого населення, що посилювало його незадоволення правлячим режимом, загострювало суспільні відносини. Зазначене становище призвело до зростання незадоволення серед робітничого класу, який вдавався до різних форм боротьби: від пасивних «італійських» страйків до відкритих страйкових виступів з метою підвищення заробітної плати та покращення умов праці та продовольчого забезпечення.

The article analyzes changes in public attitudes of residents of Western Ukraine during the First World War. It is shown that the war drastically reduced standard of living cities and industrial regions of Ukraine worsened living conditions of the majority of urban residents decreased levels of health care. This led to increased dissatisfaction among workers who resorted to various forms of struggle.

Keywords: World War, Western Ukraine, cities, quality of life, food, strike.

Список використаних джерел:

1. Прохорова І. Україна в Першій світовій війні / І. Прохорова // Історія України. – 2010. – №9. – С. 8-12.
2. Рабочий клас Української ССР: традиції і сучасність / За ред. З. І. Антонова. – Київ : Наук. думка, 1986. – 239 с.
3. Ревечук В. Боротьба з безробіттям на Україні / В. Ревечук // Український історичний журнал. – 1987. – №5. – С.49–56.
4. Реєнт О. Кризові тенденції в аграрному секторі економіки в роки Першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917) / О. Реєнт / Український селянин : зб. наук праць / За ред. С. В. Кульчинського, А. Г. Морозова. – Черкаси : РВВ ЧДТУ, 2002. – Вип. 6. – С. 82–85.
5. Реєнт О. Вплив війни 1914-1918 на цивілізаційні процеси в Україні / О. Реєнт // Проблеми історії України: ХІХ – поч. ХХ ст. : зб. наук. праць – Київ : Ін-т Іст. України, 2002. – Вип. ІV. – С. 89–96.
6. Реєнт О. Перша світова війна ХХ ст. і українське суспільство / О. Реєнт // Історія України. – 2005. – №39. – С. 1–4.
7. Реєнт О. Перша світова війна й Україна: історико-теоретичні аспекти вивчення проблеми / О. Реєнт // Проблеми історії України: ХІХ – поч. ХХ ст. : зб. наук. праць – Київ : Ін-т Іст. України, 2002. – Вип. ІV. – С. 5-11.
8. Реєнт О. Перша світова війна і Україна : монографія / О. Реєнт, О. Сердюк. – Київ: Генеза, 2004. – 480 с.
9. Реєнт О. Перша світова війна й Україна: історикотеоретичні аспекти вивчення проблеми / О. Реєнт // Історія України. – 2004. – №10. – С. 1–5.
10. Реєнт О. Світова війна і загострення суспільної кризи в Україні / О. Реєнт // Історія в школі. – 1998. – №5–6. – С. 15–18.
11. Реєнт О. Становище селян і сільського господарства в українських губерніях Російської імперії / Історія українського селянства : нариси в 2 т. – Київ : Наукова думка, 2006. – Т.1. – 632 с.
12. Реєнт О. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861-1914 рр.) : монографія / О. Реєнт, О. Сердюк. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2011. – 365 с.
13. Реєнт О. Україна в Першій світовій війні / О. Реєнт // Український історичний журнал. – 2004. – №4. – С. 3-37.
14. Реєнт О. Україна між світовими війнами (1914-1918). Події. Люди. Документи. Нариси історії : навч. посіб. / О. Реєнт, І. Коляда. – Київ : Школа, 2004. – 544 с.
15. Риженко А. До 90-річчя початку Першої світової війни (1914-1918) / А. Риженко // Чумацький шлях. – 2004. – №4. – С. 7–10.
16. Сердюк О. З історії економічного розвитку України в роки імперіалістичної війни (липень 1914 – лютий 1917 рр.) / Н. Сердюк // Історія в школі. – 1998. – №5–6. – С. 10-14

ПИЛЯВЕЦЬКА КАМΠΑНИЯ І ЇЇ НАСЛІДКИ

Дана стаття присвячена аналізу подій Пилявецької битви 1648 р.. Звертається увага на те, які наслідки мала перемога військ Богдана Хмельницького для подальшого розвитку Української революції XVII ст.

Ключові слова: *Пилявецька битва, Максим Кривоніс, Домінік Заславський, Микола Остророг, Олександр Конєцпольський, Богдан Хмельницький.*

Пилявецька битва (1648) – одна з найбільших битв першого етапу Української революції XVII ст. Відбулася в середині вересня 1648 р. поблизу містечка Пилявці (тепер с. Пилява Старосинявського р-ну Хмельницької обл.).

32 тисячі шляхетського «посполитого рушення» (ополчення) і 8 тисяч «кварцяних» королівських військ, до складу яких входили німецькі ландскнехти, а також озброєна обозна обслуга і шляхетські слуги (їх кількість перевищувала основну армію мало не вдвічі), вирушили в Україну в перших числах вересня 1648 р. в напрямку на Костянтинів – Пиляву проти головних сил гетьмана Богдана Хмельницького. Польська армія мала більше ста гармат.

Після тривалих дебатів сейм доручив командування цією армією трьом магнатам: Домініку Заславському, Миколі Остророгу й Олександру Конєцпольському. Жоден з них не володів хистом полководця. Шляхта обрала їх тільки для компромісу між тими впливовими магнатськими угрупованнями, які неодмінно хотіли мати свого представника в командуванні діючої армії, незважаючи на те, чи він міг керувати воєнними операціями[5, с. 120].

Богдан Хмельницький саркастично назвав нерішучого, поступливого, без власної думки сибарита Домініка Заславського, який особистий комфорт і вигоду ставив над усе, — «периною»; молодого, недосвідченого, гонористого й запального Олександра Конєцпольського, який не брав до уваги порад обізнаних у військових справах людей, - «дитиною»; а вченого Миколу Остророга, не дуже здатного до командування військами, - «латиною». До трьох верховних головнокомандувачів сейм прикомандирував ще 32 радника — «військових комісарів» з невизначеними повноваженнями.

Корсунські уроки нічому не навчили гонористу шляхту. Самовпевнені поляки зневажливо говорили, що їм навіть не треба орудувати зброєю, бо, щоб розбити «хлопів», вистачить і канчуків з нагаями.

Дізнавшись про виступ польської армії, Богдан Хмельницький на чолі 80-тисячного головного козацького війська вирушив на Пиляву [2, с. 18].

До Пилявецької битви Б. Хмельницький заздалегідь і дуже ретельно готувався. Після перших перемог значно зросла чисельність українського війська. Після оперативної проведеної Хмельницьким мобілізації його військо досягло 120 тис. осіб. Були реорганізовані існуючі реєстрові полки: Чигиринський, Корсунський, Канівський, Черкаський, Білоцерківський і Переяславський — та сформовані (також за територіальним принципом) нові полки: Чернігівський, Борзенський, Ніжинський, Ічнянський, Прилуцький, Лубенський,

Миргородський, Фастівський, Уманський, Київський і Вінницький. (Ці полки, крім Ніжинського і Чернігівського, діяли на головному театрі війни під Пилявою).

Перед Пилявецькою битвою гетьман здійснив операцію прикриття авангардними групами великих військових з'єднань, зосередження і розташування головних сил української армії на полі битви.

Під командуванням полковника Кривоноса, маневруючи на Волині й Поділлі, ці козацькі з'єднання разом з численними селянськими загонами розгромили кількатисячні війська Яреми Вишневецького та інших магнатів, а також знищили польські залоги і оволоділи могутньою фортецею Бар, замками та ще деякими укріпленими містами (Полонним, Костянтиновим, Махнівкою), а потім приєдналися до української головної армії. Таким чином, Б. Хмельницький убезпечив свої головні сили від наскоків регіональних ворожих військ, зміг своєчасно розгорнути українське військо до бою.

Українська армія значно поступалася польській якістю озброєння і кількістю кінноти, однак переважала добірною піхотою і головне — бойовим духом, організованістю, дисципліною, загартованістю козаків і командного складу[1, с. 187].

Козацький гетьман розташував своє військо у зручній для бою місцевості, далеко від річки, на рівнині. Табір укріпив шанцями і возами, поставивши їх у шість рядів. Щоб зблизитися противник мусив був пройти берегом Пиляви, яка розлилася від осінніх дощів. Нерівна, горбкувата місцевість, струмки, озера, осіння багнюка неминуче повинні були утруднити просування польських військ і спорудження ними табору та земляних укріплень. А з огляду на те, що однією з переваг польської армії була кіннота, стає зрозумілим: у цих умовах використати повною мірою свою перевагу вона не могла.

Польсько-шляхетське військо рухалось майже наосліп. Командування його не мало інформації ні про сили та стан українського війська, ні про плани й задуми Б. Хмельницького. Польські роз'їзди, яків попередніх боях, не змогли дістати «язика» або зібрати хоч якісь відомості у місцевого населення. Люди не хотіли допомагати ворожій армії. А у повстанському війську розвідка була налагоджена добре.

Відповідно до своїх стратегічних і тактичних планів Б. Хмельницький дав змогу командувачам польськими військами, які нерозсудливо вирішили наступати попри складний рельєф місцевості, самим погіршити свої позиції.

Зранку 11 вересня польська армія підійшла до лівого берега річки Пиляви і стала навпроти табору Хмельницького. Два дні закладався просторий табір на незручній, пересіченій, заболоченій місцевості. Підступити до козаків поляки могли тільки через земляну греблю, що з'єднувала обидва береги річки. Хмельницький завчасно наказав виконати на греблі шанці[4, с. 12].

Ще не встигли поляки розташуватися табором, як київський воєвода Тишкевич самовільно, без дозволу командування, наказав кільком сотням піхотинців і драгунів свого полку напасти на козацький загін із кількох десятків вояків, який охороняв греблю, і вибити їх із шанців. Але через півгодини козаки значним підрозділом контратакували й повернули греблю собі. Заславський послав на греблю декілька сотень драгунів і піхотний полк королівської гвардії з

гарматами. Гребля знову опинилася в руках польського війська. Тоді козаки пішли в навальну атаку і, завдавши значних втрат супротивнику, здобули греблю. Але їх знову атакувала польська кіннота, яка переправилась за кілометрів десять нижче греблі. Їй на підмогу було вислано 1200 піхотинців. Бій за греблю тривав цілий день і закінчився ввечері. Польська піхота й великі з'єднання кінноти захопили греблю і окоп біля неї. Козаки відступили до свого укріпленого табору. Б. Хмельницький припинив бій і наказав взяти греблю під гарматний приціл.

Вранці 12 вересня відбулися герці, тобто двобої. Козацький літописець Григорій Граб'янка описує їх: «Оти войска забавлялись токмо самоборством, где многие козаки з обозов своїх противу поляков на румаках добрих і в шатах при риштунках дорогих, в поляков добутих, отважно на самоборством виездячи, школу рицерскую в подивленій последній страх ляхом отправовали».

Козацька старшина вважала ознакою рицарської честі викликати ворога на герці, і вони часто практикувалися в перервах між великими битвами. Як правило, козак-сміливець або навіть загін козаків наближались до ворожого табору і закликали до герцю. Якщо ніхто не відгукувався, над противником глузували, звинувачуючи в боягузстві, нікчемності тощо[3, с. 27-28].

І на цей раз перед генеральною Пилявецькою битвою герці тривали майже весь день. Було чимало втрат з обох сторін. Уманський полковник Іван Ганжа переміг у декількох герцях, але в останньому загинув (за іншою версією Ганжа потрапив у полон, перейшов на польський бік, за що був nobilitований у шляхетство).

Наприкінці дня 12 вересня до табору Хмельницького прибули союзники-татари — Кримська, Буджацька, Білгородська та Єдичкульська орди, загалом більше 100 тисяч вояків. Очолювали похід салтан-калга Крим-Гірей разом із Тугай-беєм та Кайбеєм. Білгородську орду привели Айтимир-мурза і Атластмурза. Буджацькій орді, яка прибула першою, Б. Хмельницький влаштував пишну зустріч, наказавши одягнутися в татарський одяг ще й кільком тисячам козаків. У такий спосіб український гетьман здійснював психологічний тиск на ворога, який намагався подолати козаків до прибуття татар. До пізньої ночі в козацькому таборі було чути гарматний і мушкетний салют[2, с. 18].

Того ж 12 вересня увечері Хмельницький скликав у Пилявецькому замку козацьку раду, на яку запросили і татарських проводирів. Гетьман виділив частину своєї кінноти у розпорядження Максима Кривоноса. Татари за підтримкою козацької піхоти зранку 13 вересня повинні були форсувати річку нижче греблі і атакувати центр та лівий фланг поляків. На Максима Кривоноса, який мав взаємодіяти з татарською кіннотою на чолі з Атлан-мурзою, покладалося завдання в цей же час завдати удар по правому флангу і центру ворожих сил. У разі відступу ворога всім трьом — Максиму Кривоносу, Атластмурзі й Айтимир-мурзі — доручалося зупинити його і забезпечити оточення головними силами української армії. Командирам козацьких полків доручалось, оволодівши за підтримкою артилерії греблею, переправитися через річку й атакувати ворога з фронту.

13 вересня почався наступ відповідно до розробленого Богданом Хмельницьким плану. Польська кіннота мляво, повільно й неорганізовано шикувалась у бойовий порядок. Оскільки глибокі балки і зустрічний вітер

перешкоджали наступу, польське командування вирішило зачекати козаків і татар на більш-менш рівнинній місцевості. Але польські корогви з передової сторожі самостійно, без строю, вступили у безладний бій з татарською кіннотою. Орда швидко поглинула їх. Польські командувачі надсилали на допомогу окремі загони, але й ті гинули[1, с. 187].

Козаки почали наступ на греблю, одночасно атакуючи піхоту, яка засіла в шанцях на березі. Атаку підтримували з табору козацькі гармати, що безперестанку обстрілювали греблю, перешкоджаючи переправі ворожих підкріплень з протилежного берега. Після першого штурму Мазовецький полк утік з редути. Сандомирський полк уперто захищався, однак і він не витримав натиску козаків. За першим редутом козаки захопили другий, відтіснили звідти польські кінні й піхотні частини, захопивши артилерію.

На греблі кіннота й драгуни змішалися. Вузька гребля не вмщала тих, що втікали, і вони тонули. Козацька піхота бойовими сокирами знищувала коней під польськими вершниками і добивала ворогів на греблі або топила у воді. За кіннотою і драгунами почала тікати і ворожа піхота. Козаки оволоділи греблею і перейшли на лівий берег. Татарська кіннота вийшла на фланги і в тили супротивника. Козацьке військо під проводом Б. Хмельницького наполегливо продовжувало наступ, прагнучи взяти польський табір у кільце. Дезорганізація у польському війську досягла крайньої межі. Накази командирів не виконувалися. Начальники корогов під тим чи іншим приводом відмовлялися вести в бій свої загони. Майже половина польського війська взагалі втекла з поля бою. До ночі деякі корогви почали зникати таємно. Паніка охопила все польське військо[1, с. 187].

Рада комісарів вирішила відступати не табором, а тільки кіннотою. Однак це був уже не відступ, а нестримна, панічна втеча. Піхотинці, обозні, слуги залишилися в таборі, де було кинуте кілька десятків тисяч прапорів, гармат, возів.

Першими потай від війська втекли головнокомандувачі, за ними — комісари й начальники корогов. Помітивши втечу командирів, кинулася навіть кіннота, залишаючи зброю і припаси. Охоплені жахом, польські кіннотники, щоб врятуватися, скидали один одного з коней та зіштовхували у воду на переправі через річку Случ. Від надмірного перевантаження міст через Случ біля Костянтинова проломився, значна частина воїнів загинула у воді.

«Страх і жах перед козацькими військами гнав утікачів», — записав учасник битви — польський шляхтич. Вранці 16 вересня деякі з утікачів були вже у Львові. Серед них і головнокомандувач Домінік Заславський. Другий польський командувач Конєцпольський сховався в Бродах, а третій — Остророг — в Олеську. Деякі спинилися тільки біля самої Вісли [5, с. 120].

Отже, в історію Національної революції XVII століття яскравою сторінкою ввійшла битва під Пилявою, що на Поділлі, у якій Б. Хмельницький отримав блискучу перемогу над польською армією.

Військово-політичне значення цієї перемоги переоцінити неможливо. Вона, як відомо, відкрила Б. Хмельницькому шлях до переможної облоги Львова, до його походу в глибину Польщі аж до Замостя... практично на підступи до вже беззахисної Варшави.

Історична перемога молодій українській козацько-селянській армії під Пилявцями була апогеєм повстанського періоду визвольних змагань українського народу під проводом Б. Хмельницького, періоду, в якому стрімко назрівали об'єктивні передумови і суб'єктивні фактори переростання козацько-селянського повстання у всенародну революційно-визвольну війну, у відродження Української держави XVII-XVIII ст.

This article is devoted to the events of the battle Pylyavetskoj 1648 .. Attention is drawn to the fact that the consequences had troops Bohdan Khmelnytsky victory for the Ukrainian revolution XVII.

Keywords: Pylyavetska battle, Maxym Kryvonis, Dominique Zaslavsky, Mikołaj Ostroróg, Alexander Koniecpolski, Bohdan Khmelnytsky.

Список використаних джерел:

1. Крип'якевич І. П. Історія України / І. Крип'якевич. – Київ : Либідь, 1991.
2. Смолій В. А. У пошуках нової концепції історії Визвольної війни українського народу XVII ст. / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – Київ : АН України, 1992.
3. Степанков В. С. Антифеодальна боротьба в роки Визвольної війни та її вплив на формування української держави (1648-1654) / В. С. Степанков. – Львів, 1991.
4. Степанков В. С. Пам'ятні місця подій Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. на Хмельниччині / В. С. Степанков. – Хмельницький: Знання, 1979
5. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний О. – Київ : Либідь, 1991

УДК 94(477.43) «1917/1918»

Ляшук О., студентка магістратури
Науковий керівник: С. В. Олійник, к.і.н., доцент

МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ НА ПОДІЛЛІ В ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У статті досліджується мистецьке життя на Поділлі в період Центральної Ради, з'ясовуються його основні тенденції.

Ключові слова: мистецтво, Поділля, Центральна Рада.

Історія Поділля в період Центральної Ради знайшла своє відображення в значній кількості публікацій. Проте їх аналіз засвідчує, що як і в узагальнюючих працях з історії української революції 1917-1921 рр. [3; 6], так і в безпосередньо присвячених подільській складовій [4; 5; 7], фактично поза увагою дослідників опинилися питання мистецького життя на території подільського краю у цю добу. Все це зумовило появу даної статті.

Революційні події 1917 р. на Поділлі охопили не лише суспільно-політичну та соціально-економічну, але й культурно-мистецьку сферу. Чи не найбільше вони проявилися в театральному мистецтві. Народжувався новий репертуар. Вперше українські театри дістали можливість ставити твори світової драматургії, античну класику. Ліквідація національних обмежень дала змогу українському театру опанувати нові сучасні напрями театральної культури, які наближали його до європейського рівня.

Головною театральною установою регіону був Вінницький театр. Цікаво, що приміщення театрів часто використовувалися як політична трибуна. Однак

приміщення використовувалися і за призначенням, зокрема, після політичних форумів, або як супровідна частина. Так, наступного дня після завершення губерньського з'їзду, у Вінниці пройшла вистава «Невільник» [2, с. 54].

Попри політизацію життя, на театральній сцені виступали місцеві і приїжджі зірки О. Мозжухін, А. Фертнер, «Київські фіглики», трупи Доложинського і Гудара [2, с. 150-151].

Загалом театральний сезон 1917 р. приніс глядачам розмаїття репертуару. Так, у Вінницькому театрі було представлено драму В. Винниченка «Чорна пантера» у постановці Київського театру «Соловцов», комічну оперету «Іграшка», популярну оперету М. Манефельда «Витівки студентів», оперети С. Алексина «Циган-прем'єр», «Граф Люксембург», «Весела вдова» та ін. У театрі-ілюзії «Мініатюр» із куплетами, монологами і пародією виступала артистка О. Бебутова, гумористка із Петербурга Я. Курганова. У Кам'янець-Подільському міському театрі трупа А. Крамова зіграла комедію М. Гоголя «Ревізор», трюки-фарс І. Запольської «Мораль пані Дульської», комедію Немировича-Данченка «Остання воля», п'єсу В. Винниченка «Обман», у місцевому театрі «Гігант» пройшли гастролі Д. Др'ялової, княжни О. Бебутової, які поставили оперету «Берсальєри салон». У Пушкінському народному домі Вінниці український драмгурток здійснив постановку п'єси Суходольського «Хмара» [1, с. 336-337].

Загалом українські театральні трупи, що діяли на теренах Поділля, виходили на публіку із побутовими та мелодраматичними постановками, адже умови, в яких перебував тоді театр (заборона ставити зарубіжну і російську класику українською мовою), визначали певне обмеження і одноманітність репертуару, а також низькопробну акторську та режисерську майстерність. Тому ні акторський склад цих колективів, ні мистецтво виконання, за окремими винятками, не могли цілком задовольнити запити глядача, який жив революційними подіями [1, с. 337].

Прихід до влади українського уряду позитивно вплинув і на відродження культури і мистецтва національних меншин. Зокрема, у Вінниці після тривалої заборони єврейського театру було поставлено п'єсу М. Ріхтера «Герцелє Меюхес», складену у дусі знаменитих романсів лубочного художника слова Шуммера. Вистава справила велике враження на публіку, оскільки герої твору розмовляли і співали рідною мовою. А в день роковин смерті Шолом-Алейхема у міському театрі зіграли його драми «Меншен», «Агентен» [1, с. 343]. Польське населення із захопленням сприйняло оперету Офенбаха «Зачарована скрипка», фарс Тускера «У неї щось є» та комедію «За наказом капітана» за участю відомого варшавського артиста А. Фертнера. Велику кількість публіки зібрав також благодійний спектакль за п'єсою Г. Запольської «Мораль пані Дульської», кошти від якого пішли на користь Вінницького відділення польського товариства допомоги жертвам війни [1, с. 343-344].

У період Центральної Ради на теренах подільського краю активізувалося кіномистецтво. У Кам'янці-Подільському функціонував міський кінотеатр «Зірка». Однак, його приміщення часто використовували для проведення всіляких зборів. Одним із головних центрів кінематографу стала Вінниця. Тут функціонувала низка кінотеатрів, які називали «ілюзіон» («Люкс», «Експрес», «Патєграф», «Мініатюр»), де демонструвалися популярні картини німого кіно:

«Женщина – это сфинкс», «Шумный жизни пир», «Мотор любви», «Цветы неба и земли», «Тайны гарема», «Дыхание смерти», «Гибель яхты «Плимсоль». В травні 1917 р. відкрився новий ілюзіон – «Кнісса» [2, с.150-151].

Таким чином, попри усю складність суспільно-політичного та соціально-економічного становища Поділля в період Центральної Ради на теренах краю активно розвивалося мистецьке життя. Під впливом революційних подій формувався новий репертуар, поряд з українською складовою розвивалося і мистецтво національних меншин.

The article examines the artistic life on Podillya during the Central Rada clarified its basic trends.

Key words: art, Podillya, Central Council.

Список використаних джерел

1. Гандзюк В. О. Театральне мистецтво у провінційній пресі Поділля 1917 року / В. О. Гандзюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 10: Матеріали шостого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». – С. 334-345.
2. Логінов О. В. Вінниця у 1917 р. Революція в провінційному місті / О. В. Логінов, І. Л. Семенко. – Вид. 2-е виправ. – Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2011. – 272 с.
3. Лозовий В. Поділля в добу Центральної Ради (історичний нарис) / В. Лозовий. – Кам'янець-Подільський, 1999. – 28 с.
4. Розовик Д. Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917-1920 рр.) / Д. Ф. Розовик. – Київ : ВПЦ «Київський ун-т», 2002. – 310 с.
5. Романько І. Театральна справа в Україні під час влади національних урядів (1917-1920 рр.) / І. Романько. – Київ : Ін-т історії України НАНУ, 1999. – 36 с.
6. Телячий Ю. В. Культурно-освітнє життя Поділля в період Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 р.): з хроніки подій / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 6: Матеріали другого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.». – С. 3-9.
7. Янковська О. В. Культурне життя в Україні у період національно-демократичної революції (1917-1920 рр.) / О. В. Янковська // Український історичний журнал. – 2005. – № 2. – С. 105-118.

УДК 327(477:560)"1648/1657"

Марціник М., студентка магістратури
Науковий керівник: В. С. Степанков, д.і.н., професор

ТУРЕЦЬКИЙ АСПЕКТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

У статті розглядаються українсько-турецькі відносини за правління гетьмана Богдана Хмельницького у 1648-1657 роках. Зокрема спроби прийняття турецького протекторату українською державою у 1651, 1653, 1655 роках.

Ключові слова: Богдан Хмельницький, Військо Запорозьке, султан Мехмед IV, Османська імперія, Річ Посполита, Кримське ханство, Московське Царство, українська революція, протекторат.

Метою роботи є аналіз турецького аспекту зовнішньої політики Богдана Хмельницького.

Постаті Богдана Хмельницького присвячено багато наукових робіт, в яких його діяльність розглядається під різними кутами зору. Турецько-українські відносини 1648-57 рр., через недостатню кількість джерел залишаються актуальними для подальшого вивчення.

В історіографії існують різні підходи до визначення основних цілей турецького напрямку зовнішньої політики Богдана Хмельницького. І. Крип'якевич зазначає, що гетьман (в якості козацького старшини) вперше взяв участь в турецьких справах з ініціативи польського короля Владислава VI, коли той готував коаліційну війну проти Туреччини і залучив козаків для реалізації своїх планів. Проте на думку дослідника, тоді Хмельницький не бачив Порту у якості свого союзника. Сучасний український історик Ю. Мицик, досліджуючи проблеми української революції, відзначає, що Хмельницький відправив посольство до Стамбулу ще восени 1647 року, щоб заручитися підтримкою Туреччини, як свого союзника, в боротьбі проти Речі Посполитої. Свідчення того, що місія була успішною став українсько-кримський договір, укладений в березні 1648 р.[6, с. 162; 14, с. 224].

На думку, О. Пріціка після переможних боїв під Жовтими Водами і Корсунем, Хмельницький відправляє посольство в Туреччину, результатом якого стає укладення українсько-турецького договору в червні (липні) 1648 р. про вільне плавання українських купців Чорним і Середземним морями та умови їхньої торгівлі. Проте, якщо він і був укладеним, то виявився не втіленим в життя, оскільки султана Ібрагіма I було вбито в серпні того ж року [9, с. 153; 7, с. 139].

Натомість В. Сергійчук зазначає, що Порта ще не була готова до підписання договору вже в липні 1648 року через відсутність власної інформації про події в Україні. Більш вірогідним є парафування тоді в Стамбулі проекту майбутнього договору, який і було привезено в табір Богдана Хмельницького під Львовом на початку жовтня 1648 року. Після узгодження основних положень послами гетьмана документ вступив в силу на початку 1649 р.. Це була морська конвенція, яка регулювала дипломатичні та торгові стосунки між двома державами, що мало велике значення для зміцнення міжнародного авторитету української держави [11, с. 40-41].

Т. Чухліб дійшов висновку, що починаючи з другої половини 1648 р. гетьман намагався утвердити державу, як васально залежну від однієї (або й кількох одразу) європейських країн, щоб забезпечити незалежність своєї влади, коли закінчиться війна з Польщею. Відомо, що Хмельницький восени 1648 р. двічі відправляв посольство до Османської імперії. В листопаді цього року український володар відправляє лист султану, в якому йдеться про те, що «вся грецька релігія вирішила прийняти за пана і захасника вашу цісарську милість... і залишитися вічними підданими, обіцяючи від себе всяку прихильність і готовність поставити триста тисяч за найменшим наказом». За це гетьман просить прислати йому на допомогу силістрійського і білгородського пашів «щоб коли ж, ваша царська милість накажеш решту королівства і Литву зайняти, не приводячи багато свого війська». Судячи з цього Хмельницький, розраховуючи

на військову допомогу Порти, праге об'єднати всі етнічні українські землі під своєю владою, до того ж повторює «покірне прохання, зволь надати з милостивої ласки Волоське господарство», аргументуючи це тим, що волоський господар є зрадником (бо веде переговори з Польщею) [16, с. 41; 3, с. 628-630; 17].

Ослаблена внутрішніми чварами і війною з Венецією Османська Імперія була зацікавлена в Богдані Хмельницькому, як союзнику, тому в 1649 р. продовжуються дипломатичні переговори між державами, обмін посольствами. Хмельницький наголошував, що українці не нападуть на північні володіння Османської імперії і готові будь-коли надати султану підтримку. З середини року гетьману Порти особливо була потрібна як союзник, бо після укладення Зборівського договору він розпочав готуватися до нової війни проти Речі Посполитої. Ввесь цей час головним предметом переговорів між державами було забезпечення воєнної допомоги з Криму [14, с. 227-228; 6, с. 163].

На початку 1650 р. Хмельницький веде переговори, спрямовані на укладення українсько-турецького договору, оскільки він розумів, що починаючи війну проти Польщі необхідно мати Крим як союзника в боротьбі. Влітку цього року до гетьмана прибуло посольство Осман-аги із листом від султана, в якому він погоджувався надати протекцію Українській державі. У Стамбул вирушило посольство А. Ждановича, Хмельницький запевняв султана в відданості українців і надійному захисті ними північних кордонів османів від ворогів. Крім того гетьман намагався заручитися підтримкою турецьких вельмож. В листах Богдана Хмельницького, знайдених І. Бутичем, до Бекташ-аги і великого візира він звертався до них з проханням опіки над українським посольством, яке разом з Османом-агою прибуло в Стамбул до султана, і вказував на «рішучий намір – завжди вірно і правдиво служити могутньому цареві, бути в добрих стосунках і взаємопорозумінні з усіма високими урядовцями Високої Порти» [8, с. 128-130; 1, с. 322-323].

В турецькій столиці українських послів прийняли урочисто. Побувавши на аудієнції в султана вони отримали в подарунок коштовний одяг. Спірним на переговорах було питання виплати данини Україною. Туреччина відмовилася від цієї вимоги і в грудні знову відправила посольство Осман-аги до гетьмана, тоді ж султан видав грамоту, де офіційно приймав українську державу під протекцію. В свою чергу гетьман мав відправити «Велике посольство» в Порту, яке б мало остаточно затвердити угоду, проте цього не відбулося і гетьман відправляє посольство, яке лише формально визнає зверхність султана. Одночасно він звертається до яничарського аги з проханням щоб він «приніс за нас заступлення своє до цісаря його милості, щоб (султан) до хана кримського зволив написати» про надання військових підрозділів козакам. При цьому він зазначає, що «коли ми щось вже вирішили, то ніколи цього не змінимо, бо ми двома руками на полу цісаря його милості.. хай нас не віддаляє від милості своєї» і це зважаючи на те, що гетьман все ж не прийняв в протекцію, хоча умови її були вигідними для України, бо вона не сплачувала данину, а її зобов'язання перед султаном зводилися лише до надіслання війська, у разі потреби на допомогу султану й запобігати козацьким морським виправам [15; 14, с.229; 3, с. 204].

Той факт, що Хмельницький не наважився підписати договір з Османською Імперією негативно вплинув на хід битви під Берестечком, оскільки кримський хан не бажав посилення ні козацької України, ні Речі Посполитої, щоб не мати сильного сусіда на кордонах власної держави він проводить політику рівноваги сил між ними. Це призвело до укладення Білоцерківського мирного договору 28 вересня 1651 р.. Тому гетьман веде переговори з Портою, щоб вона надала військову допомогу і знову погодилася прийняти Україну під свою протекцію, при цьому він погодився на сплату данини в кінці 1651 р.. Султан вдруге вирішує прийняти українську державу під свою протекцію в 1653 р. Хмельницький скликає з цього приводу раду, на якій більшість козаків і православне духовенство виступили проти укладення угоди з Портою. Важливим фактором другої відмови Порті було грамота Олексія Михайловича, видана 2 липня 1653 р., в якій він погодився взяти Військо Запорізьке під протекцію [15; 7, с. 117; 14 с. 231].

Невдалими для козацької України були наслідки Жванецької кампанії. 11 жовтня 1653 року Земський собор Московського царства приймає рішення про встановлення протекції над Україною і готовності розпочати війну з Польщею. В таких умовах у кінці листопада 1653 р. під стінами Кам'янця-Подільського розпочинаються польсько-кримські переговори, що завершилися підписання договору 5 грудня. Він передбачав відновлення деяких статей Зборівського трактату (тих, що стосувалися козаків) і виплату хану «упоминок». В цих умовах на початку 1654 р. відбувається Переяславська рада, результатом якої стало підписання російсько-українського договору. Формально, згідно нього, гетьман мав радитися з Москвою, щодо підтримання дипломатичних відносин з Портою, але не дотримувався цього. В квітні 1654 р. до Стамбулу прибуло посольство від Хмельницького, яке переконувало султана, що взаємини між двома державами залишаються незмінними [12, с. 218; 2, с. 563; 5].

Після прийняття України під протекцію Московського царства кримський хан стає союзником Речі Посполитої і вже разом з нею розпочинає наступ на українські землі. Саме тому султан в лютому 1655 р. наказав припинити воєнні дії ханові, сілістрійському паші відновити стосунки з гетьманом. Тривалі переговори Хмельницького і Мегмеда IV в цьому році завершилися згодою останнього взяти Україну у "підданство" і заборонити Кримському ханству підтримувати Річ Посполиту у війні з нею. Це викликало сильне незадоволення хана Менгла-Гірея [13, с. 298-299; 17].

Про те як розвивалися відносин між Портою і козацькою Україною вересні 1655р. розповідає гамота відправлена Хмельницькому султаном: "Посли ваші, Роман і Яків, принесли нам уклін і віддали грамоту, в якій ви повідомляєте, що Махмет-Гірей хан з'єднався з ляхами - так, крім того, з угорцями і з різними людьми землі нашої - і воював проти вас, порушивши свою присягу, і ви, бачачи навколо себе ворогів, примушені були покликати до себе Москву на допомогу. Тим не менш, однак, ви вдаєтеся до нас і просять, щоб ми вас під руку нашу і під оборону прийняли, згідно давнім писань вашим... По всіх землях моїх я оповістив, що Військо запорізьке знаходиться під моєю рукою, іменуючи вас, паче всіх інших, вірними і доброзичливими слугами моїми. Потім просимо тебе, гетьман Богдан Хмельницький, тримай в приборканні війська свої, щоб ні морем, ні суходолом не входили в держави наші і не насмілювалися спустошувати їх,

пам'ятаючи, що і ми всім землям нашим повеліли жити з вами в дружбі». Далі в грамоті султан обіцяв, що в разі нападу на Україну надасть Хмельницькому допомогу. Гетьману залишалося лише присягнути на вірність Порті, проте з цим він не квапився. Шагін-ага, який і привіз грамоту, повернувся назад в Стамбул в грудні з листом до султана, в якому Богдан повідомляв, що через війну з Польщею він не зміг зібрати всю старшину, щоб вислати посольство до Порті і, як «вірні слуги» султана будуть виконувати накази з грамоти. Посольство обіцяє відправити, «коли зберуться наші старші і скличемо раду, тоді й вишлемо посла». Проте посольство так і не прибуло в Стамбул [5, 13, с. 299; 3, с. 463].

В 1656 р. погіршуються стосунки гетьмана і Олексія Михайловича. Російський цар всупереч домовленостям з Україною восени цього ж року укладає Віленське перемир'я з Яном Казимиром. При цьому українську делегацію, яку очолював Гапоненко навіть не допустили на переговори. Така політика Москви дала поштовх до відновлення українсько-турецьких відносин, які не припинялися аж до смерті Богдана Хмельницького. Зокрема, відомо, що незадовго до цього до турецької столиці їздив відомий козацький військовий діяч Лаврін Капуста [12, с. 239].

Отже, з самого початку національно-визвольної революції Богдан Хмельницький розумів, що важливою складовою успішного її ведення проти Речі Посполитої є військова допомога з боку сильної держави. Тому ще в грудні 1647 р. починає налагоджувати дипломатичні стосунки з Портою, активно намагаючись схилити її до війни з Польщею. Починаючи з 1648 р. ведуться переговори про укладення українсько-турецького договору (існує версія, що він вже був укладений, але не вступив в силу через смерть султана, або був укладений на початку 1649 р. як морська конвенція). В цей період основною ціллю гетьмана є не прийняття протекції Османської імперії, а залучення, за її допомогою, кримського хана у війну на боці українців. В свою чергу останній явно не бажав посилення козацької України, бо тоді б не зміг безкарно грабувати її землі, тому він захищаючи власні інтереси, зберігав рівновагу сил між Польщею і Україною. В 1651 р. гетьман відмовляється від прийняття протекції султана, що негативно впливає на хід подій під Берестечком, при тому, що умови договору були надзвичайно сприятливими (Україна не сплачувала данину, мала лише в разі потреби надати султану війська). В наступні роки в Хмельницького ще двічі (1653, 1655 рр.) було можливість стати підданим султана, проте і в цей раз він не скористався нею.

Список використаних джерел

1. Бутич І. Два невідомі листи Богдана Хмельницького / І. Бутич // Зап. Наук, т-ва ім. Т.Шевченка. – Львів, 1991. – Т. 222. – С. 320-326.
2. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. В 3 т. – Москва : Издательство Академии Наук СССР, 1953. – Том 3. 1651-1654 годы. – 646 с.
3. Документи Богдана Хмельницького / за ред. Ф. П. Шевченка. – Київ : Видавництво АН УРСР, 1969. – 740 с.
4. Дубровський В. Богдан Хмельницький і Туреччина / В. Дубровський // Укр. Історик, 1975. – № 3-4. – С. 22-27.

5. Костомаров М. Богдан Хмельницький, данник Оттоманской Порты / [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://dugward.ru/library/kostomarov/kostomarov_bogdan_hmelnickiy_dannik.html
6. Крипякевич И. Турецкая политика Богдана Хмельницкого / И. Крипякевич // Український археографічний щорічник. – Київ, 2006. – Вип. 10/11. – С. 161-179.
7. Нариси з історії дипломатії України / під ред. В. А.Смолія. – Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – 736 с.
8. Прицак Л. Основні міжнародні договори Богдана Хмельницького 1648-1657 рр. / Л. Прицак. – Харків : Акта, 2003. – 499 с.
9. Прицак О. Союз Хмельницького з Туреччиною 1648 року/ О. Прицак // В 300-ліття Хмельниччини (1648-1948). – Мюнхен : Заграва, 1948. – С. 143-164.
10. Прицак О. Ще раз про союз Богдана Хмельницького з Туреччиною / О. Прицак // Український археографічний щорічник. Вип. II. – Київ : Наук. думка, 1993. – С. 177-192 .
11. Сергійчук Б. На межі двох світів. Українсько-турецькі відносини в середині XVI – на початку XXI ст. / Б. Сергійчук, В. Сергійчук. – Київ : ПП Сергійчук М. І., 2011. – 320 с.
12. Сергійчук В. І. Іменем Війська Запорозького : українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII століття / В. І. Сергійчук. – Київ : Вид-во «Україна», 1991. – 253 с.
13. Смолій В. А. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 447 с.
14. Степанков В. С. Між Москвою і Стамбулом : чи існувала проблема вибору протекції у 1648-1654 рр.? / В. Степанков // Україна в Центрально-Східній Європі : зб. наук. пр. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2004. – Вип. 4. – С. 223-236.
15. Флоря Б. Богдан Хмельницький і турецька “протекція”// [Електронний ресурс].Режим доступу: <http://www.ukrhistory.narod.ru/texts/floria-6.htm>
16. Чухліб Т. В. Український гетьманат : проблеми міжнародного утвердження / Т. В. Чухліб. – Київ : Наш час, 2007. – 156 с.
17. Чухліб Т. В. Концепція полівасалітетної підлеглості Б. Хмельницького та українсько-російські взаємовідносини середини XVII ст. // [Електронний ресурс].Режим доступу: http://uaterra.com.ua/developments/history/cossacks/chuhlib_taras.htm

УДК: 94(477)“18”(075.8)

Микитюк Т., студентка 4 курсу

Науковий керівник: А. А. Заводовський, к. і. н., доцент

ПОЧАТКИ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІЄТВОРЕННЯ НА ПІВНІЧНІЙ БУКОВИНІ ТА ХОТИНЩИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті зроблена спроба проаналізувати процеси націєтворення та встановити зв'язки між ними у двох регіонах сучасної Чернівецької області – Північній Буковині та Хотинщині, які в зазначений період передували під владою двох ворогуючих держав.

Ключові слова: *Північна Буковина, Хотинщина, українське націєтворення, «Руська Рада», «Руська бесіда».*

Дослідженню процесів націєтворення на регіональному рівні є надзвичайно важливою проблемою сьогодення, адже дослідження особливостей історичного поступу окремих областей дає можливість історикам осягнути поставлену проблему сповна. Саме тому тема зберігає свою актуальність. На сьогодні проблемі українського націєтворення у Пн. Буковині та на Хотинщині побіжно

присвячені лише окремі розвідки О. Добржанського, Ю. Макара, О. Масана., В. Ботушанського, Курт Шарра, О. Яремко.

У вересні 1774 р. після окупації Буковини австрійськими військами у 1775 р. було офіційно приєднано край до Габсбурзької монархії [4, с. 69]. Щодо Хотинщини, то вона також була окупованою у 1774 р. Проте уже у 1812 р. за Бухарестським миром після Російсько-Турецької війни 1806-1812 рр. Хотинська райя разом із Бессарабією перейшла під володарювання Російської імперії [5, с. 15]. Місцеве населення до кінця ХІХ ст. ідентифікувало себе як русини [2, с.139].

Процеси українського націєтворення на Буковині розпочалися дещо пізніше і розгорталися повільніше, ніж у Східній Галичині [4, с. 166]. Лише у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. частина свідомої інтелігенції краю поступово почала засвоювати логіку націоналізму і взяла на себе основний тягар формування та усвідомлення русинами себе окремою українською нацією. Поступово український рух набув значного розмаху, охопив економіку, політику, культуру, злився з подібними процесами становлення української національної ідеї на інших землях України [1].

На початку 60-х рр. ХІХ ст. після реорганізації політичного устрою Австрійської імперії й переходу до конституційної форми правління створюються більш сприятливі умови для розвитку процесів націєтворення для усіх слов'янських народів, що населяли державу. Провідниками та ідеологами українського націоналізму, у першу чергу, стають письменники та культурні діячі регіону: Юрій Дрогобич, Сидір і Григорій Воробкевичі на Буковині [4, с. 167] та Василь Горбенко, Яків та Андрій Дудніченки, Володимир Раренко на Хотинщині [4, с. 183].

Характерною рисою українського національного руху в регіоні став бурхливий розвиток культурно-освітніх товариств, які групували навколо себе національно свідомі сили, не байдужі до майбутнього свого народу. Протягом порівняно короткого відрізка часу в краї виникла значна кількість товариств, які розгорнули роботу щодо організації освіти, поширення знань з розвитку музичної культури, мистецтва, видавничої справи. Головне, що ці культурно-освітні об'єднання різними способами робили спільну справу – домагалися становлення і поглиблення національної свідомості серед русинів [1].

У 60-х рр. зароджується 2 підходи до реалізації українського національного питання. Частина інтелігенції відстоювала ідею єдності усіх українських земель, інші ж слідом за галицькими старорусинами та їхньою газетою «Слово» все більше схилилися до віри в єдиний російський народ від Карпат до Камчатки, а свою мову вважали діалектом великоросійської. На кінець 60-х рр. громадськість достатньо визріла, щоб перейти до нового етапу розвитку національного руху – створення культурно-освітніх та політичних товариств. Важливий внесок у створення таких товариств зробив єпископ Є. Гакман [4, с. 168].

14 січня 1869 р. було створене перше національне товариство «Руська Бесіда». Його статутом від 1869 р. було визначено мету – «піднесення просвіти і товариського життя» на Буковині. Проте протягом перших 15 р. діяльності товариства, за оцінкою дослідників «Руської Бесіди» В. Доманицького, Є. Семаки, С. Смаль-Стоцького та ін., сформульовані цілі й завдання не знайшли

відчутної реалізації на практиці. Не було вироблено чітких засобів і методів реалізації української національної ідеї [3].

Спочатку «Руська Бесіда» мало чим відрізнялася від звичайної читальні. В кімнатах, облаштованих товариством, зберігалося декілька річників газет, трохи книг. Сюди приходила інтелігенція для обговорення своїх справ. До того ж у перші роки існування товариство роздирали гострі суперечки між прихильниками народовства та старорусинства [1]. Уже на 2-их зборах комітету «Руської бесіди» розгорілася дискусія про те, яким правописом друкувати свої видання. «Руська бесіда» неухильно проводила лінію на розширення вживання русинської мови. У 1870 р. було започатковано видання першої окремої русинської газети в краї «Буковинська Зоря», яка через незрозумілу для населення мову побачила лише 16 випусків [4, с. 170-171].

Час від часу спалахувала боротьба між вихідцями з Галичини і представниками місцевого автохтонства, які вважали, що в буковинських справах повинні все вирішувати лише буковинці [1].

З середини 80-х – у 90-х рр. ХІХ ст. розпочався якісно новий період діяльності «Руської Бесіди», коли до керівництва приступили О. Попович, Є. Пігуляк, Ю. Пігуляк, С. Смаль-Стоцький, І. Тимінський [3]. Так, заходами товариства у 1885 р. було започатковано видання головної української політичної газети «Буковина». Її редактором став відомий чернівецький громадський діяч Ю. Федькович [4, с. 172]. Газета стала літописом, організатором і своєрідною трибуною суспільного життя краю кінця – початку ХХ ст. На її сторінках було надруковано чимало інформативних свідчень, документів, статистичних фактів, що висвітлюють розвиток суспільно-політичної та громадської думки у досліджуваній період [3].

В цей же час регулярно виходить «Бібліотечка для молоді». По селах набуває розмаху рух щодо організації читалень. Перша з них утворилась у 1880 р. у с. Раранче. Значні зміни відбулись у внутрішній організації товариства. За ініціативою професора Чернівецького університету С. Смаль-Стоцького, у 1894 р. змінено статут «Руської Бесіди», за основу якого було взято статут львівської «Просвіти» [1]. «Руська Бесіда» підтримувала близькі стосунки з Хотинщиною та Наддніпрянщиною. З Російської імперії висилали гроші для публікування нових книг та газет. Але не за дарма. Від керівників «Руської Бесіди» вимагали пробуджувати у членів товариства бажання до вивчення великоросійської мови шляхом читання книг, газет, журналів [4, с. 171].

Напередодні Першої світової війни «Руська Бесіда» переживала справжній розквіт. На кінець 1912 р. товариство налічувало 908 дійсних членів, з них найбільше у Вижницькому, Заставнівському, Кіцманському повітах і м. Чернівцях. Товариство мало дев'ять філій і близько 150 читалень, при ньому функціонувало два фонди: ім. Ю. Федьковича та В. Михальського, кошти яких використовувалися для заохочення просвітницької діяльності, допомоги біднішим учням [1].

Культурно-просвітницьке товариство, яке проіснувало понад 70 років, виростило не одне покоління відомих діячів, які зробили великий внесок в українське націєтворення. Не менш важливу роль у націєтворчому процесі відіграло політичне товариство «Руська Рада». Яке було засноване у 1870 р. [4, с.

170]. «Руська Рада» видала низку книжечок і брошур з метою піднесення політичної свідомості й грамотності населення. Серед таких, для прикладу, праця О. Поповича «Франц Йосиф I (1848-1898)» та Г. Герасимовича «Про новий виборчий закон до сойму» [3].

Хоча «Руська Рада» зробила значний крок вперед в організаційному та в ідейному плані (відносно «Руської Бесіди»), проте, організувати політичну партію їм так і не вдалося. «Руська Рада» діяла нерегулярно то активізовуючись, то повністю завмираючи. Не вистачало національно свідових людей. Та й самі лідери не рідко до кінця не розуміли ідеї, які самі ж поставили перед собою [4, с. 174].

Вже з 90-х рр. XIX ст. окремі суспільні течії намагаються створювати свої культурно-освітні товариства, які б, крім загальнопросвітної роботи, відстоювали теоретичні та політичні принципи розбудови української національної ідеї. Зокрема, москвофіли заснували «Общество русских женщин в Буковине», «Общество русских студентов Карпат», «Руско-православний Народний Дом», «Руско-православну читальню», «Руско-православний дитячий приют» та ін. Вони проводили певну роботу, поширюючи корисні економічні, сільськогосподарські, наукові знання, боролися з пияцтвом, видавали книги. Однак хибні первісні засади пропагування ідеї «єдиного русского народа», російської мови, як єдино можливої мови освічених людей не могли дати позитивних результатів. Можна без перебільшення сказати, що діяльність москвофілів шкодила процесам становлення української національної свідомості, заводила в глухий кут тих, хто піддався спокусливим обіцянкам цих людей [1].

Важливим явищем в суспільному житті краю початку XX ст. став бурхливий розвиток молодіжних товариств – «Січей». Перша «Січ» на Буковині виникла в Кіцмані у 1902 р. Учасники «Січей» в основному займалися спортом, але поряд з цим вони проводили велику пропагандистську роботу по селах, намагалися навертати молодь до суспільної діяльності. До кінця 1910 р. по всій Буковині було відкрито більше ніж 110 таких «січей» [4, с. 180].

Кількість товариств, як культурно-політичних, так і спортивних, і соціальних зростала надзвичайно швидко. Вже у 1901 р. на Буковині було офіційно зареєстровано 821 товариство [1]. Діячі, які починали свій шлях у таких організаціях пізніше брали активну участь в утворенні політичних партій у цьому регіоні. Якщо раніше організації проповідували ідеї русинські, то тепер засновуються організації, суто українські (національні).

На початку 1908 р. виникла «Українська поступова партія». Її неофіційним лідером був О. Попович. У списку членів партії зазначено прізвища В.Филиповича, М.Галіна, К.Клима, А.Клима, О.Маковей, С.Смаль-Стоцького та інших (всього – 87 прізвищ). Друкованими органами «Української поступової партії» стали газети «Руська Рада» та «Буковина», редактором якої був О.Попович. Програмними документами партії були «Відозва до всіх українців на Буковині» та «Начерк організації Української поступової партії на Буковині». Вони засвідчили про організаційне оформлення української національної політичної партії на Буковині, організаційною основою якої став тимчасовий крайовий комітет у Чернівцях, що мав підготувати установчі збори. Він складався із 10 осіб [4, с. 178].

У 1909 р. було створено нову політичну партію, основою якої стало політичне товариство «Руська рада». 22 серпня 1909 р. в «Народному домі» в Чернівцях відбулися установчі збори партії. На них зібралося приблизно 300 представників селянства, старшина читалень та «січей», начальники сільських ощадно-кредитних кас та довірені особи громад. Збори ухвалили рішення про створення міцної організації українських селян шляхом відновлення діяльності політичного товариства «Руська рада». Новостворена партія офіційно називалася «Руська рада», а неофіційно «мужицька партія». Активними членами – засновниками партії, крім С. Смаль-Стоцького, були Бажан, Грищук, Меленка, Лисан та ін. [6].

Друкованим органом «мужицької партії» стала газета «Народний Голос», яка протягом 1909 р. виходила щотижня в четвер. Так як партія вважалася «партією селян» - її основним завданням було створити міцну селянську організацію з метою захисту їх інтересів та єдності всіх українців краю. «Руська рада» пропагувала ідею, що «не мужицтво має стояти коло інтелігенції, але інтелігенція біля мужицтва» [4, с. 179].

12 жовтня 1913 р. відбулися установчі збори наступної партії, яка отримала назву «Українська народна партія». Її керівником став А. Артимович, а заступником О. Іваницький. Друкованим органом партії була газета «Україна». С.Смаль-Стоцький виступив з палкою промовою на її установчих зборах, ставши її неофіційним лідером [6].

У зв'язку з швидким розвитком національного руху на Галичині та Буковині, Хотинщина стала центром переправлення до українських губерній Російської імперії нелегальної літератури, що друкувалася в Лондоні, Женеві, Відні, Львові та Чернівцях.

Неодноразово доповідав своєму начальству про контрабанду російський консул у Чернівцях. В одному з його донесень зазначалося: «Я мав честь довести до вашого відома про шкідливу діяльність місцевих предводителів українофільських партій С.Смаль-Стоцького і Є.Пігуляка, які проживають у Чернівцях. В означеному донесенні я згадував про старання ними направляти контрабандним шляхом в малоросійські наші губернії твори і брошури, які надруковані фонетикою і ставлять за мету поширення сепаратистських засад у цих губерніях» [2, с. 176].

Широко розповсюджуються твори М. Драгоманова, І. Франка, О. Терлецького та ін., які справили значний вплив на розвиток процесів націєтворення на Хотинщині. Найвизначнішими очільниками національного руху в краї стали В. Горбенко та В. Раренко [4, с. 183].

Отже, Північна Буковина та Хотинщина у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. стали важливим мостом для з'єднання двох осередків українського національного руху в Австро-Угорській та Російській імперіях. За порівняно короткий відрізок часу, національний рух на Буковині та Хотинщині пройшов чималий шлях від перших нативних національних організацій, до потужного, широкого, розгалуженого політично-строевого українського національного руху. Однак, початок Першої світової війни вніс свої корективи у цей процес.

This article attempts to analyze the processes of nation-building and to establish links between the two regions contemporary Chernivtsi region - North. Bukovina and Khotyn district that in the period preceding ruled by two warring states.

Key-words: *North. Bukovina, Hotynnschyna, nation-building, Ruthenian Council "Ruska conversation" smuggling.*

Список використаних джерел:

1. Добржанський О.В. Культурно-освітні товариства і українське національне відродження на Буковині (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. В. Добржанський - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/21/010Dobrzjansky.pdf>
2. Добржанський О. В. Хотинщина. Історичний нарис. / О. В. Добржанський, Ю. І. Макар, О. М. Масан. – Чернівці : Молодий Буковинець, 2002. – 464 с.
3. Звоздецька В. Г. Просвітницька діяльність українських товариств Буковини як детермінанта розвитку освіти дорослих (кінець XIX – поч. XX століття) / В. Г. Звоздецька. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchu/ped/2010_183_1/N183-1p097-102.pdf
4. Костишин С. С. Буковина: історичний нарис. / Ред. кол. С. С. Костишин, В. М. Ботушанський, О. В. Добржанський, Ю. І. Макар, О. М. Масан, Л. П. Михайлина. – Чернівці : Зелена Буковина, 1998. – 416 с.
5. Рибак І. В. Історія Народів Росії нової доби (початок XIX-XX століття). Комплексний навчальний довідник. / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2006. – 216 с.
6. Яремко О. Політичні партії народовців на Буковині 1908 – 1914 рр. / Оксана Яремко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiHzunb7bHNAhWOOSwKHZe-ANsQFggaMAA&url=http%3A%2F%2Ffirbis-nbu.gov.ua%2Fcgi-bin%2Ffirbis_nbu%2Fcgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2FPiu_2009_12_45.pdf&usq=AFQjCNFmMrpTER_eSHhPXaUv4YLUHvcMcQ

УДК 94 (477.87)

Нікітішена Т., студентка 5 курсу

Науковий керівник: С. В. Олійник, к.і.н., доцент

ВИБОРИ ДО СОЙМУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ 1939 РОКУ: ОРГАНІЗАЦІЯ, ПРОВЕДЕННЯ І РЕЗУЛЬТАТИ

У статті робиться спроба висвітлити основні моменти організації і проведення виборів до Сойму Карпатської України 1939 р. та їх результати.

Ключові слова: *Закарпаття, Карпатська Україна, Сойм.*

Важливою подією в суспільно-політичному житті закарпатців кінця 1930-х рр. були вибори до Сойму Карпатської України, які відбулися 12 лютого 1939 р. Ця подія стала знаковою, адже вона послугувала поштовхом до появи незалежного державного утворення українців в Закарпатті. Проте, попри свою значимість, організація, проведення та результати виборів тривалий час не отримували належної уваги. Радянська історична наука взагалі сфальсифікувала події, пов'язані з проголошенням Карпатської України [1; 10]. Недостатню увагу їй приділили і представники української діаспори [6-8; 11]. Лише після

проголошення незалежності України в 1991 р. з'явилася можливість дослідити процес виборів до Сойму Карпатської України. На початок ХХІ ст. вітчизняним історикам вдалося дослідити чимало аспектів цієї події [2-5]. Проте, пори значні успіхи науковців, ця подія потребує, з огляду на появу нових документів [9], які тривалий час були засекреченими в радянських архівах.

12 січня 1939 р. Міністерство внутрішніх справ Карпатської України повідомило у відповідному оголошенні про вибори 12 лютого 1939 р. до Сойму Карпатської України. Згідно урядового положення всі політичні партії, які бажали взяти участь у виборах, повинні були зголоситися до 22 січня 1939 р., зареєструватися і подати свої кандидатські листи. Однак, передвиборча кампанія проходила фактично в умовах однопартійності.

27 січня було сформовано список послів до Сойму Карпатської України. Список відкривав прем'єр-міністр А. Волошин. 8 лютого від звернувся до всіх громадян краю: «Тепер, коли мільйони й мільйони наших братів та інших народів примушені жити під чужим пануванням, Боже провидіння дозволило нам, щоб ми, найменша частинка великого українського народу, на своїй прадідній землі собою управління» [4, с. 76].

До кандидатського листа від УНО було внесено прізвища 32 кандидатів, більшість з яких уже встигли пройти партійну школу в різних політичних організаціях. Уряд максимальну увагу приділяв пропагандистській роботі. Листівкова пропаганда особливо посилилася напередодні виборів до Сойму. Всі листівки закликали голосувати за партію УНО.

Вибори були призначені на 12 лютого 1939 р. Голосування мало проходити на основі Виборчого Закону Чехословацької Республіки, який продовжував діяти на території краю. У виборах взяло участь 92,5 % виборців. Результат виборів був надзвичайно успішним для українського народу. 92,4 % отримав список партії УНО [9, с. 164-174]. Вибори пройшли на задовільному рівні без значних порушень. Свідчення очевидців переконують у великому політичному піднесенні, яке було під час виборів.

Необхідно відзначити, що ряд населених пунктів віддали більшість голосів проти УНО (Смоголовиця, Іза, Гудя, Вербовець, Пасіка, Буковець, Руські Комарівці, Великі Лази, Дусино, Вишня Розтока). Більше двох тисяч голосів проти УНО було зафіксовано в столиці Карпатської України – Хусті. Це є свідченням того, що люди могли вільно висловлювати свою думку. В той же час воно доводить, що українська ідея встановлювалася в безкомпромісній боротьбі протилежних одна одній сил.

Докладені урядом зусилля, спрямовані на необхідність перемоги УНО, були винагороджені позитивним результатом. Такі результати були очевидними з огляду на проведену агітацію. Українці всього світу стежили за виборами до Сойму, чекаючи позитивних результатів. Так, зокрема, вітання з нагоди відкриття Сойм прийшли з Франції від «Союзу Гетьманців Державників» та редакції журналу «Молода Україна» [9, с. 202-203].

Канадські українці в телеграмі на ім'я А. Волошина писали: «Просимо уряд Карпатської України передати нашим братам привіт. У неділю 12 цього місяця очі 500 тисяч українців Канади звернені на Вас, брати і сестри з Карпатської України». Очевидець писав, «що результати недільних виборів був так

надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України» [4, с. 78].

Вибори, що закінчилися повною перемогою представників українського напряму, об'єднаних в партію УНО, дали право уряду Карпатської України скликати Сойм – перший український парламент в історії краю. В. Гренджа-Донський з цього приводу писав: «Цим успіхом можемо бути горді, ніхто не сподівався, навіть крайні оптимісти не очікували такої перемоги. Скажіть тепер, будь-ласка, чи після цього наш народ не є зрілим до державного життя?» [7, с. 83].

Перемога кандидатського листа партії УНО на виборах до Сойму ще не означала остаточної перемоги в державотворенні Карпатської України. Почалася копітка робота по становленню державного життя.

Таким чином, уряд А. Волошина серйозно підійшов до організації і проведення виборів до Сойму Карпатської України, які відбулися практично без якихось ексцесів. Прихильниками української державності на цих виборах було досягнуто цілковитої перемоги, що й дало змогу проголосити незабаром незалежність Карпатської України.

This article attempts to highlight the main points of the organization and conduct of elections to Soimy Carpathian Ukraine in 1939 and their results.

Keywords: *Transcarpathia, Carpathian Ukraine, Soim.*

Список використаних джерел

1. Білак С. М. Антинародна діяльність уряду так званої Карпатської України (1938-1939 рр.) / С. М. Білак // Український історичний журнал. – 1972. – №5. – С. 31-40.
2. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами : матеріали до історії суспільно-політичних відносин / М. Болдижар. – Ужгород, 1993. – 158 с.
3. Вегеш М. Карпатська Україна (1938-1939): соціально-економічний і політичний розвиток / М. Вегеш. – Ужгород: Патент, 1993. – 136 с.
4. Вегеш М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення / М. Вегеш, М. Токар, М. Бесараб. – Ужгород: Карпати, 2008. – 256 с.
5. Вегеш М. М. Карпатська Україна: Документи і факти. Монографія / М. М. Вегеш. – Ужгород: Карпати, 2004. – 432 с.
6. Гірняк Л. На стежках історичних подій. Карпатська Україна і наступні роки. Спогади і матеріали / Л. Гірняк. – Нью-Йорк, 1979. – 342 с.
7. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади / [ред. Д. М. Федака] / В. Гренджа-Донський. – Ужгород: ВАТ «Видавництво Закарпаття», 2002. – 516 с.
8. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нарис політичної історії / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
9. Карпатська Україна (1938-1939). Збірник архівних документів і матеріалів. Упоряд. М. Делеген, С. Вискварко. – Ужгород: Карпати, 2009. – 288 с.
10. Співак Б. І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930-1945 роках / Б. І. Співак. – Львів, 1953. – 381 с.
11. Филонович В. Березневі дні Карпатської України / вступна стаття, упорядкування, коментарі В. Власенка / В. Филонович. – Суми: ФОП Наталуха А. С., 2009. – 100 с.

УЧАСТЬ КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА У БОЯХ ПІД ХОТИНОМ ЗА СВІДЧЕННЯМИ АВТОРА «КАМ'ЯНЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ»

У даній статті зроблено спробу висвітлити бачення Аксента, як автора «Кам'янецької хроніки» участі та ролі українських козаків у Хотинській битві 1621 р.

Ключові слова: «Кам'янецька хроніка», Хотинська війна, джерело, козаки, чисельність війська, бойові дії.

Актуальність теми полягає у необхідності подальшого вивчення джерельної бази подій 1621 р., адже Хотинська війна є важливою сторінкою не тільки в історії України XVII ст., а й Східної Європи. У значній мірі вона досліджена, але все ж залишається чимало аспектів, що чекають свого з'ясування.

За збройним конфліктом початку 1620-х років між Османською імперією та Річчю Посполитою в історіографії вже давно закріпилася назва «Хотинська війна». Утім, серед істориків досі немає єдності щодо хронологічних меж цієї події, власне її початкового етапу. Відтак до Хотинської війни зараховують, в одному випадку, бойові операції 1620-1621 рр., разом із Цецорською та Хотинською битвами, а в іншому – події, які відбувалися лише 1621 р. Проте достеменно відомі, що воєнні дії, які розгорнулися під стінами Хотинської фортеці розпочалися 2 вересня 1621р.

Для написання статті використано дослідження Х. Ібрагімбейлі, П. Саса, В. Лаха. Серед джерел – «Кам'янецька хроніка», «Історія Хотинського походу Якуба Собеського 1621».

Уже у XVII ст. у вітчизняних письмених пам'ятках історичного спрямування простежується безсумнівний інтерес до Хотинської війни 1621р. та участі у ній козаків. Проте дуже мало хто з тогочасних авторів звертав увагу на питання чисельності козацького війська у зазначеному воєнному конфлікті. Натомість відповідні дані є у хроніках тогочасних вірменських авторів із Кам'янця-Подільського [7, с. 92]. Першопричина й хід Хотинської битви знайшли своє відображення в праці Аксента, якому належить значна частина «Кам'янецької хроніки». Його приналежність до вірменської громади Кам'янця об'єктивно сприяла тому, що над ним не тяжіла станова неприязнь до козаків, притаманна представникам польської шляхти.

Він, відзначивши вирішальну роль запорізьких козаків у боях під Хотином, майже нічого не говорить про те, як було створено їхнє військо і про їхній героїчний похід на з'єднання з поляками, але це й не було в нього на меті. Проте автор не лише демонструє неупереджене ставлення до козаків, але й добру обізнаність з подіями битви, адже під час боїв йому довелося побувати під Хотином. Отже, його праця є доволі надійним історичним джерелом про хотинські події 1621 р.. Так, він стверджує, що чисельність козаків складала 45 тис. осіб [7, с. 93; 2, с. 59]. Ці дані про кількість українських вояків підтверджує лист короля до П. Сагайдачного – гетьмана Війська Запорозького – від 12 січня

1622 р. Оголошуючи про нагороду козакам, які воювали на морі й під Хотиним, грішми в сумі 400 тис. талерів, він констатував, що їх повинні отримати 50 тис. воїнів, враховуючи загиблих [3, с. 181; 5, с. 37; 8, с. 9].

Таку ж саму чисельність запорозького війська у Хотинській битві – у 45 тис. козаків, назвав і вірменський автор із Кам'янця Ованес у своїй «Історії Хотинської війни». Ще один вірменський автор XVII ст. Симон Лехаці у своєму щоденнику мандрівок стверджував, що 1621 р. під Хотиним було 60 тис. козаків [7, с. 93]. До наших днів дійшла низка джерел, в яких містяться різні цифрові дані (25, 30, 40 тис. тощо) про чисельність козаків. Для встановлення цієї цифри особливу наукову цінність мають військові реєстри. Одним з таких є «Компут Війська Запорозького на Хотинську війну 1621 р. дня 6 липня», за яким кількість воїнів налічувала 42900 [7, с. 118]. Сумарні дані про особовий склад козаків у «Реєстрі усього польського війська на турецьку експедицію під Хотин у 1621 році» промовляють про 30 тис. осіб [7, с. 112]. Інформацію про їх кількість мають щоденники, що стосувалися Хотинської війни. Проте повністю довіряти їй не варто. Адже серед їх авторів, були хіба що одиниці, які могли користуватися військовими компютами як польсько-литовського, так і запорозького війська (з основними із цих документів напевне був ознайомлений комісар Я. Собеський, який, однак, у своїй праці оминув це питання) [7, с. 114].

Порівнюючи та аналізуючи подані вище джерела, можна стверджувати про достовірність даних поданих Аксентом щодо чисельності козацького війська. Хоча його записки не позбавлені певних неточностей, зумовлених тим, що автор завершив свою працю через кілька десятків років після боїв під Хотиним, коли його пам'ять про минулі події вже не була такою чіткою, як раніше [7, с. 93], але правдивість поданої ним інформації щодо кількості українських воїнів підтверджується тим, що він *«не переймався ідеологічним збалансуванням чисельності хотинських оборонців, аби у вигідному світлі представити бойові заслуги коронного війська»* [7, с. 131].

Важливе значення має інтерпретація хроніки як висвітлення військових операцій козаків під Хотиним. В ній йде мова, що 4 вересня султан наказав *«притягнути»* до себе *«того сивого пса Сагайдачного»*, що означало початок атаки на козацький табір. Найперше турки атакували правий фланг польських військ [4, с. 124]. Ближче до ночі козаки виступили з табору і ринули проти турків, і ті, не зумівши протистояти, відступили і почали втікати. Козакам вдалося, без допомоги поляків, відібрати у турків 7 гармат, але до табору доправили тільки 2, що дуже засмутило Османа і його пашів [2, с. 60]. Цей день став найбільш кровопролитним у ході всієї битви. Польсько-литовські сили втратили близько 300 осіб., козаки – 800, а турки понад 3 тис. вояків [4, с. 125]. У неділю і понеділок ніяких сутичок не відбулося [2, с. 60].

Наступ османської армії 7 вересня, як стверджує Аксент, розпочався зі штурму козацького табору [7, с. 318]. За її інформацією останній удар турків цього дня був завданий польсько-литовським військам [2, с. 60-61]. В хроніці зазначено, що 10-11 вересня турки вчиняли напади тільки на українців (10 вересня 3-4 рази, але безуспішно). 11 вересня вони сильно обстрілювали з гармат козацький табір, а 4 їхні гармати вперше у тій битві вели вогонь з позицій,

влаштованих за Дністром, проте швидко були знешкоджені [4 с. 127]. 12 вересня, за даними хроніки, відбулося обрання П. Сагайдачного гетьманом [2, с. 62].

Аксент не надає ніяких відомостей про події, які включно відбувалися з 16 по 22 вересня. 23 вересня, він пише що, гетьман з 1200 козаками і 300 гайдуків переправилися через Дністер і рушили у напрямку до турецького мосту [2, с. 64]. Турецький хроніст Наїма називає 4 тисячі, а Я. Собеський у своєму щоденнику – 8 тисяч [5, с. 171]. Вони вщент розбили 2 тис. осіб, які охороняли міст, залишивши в живих лише 4 особи. Серед вбитих було двоє пашів. Внаслідок цього нападу козаки здобули багату здобич (срібла і золота) [2, с. 64]. Впродовж наступних днів, як подає автор хроніки, бої відбувалися власне переважно між турками і козаками. Останній турецький штурм був спрямований в основному на позиції польсько-литовського війська. Єдиний запис у хроніці, що стосується цього дня, подає наступну інформацію про козаків: *«перед обідом військо султана рушило на козаків великими силами»* [2, с. 65].

Аналіз бойових дій з 2 вересня по 6 жовтня засвідчує, що їх основний й тягар впав на плечі українців, оскільки турецьке командування завдало ударів переважно по їхніх позиціях [8, с. 10]. За даними Аксента, *«турки знали, що козаки сильні, тому всією своєю величезною масою і великою потугою вони обрушувалися на козаків, розмірковуючи: «Якщо ми переможемо козаків, то з поляками нам буде набагато легше»*. Він підкреслював, що *«польська армія витримала і вистояла насамперед дякуючи могутності Господа Бога і запорозьким козакам, коті знаходилися там у таборі, бо кожного божого дня ці козаки виходили проти невірних, пропонували їм битися, перемагали ворога і не давали загинути полякам, тому, що якби не було козаків, то Бог знає, яким був би результат для поляків уже через три-чотири дні»* [2, с. 67]. Це підтверджують розрахунки зроблені В. Степанковим про кількість проведених наступів на українські й польсько-литовські позиції. Якщо українці піддавалися їм 8 разів, то польсько-литовські війська – тільки 4 [8, с. 11], причому лише один раз 15 вересня наступ спрямувався виключно проти польського табору [2, с. 62; 3 с. 165]. Навіть Я. Собеський мав мужність визнати, що переможцями під Хотиним і рятівниками Польщі були козаки [8, с. 11].

«Кам'янецька хроніка» подає унікальні відомості, які проливають світло на прибуття та воєнні дії козацького війська. Отже, вивчаючи джерело ми з впевненістю можемо стверджувати, що участь козаків у Хотинській війні відіграла вирішальну роль у розв'язанні даного конфлікту. Фактично запорожці врятували від катастрофи польську державу, що могло істотно змінити конфігурацію політичної карти Східної Європи.

In this article was did attempt to show the vision of Aktsent as author "Kamenetskachronicle" on participation and value of kozaks in Khotyn battle in 1621.

Key words: *"Kamenetska chronicle", Khotyn war, the source, the kozaks, the number of army, fighting.*

Список використаних джерел:

1. История Хотинского похода Якуба Собеского 1621 / С. Комарницький // Хотинська епопея. – Чернівці : Золоті литаври, 2000. – С. 89-148.

2. Каменецкая хроника // Османская империя в первой четверти XVII века : сборник документов и материалов / Упоряд. Х. М. Ибрагимбейли, Н. С. Рашба. – Москва : Наука, 1984. – С. 58-71.
3. Комарницький С. Хотинська епопея / С. Комарницький. – Чернівці : Золоті литаври, 2000. – 208 с.
4. Лах В. Хотинська битва 2 вересня – 9 жовтня 1621 р. : роздуми науковців / В. Лах, С. Хойнецький // Матеріали Міжнародної наукової конференції [Хотинська війна (до 380-річчя)], (Хотин, 22 жовт. 2001 р.). – Чернівці: Прут, 2001. – С. 116-131.
5. Османская империя в первой четверти XVII века : сборник документов и материалов / Упоряд. Х. М. Ибрагимбейли, Н. С. Рашба. – Москва : Наука, 1984. – 213 с.
6. Рашба Н. Дії запорізьких козаків до битви під Хотином / Н. Рашба // Жовтень. – 1985. – № 4. – С. 106-108.
7. Сас П. Хотинська війна 1621 року : монографія / П. Сас. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2011. – 520 с.
8. Степанков В. Історичне значення участі українців у польсько-турецькій війні 1620-1621 років / В. Степанков // Матеріали Міжнародної наукової конференції [Хотинська війна (до 380-річчя)], (Хотин, 22 жовт. 2001 р.). – Чернівці : Прут, 2001. – С. 8-15.
9. Как армяне о казаках писали // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/obshchestvo/kak-armyane-o-kazakah-pisali>

УДК 94(477.53-2)

Панченко Н., студентка 3 курсу
Науковий керівник: В. В. Газін, к.і.н., доцент

ГАДЯЧ – ГЕТЬМАНСЬКЕ МІСТО

Дана стаття присвячена історії міста Гадяч – одного з ключових місць для історії українського козацтва на території Центральної України. Поряд з такими відомими містами як Чигирин, Батурин, Глухів, що свого часу були адміністративними центрами гетьманської України, Гадяч відіграв важливу роль в історії козащини. Місто пам'ятає і знаменитого полковника та літописця Григорія Граб'янку, і подвиги відомого Гадяцького полку, і всі героїчні сторінки Національно-визвольної боротьби. Видатні постаті були пов'язані з долею міста. Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Кіндрат Бурляй, Іван Брюховецький – ось далеко не повний перелік особистостей, котрі так, чи інакше впливали на місто, переймались його майбутнім, розбудовували...

***Ключові слова:** слобода, шляхтич, ранговий маєток, Іван Брюховецький, Магдебурзьке право, Генеральна старшинська рада, гетьманські універсали.*

Первісно Гадяч виник як населений пункт, який займав вигідне військово-стратегічне положення у довколишній природі. Місто знаходилося на підвищеній місцевості і було зміцнене природними перешкодами: багатьма ярами, балками, заплавами рік Псла й Групі з болотами, лісами. В часи Київської держави тут було слов'янське поселення, яке в часи Батієвої навали було сильно спустошене. На зміну пануванню Золотої орди приходить колонізація полтавського краю польсько-литовськими магнатами. Простому люду не стало легше. Спалахують козацько-селянські повстання. За наказом польського короля Гадяч був перетворений на опорний пункт у боротьбі проти бунтарів. Польський король дарував Гадяч у власність магнату С. Конєцпольському, який у свою чергу віддав його в оренду шляхтичу М. Длуському. В ряді документів XVIII ст., зокрема на карті відомого французького військового інженера Гійома Боплана,

який був на службі у польського короля, згадується Гадяцьке городище і Гадяч. Його заснування більшість істориків датують 1634 роком [11, с. 14-15].

Гадяч не можна розуміти як постійну резиденцію гетьманів. У цьому відношенні жодне українське місто не може бути назване таким іменем. Тому, що гетьманство в тому вигляді, в якому воно прийшло в історію, і не могло мати постійної резиденції. У вихорі боротьби і випадковостей військового щастя гетьманська влада витала на всьому просторі України і не могла встановитися на одному місці міцно і постійно. Та й сам “батько козачий” – Богдан Хмельницький все життя провів по полях битв і лише кістки склав у рідному йому Суботові [3, с. 97].

Відомо що найбільш тривалою за часом гетьманською резиденцією був Глухів, за ним Гадяч – за гетьманства Івана Брюховецького, а потім Батурин за Мазепи і Розумовського. Але окрім цього Гадяч був пожалуваний у власність трьом гетьманам і саме через це до нього найбільше підходить назва гетьманського [4, с. 78].

У 1610- 1616 роках Гадяч отримав права слободи, тобто був звільнений від податків і повинностей. Більшість його населення становили селяни та козаки, було тут багато ремісників. На 1630 рік він став великим торговим містом, де невдовзі було налагоджено потужне виробництво. У XVII ст. місту був наданий герб, де на щиті у червоному тлі, яке символізувало мужність, було зображено воїна, що вражає списом змія. Пізніше він конкретизувався в образі архангела Михаїла [8, с. 5].

У 1648-1654 роках місцеві жителі мужньо боролися проти поляків, а Гадяч на початку Визвольної війни став центром одного із семи полків Полтавщини – Гадяцького. Його першим полковником був сподвижник Богдана Хмельницького Кіндрат Бурляй. А найзнаменитішим гадяцьким полковником став Григорій Граб'янка.

У 1654 році цар Олексій пожалував Гадяч на вічне користування Б. Хмельницькому. З того часу місто належало українським гетьманам, як ранговий маєток. В середині XVII ст. старовинне місто стає однією з ключових козацьких баз, де формується українське військо, набуває особливого статусу і отримує назву “Гадяцький ключ”. У цьому випадку “ключ” розглядається як символ самоврядуваної території, яка нікому не підлягає, окрім гетьмана війська запорізького. Саме в Гадячі тих часів відчувався найбільший по всій Україні вплив Запорізької Січі [5, с. 193]. Хмельницький відвідував Гадяч багато разів, тримав у ньому військову скарбницю, тут жили його найдовіреніші особи, а центр міста – Замкова гора – перетворюється на політичний центр всієї округи, а в окремі періоди – і всієї держави.

Після його смерті місто перейшло Івану Виговському. В той час, контроль за староством в Гадячі здійснював полтавський полковник Мартин Пушкар. Саме на його стороні виступив Гадяч в боротьбі з І. Виговським. На придушення повстанців, Виговський направив аж три каральні зағони і татар, які обложили місто. Тривалий час повстанці захищали Гадяч, але сили були нерівні. В середині вересня 1658 року Виговський підписав з польським урядом Гадяцький договір. Такі дії гетьмана викликали нове повстання козаків і городян Гадяча. І що характерно, на цей раз Виговському не вдалося оволодіти містом. Підмогу

оборонцям надали російські солдати. Царський уряд відзначив вірність городян срібними карбованцями, а старшину – соболиними шубами [2, с. 95].

Окрім того, протягом 1662-1668 років в Гадячі приймалися дипломати з Московського царства, Кримського ханства, Війська Донського, а також представники Правобережної, Слобідської України, Запорозької Січі. Звідси українські посольства відправлялися в інші країни, в тому числі до Речі Посполитої та Османської імперії.

Влітку 1662 року І. Брюховецький з загоном запорожців у супроводі полковника Івана Чугая відвідав у Путивлі російського воєводу – князя Ромадановського і, повертаючись на Україну, заїхав у Гадяч, у лівобережну резиденцію Б.Хмельницького. Тут він поселився у фортеці, в щойно відбудованих маєтностях для Великого гетьмана, де й провів усю зиму 1662-1663 років. Там у нього виник задум збудувати церкву. Про це яскраво свідчать дзвони на дзвіниці, які Брюховецький звелів відлити у Гадячі. Місце для будівництва І.М. Брюховецький вибирав сам [12, с. 2].

У 1663 році за гетьманську булаву на Лівобережній Україні боролися Сомко, Золотаренко і Брюховецький. На так звані Чорній раді 17 червня 1663 року, під Ніжином, після бурхливих суперечок, гетьманом було обрано Івана Брюховецького, який обіцяв з допомогою козаків звалити феодальне гноблення, дати всім волю. В цій ситуації Брюховецького підтримали і царські воєводи в Україні, сподіваючись з його допомогою зміцнити позиції царизму на Україні. В зв'язку з цією подією Гадячу протягом 1663-1668 років судилося бути адміністративним центром Лівобережної України [5, с. 218].

Активно розбудовуючи Гадяч, гетьман І. Брюховецький перебудовує оборонні та адміністративні споруди на Замковій горі. Місто отримує Магдебурзьке право. Резиденція гетьмана Брюховецького – досить цікавий і оригінальний дерев'яний палац – знаходився всередині гадяцьких укріплень, тобто в замку. Розміщувався він на крутому виступі, що виріс між двома ярами. Проживали у фортеці реєстрові козаки. При гетьманові І. Брюховецькому фортеця була зміцнена. У фортеці було двоє воріт. Головні, Київські, були дерев'яні. Другі – Пселька брама, знаходилася на протилежному боці укріплень. Крім цього були ще й підземні ходи, які вели далеко за межі укріплення. Місто Гадяч було адміністративним центром Гадяцького полку (а також Гадяцької сотні) Української козацької держави з 1648 до 1782 рр. [9, с. 4].

З червня 1663 року по 1668 роки на території Гадяча функціонувала Військова канцелярія – вищий управлінський орган української козацької держави. У місті та поблизу нього неодноразово проводилися Генеральні (загальні) та старшинські козацькі ради, тогочасні вищі законодавчі органи. Протягом цього періоду в м. Гадяч видавалися гетьманські універсали, які були актами розпорядчого характеру та регулювали адміністративний, політичний, соціально-економічний устрій Лівобережної України. Ці нормативні документи вищої влади були направлені на возз'єднання різних частин української козацької держави, сприяли розвитку церков, міст, культури, освіти, торгівлі, господарства, тощо [8, с. 9]. В 1665 році гетьман з великим почтом виїхав з Гадяча до Москви, де пробув близько трьох місяців. Звідти, до Гадяча привіз свою дружину. Дружиною Брюховецького стала, за свідченням в одній з книг Малоросійського

приказу за 1672 рік, за вказівкою царя, племінниця голови московських стрільців Івана Єлегіна Даря Ісканська. Цей документ дав можливість спростувати легенду про його шлюб з дочкою князя Д. Долгорукова [6, с. 18]. Разом з Брюховецьким на Україну прибули і воєводи з військовими частинами, які негайно почали перепис населення та обкладати його податками, Військовий гарнізон та воєвода були призначені і в Гадяч. Населення висловлювали велике незадоволення. Гадяцький воєвода Вердеровський переказував дякові Фролову, що козаки, міщани ненавидять Брюховецького. І.М. Брюховецький зрозумів у яку халепу він потрапив. 19 січні 1668 р., на таємній старшинській раді в Гадячі, Брюховецький кардинально змінює свою політику. Він висловився за ліквідацію московської влади на Гетьманщині та перехід України під турецький протекторат. Воєводам “вежливо предложили” залишити територію України. 18 лютого сам Брюховецький велів покинути Гадяч недавньому своєму союзнику воєводі Вердеровському. Рада схвалила ці нововведення. Одночасно Брюховецький вступив у переговори з Петром Дорошенком та вислав посольство у складі полковника лубенського Григорія Гамалії, генерального обозного Івана Безпалого і канцеляриста Кашперовича до Стамбула. Лівобережна Україна тим часом була покрита повстаннями. І в червні 1668 р. козаки на очах гетьмана П. Дорошенка вбили І. Брюховецького. Дорошенко звелів тіло вбитого Брюховецького відвезти в Гадяч та похоронити з почестями в церкві Богоявлення, яку покійник за життя побудував. Наказ було виконано [10, с. 10].

З долею міста як з ранговою гетьманською маєтністю нерозривно пов'язані долі й інших гетьманів України – П. Дорошенка (рідний брат гетьмана – Андрій – був гадяцьким городовим отаманом); І.Самойловича – гетьман регулярно відвідував свою резиденцію та намагався її розбудувувати; І. Мазепи – в місті за його підписом було видано низку універсалів, знаходилися великі склади господарського та армійського призначення, в цей період Гадяч відіграв важливу роль в подіях Північної війни, козаки Гадяцького полку брали активну участь у штурмі Азова, боях у Прибалтиці; Д. Апостола, який за шість років свого гетьманування намагався відродити колишню силу Гетьманщини та її столиці; К.Розумовського, якому імператриця Катерина за відмову від гетьманства подарувала Гадяч з навколишніми містечками і селами [7, с. 147].

За свою довгу історію Гадяч був адміністративною столицею лівобережної та південної частини Української козацької держави, а також одним із визначних політичних, економічних, церковних та культурних центрів України в другій половині XVII-XVIII ст.

This article is devoted to research and studied the history of the city Gadyach - one of the key places for the history of Ukrainian Cossacks in Central Ukraine. Along with such famous cities as Chygyryn, Baturyn, deaf, which were once administrative centers Hetman Ukraine, Hadyach played an important role in the history of the Cossacks. The city remembers the famous colonel and chronicler Gregory Hrabianka and known exploits Hadyach shelf, and all the heroic pages of the national liberation struggle. Prominent figures have been linked with the fate of the city. Bohdan Khmelnytsky, Ivan Vyhovsky Kindrat Burlaj Ivan Bryukhovetsky - this is not a complete list of personalities who so somehow influenced the city embrace its future, develop the.

Keywords: settlement, noble, rank estate, Ivan Bryukhovetsky, Magdeburg Law, the General Council officers, hetman universals.

Список використаних джерел:

1. Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России от водворения славян всей стране до уничтожения гетьманства / Д. Н. Бантыш-Каменский. – Київ : Знання, 1997. – 157с.
2. Герасимчук В. К. Виговщина і Гадяцький трактат / В. К. Герасимчук. – Львів: Світ, 1990. – 134с.
3. Дядиченко В. А. Нариси суспільно – політичного устрою Лівобережної України кінця XVII ст. / В. А. Дядиченко. – Київ : Край, 1959. – 287с.
4. Костюк В. С. Гадяч – гетьманська столиця та незагоєні рани України / В. С. Костюк. – Київ : КВІЦ, 2013. – 150с.
5. Кривошея В. В. Козацька старшина гетьманщини. – Київ : Знання, 2010. – 327 с.
6. Мисюра Ф. Н. Легенда про гетьмана Брюховецького / Ф. Н. Мисюра // Будівник комунізму. – 1982. – № 11 – С. 34.
7. Пазенка В. С. Філософські нариси туризму: науково-навчальне видання / За ред. В.С. Пазенка. – Київ : Центр духовної культури, 2005. – 328 с.
8. Сиротюк В. К. Гетьманська столиця на березі Псла / В. К. Сиротюк // Гадяцький вісник. – 2013. – № 32 – С. 16.
9. Торяник М. Ф. Гадяцькі підземелля. – Гадяч : вид-во “Гадяч”, 2012. – 9 с.
10. Терещенко О. І. Гадяч – гетьманська столиця: Бібліографічний дайджест / О. І. Терещенко // Бібліотека Гадяцького училища культури ім. І. П. Котляревського. – Гадяч : Ерудит, 2013. – С. 59.
11. Ханко В. Л. Фортеця старовинного Гадяча / В. Л. Ханко // Будівник комунізму. – 1971. – № 54 – С. 32.
12. Шульга Г. І. Брюховецький і Гадяч / Г. Шульга // Гадяцький вісник. – 2013. – № 4 – С. 10.
13. Якименко А. М. Гадячу 350. Історичний слід / А. М. Якименко // Будівник комунізму. – 1984. – № 5. – С. 31.

УДК 328.131(477)

Пінкас Я., студентка 4 курсу

Науковий керівник: О. В. Рибщун, к.с.н., доцент

ФУНКЦІОНАЛЬНА РОЛЬ ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД

У статті здійснюється політологічний аналіз функціональної ролі глави уряду у вітчизняній політичній системі та взаємовпливи виконавчої та інших гілок центральної влади при формуванні принципів засад внутрішньої і зовнішньої політики.

Ключові слова: *прем'єр-міністр, уряд, політична система, президент, парламент, фінансово-промислові групи, номенклатурно-територіально-галузеві клани, гротескний олігархічний режим.*

Фабулою, основоположною метою дослідження автор розуміє політологічний аналіз функціональної ролі глави уряду у вітчизняній політичній системі. Актуальність подібної тематики зумовила попередня спроба осмислити причини сьогоднішньої інверсії вітчизняної політичної системи, у сукупності її стабілізуючих та деструктивних компонентів і зв'язків, в умовах системних інституційних реформ та зовнішньої агресії на суверенітет та територіальну цілісність держави. При цьому одним із суттєвих було означено функціональну

роль глави уряду, на якого лягає головна відповідальність у впровадженні ефективної економічної та соціальної політики.

Дослідження проблеми одразу ж виявило її недостатню вивченість у вітчизняній науковій періодиці. Більшість науковців зосереджують свою увагу на конституційному статусі та повноваженнях уряду в цілому, але мало уваги приділяють питанню саме функціонування інституту глави уряду. На сьогоднішній день найбільш ґрунтовними науковими працями, що висвітлюють аспекти даної проблематики, як це не парадоксально, стали дослідження іноземних, в т.ч. російських дослідників, як от А. Черкасова «Глава государства и правительство в странах современного мира. Конституционно-правовое регулирование и практика», А. Козиріна й К. Глушко «Правительство в зарубежных странах». Проте подібні праці, що цілком природно, не розкривають проблему в українському контексті.

В умовах парламентсько-президентської республіки посада Прем'єр-міністра України набуває ключового значення при практичному здійсненні державної політики, застосуванні законів України та президентських актів. У зв'язку з цим державний діяч, який очолює Кабінет Міністрів України, повинен наділитися конституційно захищеною повнотою персональної відповідальності за результати свого урядування.

Політична система України сьогодні перебуває на стадії розвитку всіх її компонентів, наповнення її функцій новим змістом, що відповідає статусу незалежної самостійної держави [11]. Сьогодні у нашій державі відбувається процес становлення нового типу політичної системи. Він відображається у реформуванні системи органів місцевого самоврядування, трансформації інституту президентської влади, перерозподілі політичної влади та механізмів стримувань і противаг. Яке місце прем'єр-міністра у такій політичній системі, яким воно було у недалекому минулому, яким воно має бути за оптимально сприятливого розвитку ситуації (у авторському розумінні) – усе це конкретні питання, на які спробуємо віднайти відповіді у наступних роздумах.

Предметом подальшого розгляду, таким чином, стає ретроспективний огляд еволюції функціональної ролі виконавчої влади (умовно персоналізованої прем'єр-міністром) у політичній системі. В рамках конкретного дослідження представлено невеликий аспект проблеми – відношення інститутів президента та прем'єр-міністра з результируючим впливом на стабільність/конфліктність політичної системи [8].

Згідно конституційних норм прем'єр-міністр є посадовою особою виконавчої влади, очолює уряд. Для здійснення функціональної діяльності Прем'єр-міністр України наділений відповідними повноваженнями.

Повноваження прем'єр-міністра України визначені ст. 42 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [1].

У разі відсутності Прем'єр-міністра України його повноваження виконує Перший віце-прем'єр-міністр України або віце-прем'єр-міністр України згідно з визначеним Кабінетом Міністрів України розподілом повноважень.

Значення і вага кожного з прем'єрів, як свідчить політична історія новітньої України була різною. Це залежало від багатьох факторів. Від форми правління, в першу чергу, яка впливала на те, якими повноваженнями він був наділений. Від

того, звідки він «вийшов» на політичну арену (представником чи ставлеником якого «клану» (ФПГ чи т.п. утворення)). Від особистісних якостей самого прем'єр-міністра.

У період президентства Леоніда Кравчука прем'єр-міністрами були В. Фокін, В. Симоненко, Л. Кучма, Ю. Звягільський, В. Масол [14].

Часта зміна прем'єрів була спричинена регулярними конфліктами між інститутами влади, що часто виражалось у неузгодженні поглядів між прем'єр-міністром і президентом з подальшою заміною «неугодного» прем'єра.

Першим прем'єр-міністром був Вітольд Фокін (23. 10. 1990 – 14. 11. 1990; 14. 11 1990 – 2. 10. 1992), радянський та український державний і політичний діяч, виходець із радянських партноменклатурних кіл.

Валентин Симоненко нетривалий час виконував технічні обов'язки Прем'єр-міністра України (02. 10. – 12. 10. 1992 року). Фактично, також представник генерації радянської партноменклатури.

Леонід Кучма (прем'єр-міністр України у 1992-1993 роках) на початку 1990-х років – один із лідерів директорату (групи директорів великих підприємств у Верховній Раді України I скликання) і один із засновників Академії технологічних наук України. У жовтні 1992 р. за підтримки директорату став прем'єр-міністром України. Умовою зайняття цієї посади Кучма поставив отримання на шість місяців практично диктаторських повноважень. Ці вимоги були задоволені ухваленням Закону № 2796-ХІІ від 18.11.1992 [2].

Безпартійний Юхим Звягільський делегований у владу «донецьким кланом», що пізніше був яскраво оформлений у політичний проект «Партія регіонів» (ПР), яка традиційно користувалася найбільшою підтримкою в Донбасі [5]. 22. 09. 1993 року, після відставки Л. Кучми, Юхиму Звягільському доручили виконувати обов'язки прем'єр-міністра [6].

Фактично, в цей час відбувається один із перших відкритих політичних конфліктів в масштабах політичної системи України, учасниками якого стають південно-східні «червоні директори» (Л.Кучма) і центрально-західні партноменклатурщики (Л.Кравчук). Водночас заявляють про себе «донецькі», щоправда, ще доволі слабкі і неорганізовані.

Останнім прем'єр-міністром за президентства Л. Кравчука є Віталій Масол. Прем'єр-міністром став за поданням президента України Леоніда Кравчука, будучи фактично пропрезидентським головою уряду [14].

Даний період можна охарактеризувати як такий, за якого політична влада була суттєво сконцентрована в апараті Президента, у означений період – в руках Л.Кравчука. Роль прем'єра в цей час – вузькофункціональна.

На виборах 1994 р. під передвиборчими гаслами «промислове зростання, економіка є пріоритетом у політиці» Л. Кучма здобуває доволі впевнену перемогу.

Віталію Масолу, який ще залишався главою уряду, 4 квітня 1995 р. Верховна Рада винесла вотум недовіри.

Наступним прем'єр-міністром за поданням президента став Євген Марчук (в.о. з 06.03. 1995р.; прем'єр з 08.06. 1995р.) [15]. Цю посаду він займав менше року – до 27 травня 1996 року, коли був відправлений у відставку з формулюванням «за формування власного політичного іміджу».

Павло Лазаренко – один із найбільш одіозних прем'єр-міністрів України, перебував на посаді з травня 1996 по липень 1997 р. Висунутий на посаду глави уряду донецько-дніпропетровськими депутатами і перший, хто офіційно був висунутий від конкретної політичної партії. А саме – партії «Громада».

1997 року президент України Леонід Кучма відправив його у відставку, після чого Лазаренко перейшов в опозицію до Кучми, а в 1998 році очолювана ним партія «Громада» пройшла у Верховну раду.

9 лютого 1999 року Генпрокурор України зажадав від Верховної Ради позбавити Лазаренка парламентської недоторканності, 15 лютого Лазаренко залишив країну, а 17 лютого 310 депутатів із 450 проголосували за позбавлення Лазаренка депутатської недоторканності і дали згоду на його арешт [7].

Даний період у історії України можна трактувати як період утвердження авторитаризму Л.Кучми. Водночас, це час виходу на політичну арену нового типу суб'єктів, яких власне й представив прем'єр Лазаренко – ФПГ (фінансово-промислових груп) як альтернативи старим номенклатурно-територіально-галузевим кланам, або ж, як їх більш знано – олігархів.

Після відставки П. Лазаренка Указом Президента України від 2 липня 1997р в.о. прем'єр-міністра був призначений безпартійний Василь Дурдинець. Кандидатуру його наступника Валерія Пустовойтенко затверджено мінімальною кількістю голосів – 226 (при необхідних 226). Пішов у відставку у відповідності з Конституцією України при другому вступі на посаду президента Кучми. Після внесення до парламенту кандидатури на посаду прем'єр-міністра президентом Кучмою знову вступив на посаду, але не отримав підтримки парламенту [14].

На відміну від усіх попередніх прем'єр-міністрів Ющенко (22 грудня 1999 - 28 квітня 2001 – 28 квітня 2001 - 29 травня 2001) вів себе досить незалежно по відношенню до президента Кучми і проводив (в першу чергу в галузі економіки) досить новаторську політику [10].

26 квітня 2001 року Ющенко був відправлений у відставку у зв'язку з парламентським вотумом недовіри кабінету міністрів. У постанові парламенту було написано, що здійснення урядової програми «Реформи заради добробуту» не тільки не призвело до реальної стабілізації в національній економіці, а ще серйозніше загострило соціально-економічні проблеми в суспільстві.

Наступником В. Ющенка на посаді став Анатолій Кінах. Його підтримували власники великих підприємств Донбасу. Підтримував політику Л. Кучми і інтереси промисловців [14].

У листопаді 2002 року президент України Леонід Кучма відправив у відставку прем'єр-міністра Анатолія Кінаха і висунув на цю посаду кандидатуру Віктора Януковича (21 листопада 2002 - 5 січня 2005). Фактично, на цей час ФПГ вже остаточно підім'яли під себе президентську вертикаль.

Особливо боротьба загострюється під час президентських виборів 2004 р. У «велику гру» включились зовнішні актори (Російська Федерація та США), які фактично використали українську політику як арену для апробації своїх технологій. Поновились громадянські протести «Україна без Кучми». Апогеєм подій стають осінні місяці, коли політичний конфлікт розгортається у «Помаранчеву революцію», що уможливила врешті легітимізувати президентом В. Ющенка.

24 січня 2005 року в.о. прем'єр-міністра України призначена революційна соратниця В. Ющенко й водночас ставлениця «дніпропетровських» Ю.Тимошенко. 4 лютого 2005 року Верховна рада України остаточно затвердила її на посаді прем'єра.

Тривалі у подальшому політичні чвари врешті закінчуються заміною Ю.Тимошенко на більш контрольованого Ю. Єханурова(08. 09. 2005 – 21. 09. 2005; 22 09. 2005 - 26 05. 2006; 26 05. 2006 - 04 08. 2006). Свого часу перший заступник прем'єр-міністра в уряді Віктора Ющенко.

Повністю підтримуючи політику президента В. Ющенко, Єхануров виконував обов'язки прем'єра доволі тривалий час. Але в цей самий час політичні баталії за контроль над Президентом відбувались на іншій – парламентській арені.

Після тривалої парламентської кризи Віктор Янукович 18 липня 2006 був висунутий кандидатом на пост прем'єр-міністра від Антикризової коаліції (Партія регіонів - СПУ - КПУ) та 4 серпня 2006 року затверджений на цій посаді[14].

Наступний період ознаменувався боротьбою за владу між В. Януковичем і В. Ющенком, урядом і секретаріатом президента.

Друге прем'єрство Юлії Тимошенко (18 грудня 2007 - 11 березня 2010) прийшлося на період світової фінансово-економічної кризи 2008-09 рр., що ставило перед урядом численні нестандартні виклики. З іншого боку, ситуацію ускладнювала конфронтація з президентом, який активно втручався в роботу Кабміну [18].

У 2010 р. за результатами президентських виборів Президентом України стає представник донецького фінансово-промислового клану, водночас інсайдер проросійських інтересів В. Янукович.

У березні 2010 року кандидатом на пост глави уряду України пропрезидентська «Партія регіонів» висунула М. Азарова.

3 грудня 2012 року уряд Азарова відправлено у відставку у зв'язку з обранням нового парламенту, хоча закони України з нинішньою редакцією конституції не вимагали обов'язкової відставки уряду.

9 грудня 2012 року президент В. Янукович вніс у нову Верховну Раду подання про повторне призначення Миколи Азарова на посаду прем'єр-міністра України. 13 грудня парламент розглянув і підтримав цю кандидатуру [14].

Даний період в історії України можна охарактеризувати як гротескний олігархічний режим.

21 листопада 2013 року Український уряд на чолі з Миколою Азаровим розпорядився призупинити підготовку до укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Реверанси з угодами було використано як каталізатор протестних акцій, що врешті призвело до масштабних рухів громадянської непокори, що сьогодні відомі як Євромайдан.

28 січня 2014 року Азаров подав у відставку з поста глави уряду «з метою створити додаткові можливості для суспільно-політичного компромісу». У той же день в.о. прем'єр-міністра був призначений Сергій Арбузов (28 січня 2014 - 27 лютого 2014) [3].

Після державного перевороту і втечі президента Віктора Януковича, тимчасово виконуючим обов'язки Президента України (з 23 лютого по 7 червня 2014 року), став Олександр Турчинов.

З 27 лютого 2014 року прем'єром стає Арсеній Яценюк, політичний і державний діяч, один із публічних очільників Євромайдану. Обіймав посади міністра економіки в уряді Єханурова (2005-2006) і міністра закордонних справ у другому уряді Януковича (2007). У 2007-2008 роках був головою Верховної ради України [16]. Проєвропейський політик. Разом із президентом П. Порошенком (обраний 25 травня 2014 року) розпочав курс на проєвропейську лінію зовнішньої політики України.

14 квітня 2016 на посаду Прем'єр-міністра України обрано екс-спікера парламенту, провідного функціонера пропрезидентської «БПП «Солідарність». Відповідну постанову підтримали 257 депутатів із фракцій Блоку Петра Порошенка, Народного фронту, групи «Відродження» та групи «Воля народу».

За перші сто днів роботи уряду Гройсмана спостерігалася часткова стабілізація політичної та економічної ситуації в країні. Конкретними завданнями уряду визначено пакет інфраструктурних та соціальних реформ. Оцінюючи призначення Гройсмана на прем'єрську посаду, західні експерти наголошують, що таким чином президент Порошенко концентрує у своїх руках відповідальність за соціально-економічну ситуацію в країні.

Оцінюючи в цілому еволюцію функціональної ролі прем'єр-міністра у політичній системі новітньої України, ми можемо означити головного урядовця насамперед як виключно відповідального за ефективне впровадження інституційних змін та реалізацію соціальної політики, зміст якої (щонайменше у принципових положеннях) визначали інші суб'єкти (у різні часи Президент (із посиленими повноваженнями, що граничили із диктаторськими), фінансово-промисловий клан або ж їх узгоджена група, політична партія в умовах епізодичної монополії на владу та фактичної відсутності дієвої політичної опозиції й т.п.). У різні часи глава уряду виступав як демотиватор протестних настроїв, коли неуспіх реформ оголошувався результатом його особистих неефективних менеджерських зусиль, а відставка уряду – як оптимальний спосіб «загасити полум'я». Неодноразово посада глави уряду фігурувала як «розмінна монета» при узгодженні інших принципових перетрубацій у структурах політичної системи. У будь-якому разі, подібна відносна функціональна слабкість позицій очільника вітчизняного уряду за модельованих інверсій політичної системи, його надмірна залежність від інших суб'єктів влади, за умови збереження таких підходів буде розумітися як суттєва причина майбутньої незавершеності та неефективності системних реформ вітчизняної економіки та сфери соціального забезпечення, періодичних політичних криз і соціальних протестних виступів, у деяких випадках – навіть загрозою збереження державного суверенітету.

In this article are characterized the transformation peculiarities of political regime during the period of independence. Has been held the analysis of political activity of head of Government and influence of Prime's and President's relations on mutual internal and external politics.

Key words: Prime Minister, President, cabinet of Ministers of Ukraine, financial-industrial groups, nomenklatura-territorial and sectoral clans, grotesque oligarchic regime.

Список використаних джерел:

1. “Про Кабінет Міністрів України Стаття 42. Прем’єр-міністр України”: від 27.02.2014/ Верховна рада України. – Офіц. Вид. – Київ : Парлам. Вид-во, від 2010
2. “Про тимчасове делегування Кабінету Міністрів України повноважень видавати декрети в сфері законодавчого регулювання”: за станом на від 22.11.92 / Офіц. Вид. – Київ: Парлам. Вид-во, 1992
3. Азаров передал бразды правления Арбузову. «Главком» [Електронний ресурс] К.: 2014 – / Режим доступу <http://glavcom.ua/news/181352.html>
4. Виктор Фёдорович Янукович. Донецк. Тюрьма. Премьер. Досье...[Електронний ресурс] Київ : 2010 / Режим доступу <http://vlasti.net/news/75783>
5. Звягильский Ефим Леонидович. Депутат Верховной Рады VII и VIII созывов [Електронний ресурс] 2014. Режим доступу – http://files.lb.ua/person/402_zvyagilskiy_efim_leonidovich.html
6. Звягильский Ефим Леонидович [Електронний ресурс] // Партия Регионов. – Режим доступу: <http://partyofregions.ua/person/4feb1e5cc4ca42c629000002/projects#>
7. Лазаренко Павло Іванович – [Електронний ресурс] /Режим доступу: http://www.info.pardon.com.ua/biografy/lazarenko_pavel_ivanovich/
8. Ославський М. І. Виконавча влада в Україні: організаційно-правові засади Навчальний посібник / М. І. Ославський – Київ : Знання, 2009. □ 216 с.
9. Лазаренко П. “Сожалею, но насчет пинчука я сильно ошибался”: Эксклюзивное интервью бывшего премьер-министра Украины [Електронний ресурс] / Лазаренко П. // Forbes 2012 / Режим доступу <http://www.akcent.dp.ua/articles/num/1638>
10. Политические и государственные деятели | Ющенко БІОГРАФІЯ [Електронний ресурс] Киев : 2013 – / Режим доступу <http://www.bestpeopleofrussia.ru/persona/1489/bio>
11. Політологія : навч. посіб. / М. П. Гетьманчук, В. К. Грищук, Я. Б. Турчин та ін.; За заг. ред. М. П. Гетьманчука. – Київ : Знання, 2010. – 415 с.
12. Про знаменитості: Вітольд Павлович Фокін: біографія [Електронний ресурс] / Режим доступу — <http://www.people.su/ua/114804> 2010
13. Симоненко Валентин Константинович Біографії Українських діячів [Електронний ресурс] /Режим доступу http://ukraine-history.com.ua/biografy/sovremennya_ukraine/simonenko.htm
14. Список прем’єр-міністрів України [Електронний ресурс] / Історія Краснокутчини та Слобожанщини – 2015 – Режим доступу : <http://www.krasnokutsk.org/>
15. У справі вбивства Щербаня спливає генерал Марчук БІОГРАФІЯ [Електронний ресурс] Київ : 2013 – / Режим доступу <http://forum.te.ua/showthread.php?t=162727>
16. Центрвиборчком опублікував список партії «Народний фронт» [Електронний ресурс] Харків, 2014. – Режим доступу <http://uanews.kharkiv.ua/politics/2014/09/25/57107.html>
17. Шаповал В. М. Вищі органи сучасної держави / В. М. Шаповал. – Київ : “Програма Л”, 1995. – 65 с.
18. Юлія Тимошенко сайт [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://www.tymoshenko.ua/uk/page/about>
19. Хоменко С. Гройсман – прем’єр : на чолі держави стали “вінницькі” [Електронний ресурс] / С. Хоменко – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/04/160401_groysman_new_pm_sx
20. Янукович Віктор Вікторович [Електронний ресурс] /Режим доступу <http://file.liga.net/person/271-viktor-yanukovich.html>

ІСТОРИЧНІ ПРАЦІ Я. ГРИЦАКА ПРО ПОЛІТИЧНУ СПАДЩИНУ ІВАНА ФРАНКА

У статті аналізується історіографія праць українського історика Ярослава Грицака в контексті дослідження політичної спадщини Івана Франка.

Ключові слова: І.Франко, історіографія, аналіз, спадщина, радикалізм, соціалізм, незалежність.

Ярослав Грицак – доктор історичних наук, професор кафедри нової і новітньої історії України Українського католицького університету. Почесний професор Національного університету «Києво-Могилянська Академія». Головний редактор наукового річника «Україна модерна», член редакційної колегії часописів *AbImperio*, *Критика*, *Slavic Review*, член наглядової ради журналу *Harvard Ukrainian Studies*. Має понад 500 наукових публікацій на історичну тематику. Відомий також своїми публіцистичними творами, а також рядом наукових досліджень присвячених Івану Франку.

Слід сказати, що однією з особливостей розвитку української історичної науки на зламі ХХ – ХХІ ст. є підвищення уваги до проблематики, в якій аналізується генеза історичної думки, процес збагачення історичних знань, внесок провідних учених у вивчення тієї чи іншої проблеми. Одним з таких напрямків в творчості Ярослава Грицака стало дослідження життя та діяльності Івана Франка, творча спадщина якого справила значний вплив на формування історичної свідомості різних поколінь та верств українського суспільства. Творчість Івана Франка на сьогоднішній день стає все більше актуальнішою. Вплив І. Франка на розвиток української публіцистики збільшується. Тому виникає необхідність комплексного вивчення публіцистики Івана Франка. Не було такого явища в тогочасному політичному й культурному світі, яке залишилося поза його увагою і яке б не знайшло у творчості письменника живого відображення. У своїх творах І.Я.Франко постає мислителем-гуманістом світового масштабу. Багатогранна творчість Івана Франка гідна великого подиву і викликає до себе постійний живий інтерес. Зокрема політичні погляди письменника, що знайшли широке відображення на сторінках історичних праць авторства Ярослава Грицака. Саме в цьому полягає актуальність нашого питання.

Метою статті є – всебічне та об'єктивне вивчення праць Ярослава Грицака в яких досліджуються політичні погляди Івана Франка.

Публіцистика найтісніше пов'язана з політикою. І не тільки у тому плані, що найчастіше трактує саме політичні питання часу і є породженням та продуктом політичної діяльності. Своєрідність цього виду творчості ще й у тому, що справжній публіцист будь-які життєві питання, – і цим вона відрізняється від «чистої» науки, – розглядає під політичним кутом зору, бачить суспільно-політичний, філософський, людинознавчий аспект найрізно-манітніших явищ. І цим вона приваблива для пересічного читача. Ось чому, на моє глибоке переконання, без наукового вивчення багатой публіцистики письменника хоча б

на рівні сучасного осмислення його лірики, епосу, драматургії, фольклористики, літературно-художньої та естетичної думки потужна творча планета під назвою «Франко» не постане у всій своїй величі, взаємопов'язаності, а відтак у неповторній ролі у процесі національно-політичного усвідомлення українства.

Як приклад ілюстрації суспільно-політичних поглядів Франка можна вважати оповідання письменника, наближені до казок: «Свинська конституція» (1896), «Чиста раса» (1896), «Звірячий бюджет», «Опозиція» (казка), «Острий-преострий староста» (1897), «Доктор Бессервіссер» (1898), «Мій злочин», «Поки рушить поїзд». Франко – автор показує читачеві реальних людей або їхніх прототипів: Антін Грицуляк – старий селянин-бандурист («Свинська конституція»), лакей Янош («Чиста раса»), пан Зам'ятальський («Острий-преострий староста») з метою показати реальність описаних подій.

Також політичними є зображені алегоричні персонажі – тварини (звірі): Лев, Осел («Звірячий бюджет»), Свиня («Свинська конституція»). А «Доктор Бессервіссер» ... «мабуть, люди такого типу, що наш доктор Бессервіссер, водилися вже і в Греції, коли старий горбатий Езоп уважав потрібним обезсмертити сей тип у своїй байці. Значить, наш шанований доктор має дуже давню і широку парентелю» [1, с. 27].

Про політичні, філософські погляди І. Франка написано порівняно багато. На жаль, практично все написане у радянських, підцензурних умовах стосовно його політичних поглядів було напівправдою, а вона, як відомо, є найвишуканішим видом брехні. Мільйони українців ще з шкільної лавки засвоювали оповіді про те, що він насамперед вивчав і пропагував марксизм, хоч сам до правовірного марксиста не доріс. Цим, до речі, користаються й досі деякі лжесоціалістичні формування, виставляючи І. Франка своїм предтечею й кумиром [3, с. 178].

Франкознавство успішно спростовує ці примітивні твердження, хоч нові ідеї важко пробиваються у голови сучасників, а сама особистість видатного українського мислителя, еволюція його поглядів, спроби прописати його навечно у ту чи іншу партію чи філософську школу виявились аж ніяк не такою простою справою. Ми стикаємося із настільки самобутньою особистістю, що вона за своєю багатогранністю не вкладається у вироблені для масового вжитку зразки і стандарти. Як це давно склалося у політичних традиціях європейських демократичних країн, І. Франко мислив себе, як писав у листі до свого однопартійця М. Павлика, «насамперед русином, а потім радикалом». Має рацію Я. Грицак, який написав у книжці про політичні погляди письменника: «За все своє життя Франко був і драгоманивцем, і марксистом, і фабіанцем, і радикалом, і націонал-демократом. Але жодне з цих означень не годиться для характеристики його громадської діяльності, не припасовується до його могутньої політичної постаті» .

Розглянемо основну працю Я. Грицака присвячену Івану Франку, яка називається «Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота» [3]. Це – історія Франкового життя, як каже автор, «на тлі дуже малих спільнот» його сім'ї, рідного села, товаришів у навчанні, редакцій газет і журналів, у яких він працював, нелегальних гуртків, серед яких він вів свою пропаганду. Також дослідник аналізує вплив Дрогобича, Борислава та Дрогобиччини на формування історико-краєзнавчих, етнографічно-фольклорних, політичних, соціально-

економічних поглядів І.Франка. Історію автор доводить лише до 1986 року (року одруження Франка), до того часу, коли він «досягнув життєвої стабілізації». Разом з тим, Я. Грицак пропонує таку біографію, яка написана так, «ніби Франка на його тридцятomu році раптом не стало, і що з ним сталося далі, ми не знаємо». Я. Грицак змальовує суттєві грані життєпису письменника, проте висновки щодо того, що «Франко ніколи би не став Франком, якби його дитинство текло тим самим руслом, що й в абсолютної більшості селянських синів» не видаються об'єктивними [3, с. 32]. Наступні розділи книги суттєво «проробляють» тему становлення світогляду Івана Франка, вплив професорів Львівського університету та певних наукових зацікавлень, одним із яких була соціологія, що їй передували філологічні студії. Я. Грицак наголошує на особливій ролі Франкового ув'язнення: «Головним університетом для нього стала тюрма й ув'язнення. Вони не дали йому формальної освіти, але вони зробили його насправді вільним і незалежним та утвердили його моральний авторитет серед декількох поколінь русько-українських інтелігентів» [3, с. 34].

У дослідженнях Я.Грицака «Історична основа повісті І. Франка «Борислав сміється», «...Дух, що тіло рве до бою...»: Спроба політичного портрета Івана Франка» проаналізовано історико-краєзнавчі, етнографічно-фольклорні, політичні, соціально-економічні аспекти дослідницької спадщини Івана Франка на теренах Галицького Підгір'я. При аналізі політичного портрета Івана Франка дослідник чимало уваги приділяє його громадсько-політичній діяльності під час виборів до Австрійського сейму на теренах Самбірщини та Старосамбірщини, простежує передумови, які спричинили еволюцію ідейних поглядів Івана Франка.

У статті «Між семітизмом й антисемітизмом: Іван Франко та єврейське питання» розповідається історія життя, діяльності та ставлення до єврейства українського письменника, філософа, політика Івана Франка [2]. Автор зазначає, що у нього було багато здібностей і уподобань. Він володів чотирма мовами – німецькою, польською, ідиш і українською, його культурні орієнтації змінювалися з плином часу, починаючи з німецької та польської на українську мову, він був федералістом, перш ніж він став українським націоналістом. Ярослав Грицак розглядає трансформацію Франка з українського національного поету в політика крізь вплив різних націй та меншин, що населяли Галичину. Основна претензія статті полягає в тому, що ця трансформація може бути адекватно зрозуміла тільки в більш широкому транснаціональному та імперському контексті: І. Франко виріс до статусу національного поета не всупереч, але через поліетнічні і полікультурні факти його біографії. У статті розглядаються проблемні аспекти єврейського питання у спадщині Івана Франка. Автор доводить, що ставлення Франка до євреїв було досить суперечливим: у ряді праць ученого і письменника простежується щира симпатія і співчуття, а в окремих творах – антисемітські нотки. Антисемітизм Франка був пов'язаний, назагал, з його соціалістичними поглядами, в інших випадках він мав самостійне значення. Погляди Франка є виявом так зв. «прогресивного антисемітизму», який передбачав використання єврейського питання в революційній боротьбі, але принципово виступав проти шовінізму та расизму [2, с. 48].

У дослідженні «Іван Франко в еволюції української політичної думки» Ярослав Грицак зазначає: «Кажуть, що є лише одна річ, цікавіша за

інтелектуальну історію окремої людини, – інтелектуальна історія нації. У випадку з політичним світоглядом Франка обидві ці історії збігаються: його ідейна еволюція відбила ті глибокі зміни, які були пов'язані з переходом української політичної думки з позицій федералізму на позиції самостійництва. Фактографічний бік цієї еволюції описано досить детально; завдання даного етапу – подивитися на цю еволюцію під іншим кутом зору. Перехід від федеративності до самостійництва мав характер глибокої архітектонічної зміни: йшлося про зміну не лише ідеї, але й цілої системи пов'язаних із нею поглядів [2, с. 69].

Франко довгий час він перебував під сильним ідейним впливом Драгоманова; йому належить особлива заслуга у проведенні федеративного принципу в теорію та практику соціалістичного руху в Галичині у 1870-1880-ті рр. На початку своєї діяльності Франко вважав, що «національна справа відносно самої основи соціалізму є справою другорядною» [ ]. Питання національне його цікавило лише з огляду на практичну важливість цього питання в Галичині. Його розв'язання Франко вбачав в утворенні «якнайширшої федерації» всіх народів «при умові [їхнього] окремого існування і цілковитої свободи». Відповідно до цього галицький соціалістичний рух повинен був зберігати федеративну побудову. На практиці це мало б довести до утвердження принципу: «там, де перебуває люд виключно польський, діяльністю займаються поляки, де виключно український – українці; у змішаних общинах пропаганда відбувається спільними силами». Вироблена за активної участі Франка «Програма галицьких соціалістів» (1881), звідки взято ці цитати, досить радикально відрізнялася від програмних документів тогочасного європейського соціалістичного руху [3, с. 239].

Я. Грицак гучно проголошує, що «писання І. Франка кінця XIX – початку XX ст. ... стали ідейною передтечею інтегрального націоналізму». Таке твердження суперечить змісту публіцистичних статей і художніх творів митця загалом і вказаного періоду зокрема. І. Франко постійно відстоював ідею національної незалежності України із наданням народу громадянських і економічних прав на людське життя, проте як гуманіст у жодній статті чи художньому творі не став на шлях пропагування націоналізму [3, с. 346].

З виходом книги Юліана Бачинського «Україна irredenta» погляди Франка на політичний устрій України змінюється. Іван Франко розцінив «Україна irredenta» як факт українського політичного життя, як вияв національного почуття та національної свідомості й висловив надію, що зі зростанням популярності ідеї політичної самостійності України «справа ся вийде на порядок денний політичного життя Європи і не зійде з нього, поки не осушиться» [6].

У чому ж причина такої стрімкої Франкової еволюції у поглядах на політичне майбутнє українського народу? Традиційно це пояснюють тим, що після смерті Драгоманова (26 червня 1895 р.) Іван Франко звільнився від його ідейних впливів, відмовився від федеративного плану й перейшов на самостійницькі позиції. Однак такий аргумент одразу викликає те заперечення, що ступінь ідейної залежності Франка від Драгоманова навряд чи варто перебільшувати. Кожен, хто хоч би поверхово читав листування між Франком і Драгомановим, легко підтвердить, що Франко був дуже «неслухняним» учнем. Він дуже часто поводився відповідно до свого розуміння, за що йому добряче

перепадало від духовного наставника. На думку Ярослава Грицака корінною причиною такого швидкого переходу на самостійницькі позиції був його особистий конфлікт із польськими соціал-демократами в Галичині в середині 1890-х рр. Як уже відзначалося вище, в системі взаємопов'язаних лояльностей «українського дуалізму» реальні суперечності могли виявлятися лише в питанні про співвідношення українського соціалістичного руху з рухом «державних» народів. Доки не доходило до розмежування сфер практичних інтересів між українським і польським соціалістичним рухом у Галичині, доти можливим було їхнє мирне співіснування. У середині 1890-х рр. вони однак сходяться на вузькій стежці боротьби за місце в галицькому сеймі та віденському парламенті [4, с. 41].

Перехід на самостійницькі позиції потягнув за собою інші зміни в політичних поглядах Франка. Перш за все, проходить різка зміна пріоритетів у його свідомості. Свій відхід від радикальної партії і вступ до лав націонал-демократів (1899 р.) він мотивував тим, що чує себе «насамперед русином, а потім радикалом». Відповідно до цього він твердив, що покривдженим у Галичині може бути не тільки український селянин, робітник чи ремісник – основні верстви, на захисті прав яких опирав свою діяльність тамтешній український соціалістичний рух, – але й священник, урядник, учитель, купець і навіть жандарм [7, с. 23].

Визнання Франком потреби досягнення повної соціальної структури української нації різко контрастувало з народницьким світоглядом абсолютної більшості українських діячів кінця XIX – початку XX ст. У цьому він був попередником радикальної інновації, яку здійснив В'ячеслав Липинський на декілька років пізніше Франка наближали до Липинського й інші елементи його політичного світогляду – обстоювання концепції політичної самостійності України та розуміння тоталітарного характеру марксистської ідеології. На жаль, Франкові не вдалося пов'язати ці елементи в одну цілісну систему. З другого боку, навіть у цих елементах він не завжди був до кінця послідовним: наприклад, він захищав ідею політичної самостійності українського народу, і в той же час не виключав можливості збереження федеративного зв'язку України з Росією. Однак те, що було слабким місцем його політичного світогляду – брак системності й послідовності в поглядах – виявилось величезною перевагою при переході на самостійницькі позиції: не зв'язаний умовностями системного мислення, він не потребував великих інтелектуальних зусиль для аргументації постулату політичної незалежності України [5, с. 7].

Отже, простеживши історію формування та еволюцію поглядів видатного українського письменника, філософа та політика Івана Франка в працях історика Ярослава Грицака варто сказати наступне. Ярослав Грицак фундаментально підійшов до вивчення творчості Івана Франка. Його дослідження були системні, оригінальні, насичені як науковим фактологічним матеріалом та глибоким аналізом. У своїх працях автор постійно дискутує сам із собою, із критиками і тим самим дає ширше пояснення різноманітним проблемам творчості Івана Франка. За характером його праці, що присвячені Франку є біографією, за жанром – мікроісторією. Розглядаючи політичні погляди Івана Франка Я. Грицак показує формування поглядів «Каменяра» в середовищі сім'ї, навчального закладу, в'язниці, у спілкуванні з російськими та українськими інтелектуалами,

товаришів у навчанні, редакцій газет і журналів, у яких він працював, нелегальних гуртків, серед яких він вів свою пропаганду, тощо. Тобто тут історик намагався показати співвідношення між особистим і суспільним у творенні модерних ідентичностей. Вказує на причини поступового переходу від федеративних поглядів до самостійницьких. Я. Грицак зазначає, що такі, як Франко, заслуговують на великі історії, подібні до біографій, написаних про інших великих авторів – Шекспіра, Вольтера, Достоевського та інших.

The article examines the historiography works Ukrainian historian Yaroslav Hrytsak research in the context of the political heritage of Ivan Franko.

Keywords: *Franko, historiography, analysis, heritage, radicalism, socialism, independence.*

Список використаних джерел:

1. Грицак Я. Іван Франко в еволюції української політичної думки / Я. Грицак // Сучасність. – 1994. – № 9. – С. 122-138.
2. Грицак Я. Між семітизмом й антисемітизмом : Іван Франко та єврейське питання / Я. Грицак // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Збірник наукових праць / 2005. – Вип. ІХ. – С. 79-105.
3. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). / Я. Грицак – Київ : Критика, 2006. – 632 с.
4. Грицак Я. «...Дух, що тіло рве до бою...»: спроба політичного портрета Івана Франка / Я. Грицак – Львів : Каменяр, 1990. – 177 с.
5. Грицак Я. Історична основа повісті І. Франка „Борислав сміється / Я. Грицак // Українське літературознавство. Іван Франко: Статті та матеріали. – Львів, 1985. – Вип. 44. – С. 3-9.
6. Іванишин П. Ігри з Франком: антинаціонально й не по-науковому / П. Іванишин // [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://dontsov-nic.com.ua/ihry-z-frankom-antynatsionalno-j-ne-po-naukovomu/>
7. Грицак Я. Ігри з кочергою: всерйоз і по-українськи // Критика. – 2003. – Ч. 63-64 (січень-лютий). – С.21-25.

УДК 355.48(569.4)"1948/1949"

Семчук Я., студентка 5 курсу.

Науковий керівник: В. А. Дубінський, к.і.н., доцент

ПЕРША АРАБО-ІЗРАЇЛЬСЬКА ВІЙНА 1948-1949 РР. : ПРИЧИНИ, ХІД І НАСЛІДКИ.

У статті висвітлюються причини, перебіг і наслідки першої арабо-ізраїльської війни. Аналізується місце воєнного конфлікту у Близькосхідній кризі та глобальному перебігу «холодній війні».

Ключові слова: *Ізраїль, перша арабо-ізраїльська війна, Палестина.*

Друга світова війна та її політико-суспільні наслідки кардинально змінили розстановку сил на Близькому Сході, що став одним із регіонів протистояння двох світових систем: комунізму та капіталізму. Арабо-ізраїльський конфлікт, як один із найгостріших серед близькосхідних «гарячих точок» відіграв ключову роль у формуванні зовнішньої політики СРСР.

Якщо до війни Близький Схід та його супутні проблеми Велика Британія намагалася вирішити самостійно, то перше повоєнне п'ятиріччя вивели конфлікт

з регіональної на міжнародну арену. Як наслідок, до розв'язання близькосхідної проблеми долучилися всі великі держави світу: Велика Британія, Франція, США та, безперечно, СРСР [9, с. 402].

Як тільки стало відомо про рішення створення держави Ізраїль, з боку сіоністів почалася справжня неоголошена війна – ще до проголошення держави Ізраїль близько 250 тис. палестинських арабів були змушені покинути свої рідні місця. У свою чергу Ліга арабських країн не визнала Ізраїль і оголосила євреям «джихад» (священну війну). Відтак, у ніч з 14 на 15 травня 1948 року почалася перша арабо-ізраїльська війна.

Отримавши фінансову та дипломатичну допомогу від Великої Британії, араби виділили на «справу Палестини» 1 млн. фунтів для озброєння Арабської армії визволення (АВВ) [8, с. 271–272].

Проти Ізраїлю виступили Єгипет, Трансйорданія (з 1950 р. – Йорданія), Ірак, Сирія, Ліван, Саудівська Аравія і Ємен. Уже в перші дні свого існування єврейська держава виявилася на межі катастрофи. На півночі країни розгорнулися кровопролитні бої з сирійцями та ліванцями; Арабський легіон захопив в Єрусалимі втрачену раніше територію і відрізував шлях до гори Скопус; єгипетська армія захопила фортецю в північній частині Негева. Арабські літаки повністю контролювали повітряний простір. У результаті масованого бомбардування вокзалу в Тель-Авіві загинули 42 людини. У цій ситуації сторону палестинських євреїв, на противагу західним країнам, підтримав Радянський Союз. Свою офіційну лінію радянське керівництво оприлюднило в газеті «Правда» від 30 травня 1948 р. У ній говорилося: «Слід ясно сказати, що, ведучи війну проти молодого ізраїльського держави, араби не б'ються за свої національні інтереси, ні за свою незалежність, але проти права євреїв створити свою власну незалежну державу. Незважаючи на всю свою симпатію до руху національного звільнення арабського народу, радянський народ засуджує агресивну політику, ведену проти Ізраїлю» [10, с. 453].

Позиція СРСР, що підтримував створення незалежної єврейської держави, була відома ізраїльському керівництву ще до початку війни. Відразу ж після проголошення Ізраїлю (15 травня 1948 р.) в Москву було спрямовано спеціальне послання за підписом міністра закордонних справ тимчасового уряду М. Шертока. У ньому висловлювалося «почуття глибокої вдячності єврейського народу Палестини, що розділяються євреями всього світу, за тверду позицію делегації СРСР в ООН, спрямовану на користь створення суверенної та незалежної єврейської держави в Палестині» [1, с. 28].

Прагнучи перетворити Ізраїль на свій форпост на Близькому Сході і тим самим протистояти британцям і не допустити туди американців, радянське керівництво продовжувало зближення з урядом нової держави. З вересня 1948 р. в СРСР урочисто прибула перший посол Ізраїлю Голда Меїр. З початком війни різні єврейські організації звернулися особисто до Сталіна з проханням надати військову підтримку молодій державі. Особливий наголос робився на «важливості» відправки «єврейських льотчиків-добровольців на бомбардувальниках в Палестину». Ізраїль обіцяв заплатити за літаки. За офіційними даними, радянські євреї-добровольці не були послані в Палестину. Проте є відомості, що навесні 1948 р. багатьом офіцерам-євреям було негласно

дозволено виїжджати в Палестину разом з сім'ями, якщо вони самі того побажають. Так чи інакше, в жовтні 1948 р. відбулася зустріч ізраїльського військового аташе в Москві полковника Іоханана Ратнера з першим заступником начальника Генерального штабу генералом армії А. А. Атоновим. На зустрічі обговорювалися практичні питання постачань і способи відправки в Ізраїль німецького трофейного озброєння і про прийняття на навчання в СРСР групи ізраїльських офіцерів [3, с. 52].

Після цього в Ізраїль почала надходити трофейна німецька зброя і бойова техніка, якої гостро потребувала молода держава. Її постачання стали здійснюватися головним чином через Чехословаччину та Угорщину. У Празі ж готувалися і військові фахівці для майбутньої Армії оборони Ізраїлю (бригада Готвальда) [6, с. 189].

До цього часу армія Ізраїлю мала у своєму складі декілька бригад, за чисельністю фактично рівних частинам інших армій. До її складу входили вихідці зі Східної Європи: Польщі, Румунії, Чехословаччини, Болгарії. Пізніше президент Всесвітньої сіоністської організації Нахум Гольдман напише: «Без Радянського Союзу держава Ізраїль взагалі не існувало б. І не стільки тому, що росіяни голосували за її створення, скільки завдяки тому, що під час арабського вторгнення в 1948-1949 рр. усе озброєння Ізраїль отримав від комуністичних країн» [4, с. 321]. Те ж саме підтвердить і засновник Ізраїлю, прем'єр-міністр Бен-Гуріон. У інтерв'ю журналістам Ізраїльського телебачення він скаже: «Якщо зараз я приймаю вас в єврейській державі, то цим ми зобов'язані значно більше Радянському Союзу, ніж Сполученим Штатам, бо під час нашої війни за незалежність, коли ми були оточені арабськими арміями, ми не отримали із США жодної рушниці» [10, с. 462- 463].

18 червня 1948 р. у Палестині набрало сили тимчасове перемир'я між воюючими сторонами, яке стало можливим за посередництва представника ООН на Близькому Сході графа Фолька Бернадотта. Проте його пропозиції не влаштують протиборчі сторони. 16 вересня Бернадот запропонує новий план, але і він буде знехтуваний обома сторонами. Подальших пропозицій не послідує: 17 вересня Бернадот і його заступник полковник Серро були розстріляні, як показало розслідування, бойовиками «Лехи». Троє виконавців акції благополучно утекли з місця злочину. За деякими відомостями, вони сіли на літак і були перекинуті в Чехословаччину [11, с. 33].

Вбивство Бернадота сколихнуло світову громадськість й дало можливість ізраїльській владі розправитися з опозицією в сіоністському русі. Через три дні після терористичного акту всі дисидентські організації в країні були ліквідовані, а 8 липня єгиптяни, порушивши перемир'я, почали бойові дії. Через десять днів настала чергова перерва, а незабаром перемир'я було знову порушене, цього разу ізраїльською стороною. Приводом розгортання бойових дій став спровокований Ізраїлем обстріл єгипетськими частинами колони з продовольством. Ця ідея була запропонована прем'єр-міністром Бен-Гуріоном і схвалена Радою міністрів [5, с. 51].

15 жовтня колона вийшла у напрямку до Негеву. Єгиптяни, як і планувалося ізраїльським штабом, на очах спостерігачів ООН відкрили вогонь по машинах. Ізраїльська авіація тут же почала бомбити аеродром Ель-Аріш, а піхота

розгорнула наступ. 19 жовтня, в самий розпал битви, Рада Безпеки виступила із закликом до негайного припинення вогню. Ізраїльська сторона свідомо затягнула з відповіддю і за цей час провела 60-ти часову операцію на Північному фронті. В результаті наступу ізраїльська армія захопила всю територію Центральної Галілеї, увійшла до Лівану та зупинилася на річці Літалі. 22 грудня, незважаючи на протести ООН, вона провела операцію «Хорев» за участю 5 бригад під командуванням Алону. Війська перетнули єгипетський кордон, проникли на Сінайський півострів і підійшли до розташованої на середземноморському узбережжі військової бази Ель-Аріш. Захоплення останньої повинно було завершити оточення сектору Газа [7, с. 84].

Проте 31 грудня ситуація різко змінилася. Великобританія на підставі англо-єгипетського договору про оборону заявила про готовність здійснити військове втручання, якщо Ізраїль негайно не покине єгипетську територію. В результаті загрози ізраїльська армія вимушена була припинити бойові дії та розпочати виведення своїх військ з Сінайського півострова. Щоб упевнитися у виконанні своєї вимоги, Великобританія послала на Сінай, у цілях розвідки, групу «Спітфаєрів». У результаті п'ять англійських літаків було знищено ізраїльською протиповітряною обороною. Проте інцидент не отримав подальшого розвитку завдяки втручання американської сторони.

Остання операція ізраїльських військ – витіснення трансйорданців з південного Негеву тривала з 6 по 9 березня 1949 р. 10 березня в Умм-Ращрам було піднято ізраїльський прапор, а цей невеличкий населений пункт з часом перетворився на велике портове місто Ейлат.

Війна завершилася. Мирні переговори між арабськими країнами та Ізраїлем відбулися на о. Родос. Ізраїль підписав угоди про перемир'я з Єгиптом – 24 лютого, з Ліваном – у березні, з Трансйорданією – 3 квітня, з Сирією – 20 липня. Саудівська Аравія формально не брала участі у війні, а Ірак відмовився підписувати мирну угоду. Інші арабські країни, учасники війни, угод не уклали і продовжували, хоч і формально, знаходитися з Ізраїлем у стані війни.

Варто відзначити, що укладені договори носили тимчасовий характер і не вирішували остаточно територіального питання. Делегати арабських країн спілкувалися з ізраїльською делегацією виключно через перекладача, підкреслюючи в такий спосіб своє невизнання законності існування держави Ізраїль.

Попри все, згідно укладених угод про перемир'я між Ізраїлем та арабськими країнами були встановлені тимчасові кордони, по обидві сторони яких створювалися демілітаризовані зони. Контроль за дотриманням умов перемир'я покладався на спеціальну комісію ООН [2].

Отже, в ході війни, що переривалася короткочасними перемир'ями, військами Ізраїлю була захоплена частина території Палестини, що призначалася по резолюції Генеральної Асамблеї ООН для створення Арабської держави, а також частинам Єрусалиму. Таким чином, територія Ізраїлю була збільшена майже на 48% в порівнянні з територією, визначеною для неї рішенням ООН.

Головним наслідком першої арабо-ізраїльської війни стало виникнення проблеми близькосхідного врегулювання – однієї з ключових у післявоєнних міжнародних відносинах. Палестинська проблема все більше загострювалася.

Рішення про створення палестинської держави не було виконано внаслідок ряду причин, а саме окупації Ізраїлем значної частини території палестинської держави, роз'єднаності арабських країн, поділу між Єгиптом та Йорданією частини території палестинської держави, втручання великих держав, які змагалися за втягнення близькосхідного регіону в свої сфери впливу. Як наслідок, Близький Схід надовго перетворився на арену політичного протистояння.

In the article the causes, course and consequences of the first Arab-Israeli war. Analyze the place of military conflict in the Middle East crisis and the global flow of "cold war".

Keywords: *Israel, the first Arab-Israeli war, Palestine.*

Список використаних джерел:

1. Ближневосточный конфликт: Из документов архива внешней политики РФ. 1947-1967. В 2 т. / Отв. ред. В.В. Наумкин. - М.: МФД, 2003. - Т. 1: 1947-1956. - 608 с. // <http://on-island.net/History/MEast/MEast-1.pdf>
2. Близняков Р.А. Попытки урегулирования Палестинской проблемы Советом Безопасности ООН в 1949 - 1956 гг. / Р. А. Близняков // [Интернет ресурс]. Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/knp/120/knp120_7-13.pdf
3. Корнилов А. А. Между войной и миром: о процессе принятия внешнеполитических решений в государстве Израиль (1948-1993 гг.) А. А. Корнилов. - Москва : Культура, 1994. - 141 с.
4. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945-70-ті роки): Підручник / В. А. Манжола, М. М. Білоусов, Л. Ф. Гайдуков та ін. - Київ : Либідь, 2003. - 560 с.
5. Никитина Г. С. Государство Израиль : особенности экономического политического развития / Г. С. Никитина. - Москва : Наука, 1968. - 412 с.
6. Новейшая история стран Азии и Африки: XX век. Учебник для студ. высш. учеб. Заведений: В 3 ч. / Под ред. А. М. Родригеса. - Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. - Ч. 3: 1945-2001. - 272 с.
7. Примаков Е. М. Анатомия ближневосточного конфликта / Е. М. Примаков. - Москва : Мысль, 1978. - 374 с.
8. Сакер Г. История Израиля : в 3 т. / Г. Сакер ; пер. с англ. В. Орла - Иерусалим : Библиотека-алия, 1992. - Т. 2. От возникновения сионизма до создания государства Израиль. - 394 с.
9. Советская внешняя политика в годы «холодной войны» (1945-1985). Новое прочтение [Текст] / отв. ред. Л. Нежинский. - Москва : Международные отношения, 1995. - 512 с.
10. Советско-израильские отношения: Сборник документов. Кн. 1. 1941 - 1949 гг. - Москва : Международные отношения, 2000. - 560 с.
11. Хазанов М. Е. ООН и Ближневосточный кризис / М. Е. Хазанов. - Москва : Международные отношения, 1983. - 176 с.

УДК 329.17(470+571)"1902/1907"

Циганюк І., студентка 5 курсу

Науковий керівник: А. А. Заводовський, к.і.н., доцент

БАЛАГУЛЬСТВО ЯК ПРОЯВ НАТИВНОГО УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ НА ПОБУТОВОМУ РІВНІ

У даній розвідці зроблено спробу простежити процес зародження та розвитку балагульства на Поділлі, Волині та Правобережжі, а також з'ясувати, роль і місце феномену балагульства в українському націєтворенні.

Ключові слова: Правобережна Україна, балагули, Антін Шашкевич, ярмарки, Бердичів, романтизування минулого, інтелектуальна простота, формування нації.

В умовах сьогодення, враховуючи події Євромайдану, моральної напруженості між сходом та заходом України, ідеологічного тиску з боку інших країн, досить актуальним постає питання формування та становлення української нації. Балагульство, як своєрідний суспільний феномен, виступає в цьому плані, важливою, суттєвою ланкою у складному процесі українського націєтворення.

Більшість дослідників XIX початку XX ст., які зверталися до розгляду явища балагульства у суспільному житті Правобережжя, оцінювали його, зазвичай, досить скептично і навіть іронічно. Наприклад, Роман Кирчів [6; 7], Михайло Драгоманов [5], Іван Франко [8; 9], Володимир Гнатюк [3], покликаючись, в тому числі, на польських учених та полемістів, називали балагульство виявом панської розпусти, неробства та інтелектуальної простоти. Але вважали його, разом з тим, певним спротивом аристократизму та французоманії, що перед тим утвердилися серед польської шляхти. Для нас важливо те, що, на нашу думку, балагульщина стала виявом того загального романтичного духу, що охопив всю Європу і був спрямований на возвеличення минулого та піднесення значення простонародної культури, вивчення «душі народу» через його усну творчість. У цьому ми бачимо паростки національних патріотичних почуттів, хоч і на побутовому рівні.

Після розвіяння оптимістичних сподівань на наполеонівську «визвольну» місію, а згодом ще більших розчарувань у реформаторських «пропольських» настроях та діях Олександра I, остаточної поразки ідеї вирішення «польської справи» силами самої лише польської шляхти, польська еліта починає шукати нових шляхів вирішення польського питання. Микола I оточив себе вірними прихильниками, і в Російській імперії розпочалося «вигнання звідусіль революційного духу», де б він, бодай, гіпотетично тільки міг бути присутнім. Під гнітом реакції миколаєвського правління переслідувалася будь-яка вільна думка, тотально запанував бюрократизм, розквітло казнокрадство і хабарництво, всюди прагнули відкрити якусь «змову», виявити «емісарів» «революційної польської еміграції» і т. п. [6, с. 82].

Саме у такій суспільно-політичній атмосфері, що панувала, в тому числі і на Поділлі, Волині та Правобережжі, серед польської заможної шляхти утверджувалися найгірші риси обивательського життя – повна байдужість до всього, що відбувалося поза межами світу «панської культури» або ж, навпаки, відбувався лицемірний та улесливий пошук засобів зблизитися із російською адміністрацією, увійти в довіру чиновників, старання досягти виборних посад тощо. Цих підлабузників, пише Іван Франко, називали «суспільними слимаками, які підлилися перед владою, що безоглядно всіх топтала...» [9, с. 210]. Засуджуючим спротивом такій обивательській шляхті, а разом стихійною опозицією до політики влади можна назвати появу у 30-х рр. XIX ст. руху балагулів.

Дослідники по різному потрактовують походження терміну «балагула». Частина учених була переконана, що «балагулою» називали єврейських візників, які займалися транспортуванням товарів, або ж звичайним фурманством. «У Бердичеві, Житомирі і Умані ще й сьогодні той, хто має

потребу найняти коней, то каже до фактора «приведи до мене балагулу» [1, с. 281]. Інші вважали, що «балагула» – це ті ж чумаки, з тією тільки різницею, що перші весь час займалися перевезенням людей та речей, а другі тільки двічі на рік вивозили продукцію, головним чином – збіжжя, до Одеси» [1, с. 281].

Тривалість побутування балагульщини визначають по-різному. На думку В. Гнатюка, приміром, її появу слід пов'язувати із розгромом польського повстання 1830-1831 рр. [3, с. 276]. Балагульство у 40-х рр. охопило досить значну територію Поділля та Волині, а своєрідними центрами балагульського руху вважалися Бердичів, Житомир, Сквиря, Махнівка, Липовець, Літин, Любар, Троща та Остропіль [3, с. 276]. Головним місцем прояву балагульської культури були ярмарки. Галасливе гуляння, пиятика, «братання» з селянами та «панібратські» з ними стосунки такими були їх прикмети, а ще підкреслена нехоть до розкошів, простота з елементами цинізму у зовнішності та в побуті і переслідування тих, хто вів «класично обивательське» життя [3, с. 277].

На думку Михайла Драгоманова, балагульський підкреслений антиаристократизм, як форма радикального спротиву гнітючій дійсності, як небажання мовчки, нишком розділяти із загалом вузькі рамки «пристойної» буденності можна порівнювати із подібним способом «бунту» через зневагу до усталених традицій, що виявлялися в товаристві «мочемордія», яке процвітало в 40-х рр. на Чернігівщині та Полтавщині [5, с. 237]. В свою чергу, Володимир Гнатюк змалював типовий портрет балагула, який засвідчує «пронародне» підлаштування чи, навіть, маскування шляхтичів-балагулів під «простоту життя» простих людей, серед яких вони перебували. «Пристаючи до руху, кожен із цих романтиків мав подбати про коней та собак-хортів, оскільки перегони та полювання вважалися за головну їхню справу. Одягався балагула у сукняну свиту, викроєну по-козацьки, в шаровари або рейтузи, підшиті шкірою, в шкіряному кашкету, взимку в короткому кошуку і в баранячій шапці, як у місцевих селян, підперезаний черкеським поясом, оздобленим під срібло, в руках плетена нагайка, а в зубах коротка люлька. Коней впрягали, попри звичайну традицію, обов'язково різної масті і чим дивнішими були ті масті, тим вважалося за краще» [3, с. 277].

Особлива любов до шкіряних речей в одязі дала балагулам ще одну назву «шкоркові», або «скуржани» [3, 274-275]. На чолі всього руху, якщо можна так висловитися, стояв син поміщика Літинського повіту на Поділлі А. Шашкевич. На цю «вищу» роль спеціально його ніхто не обирав. Тільки особисті властивості його вдачі висунули Шашкевича на перше місце. Він був досвідчений, енергійний, моторний, володів поетичним словом, римуючи імпровізовано ad hoc українські пісні, прибираючи до них належні народні мотиви й навіть сам виконуючи своїм приємним баритоном під акомпанемент «фортеп'яно чи теорбана» [3, с. 277].

Такі якості утворили з А. Шашкевича справжнього ватажка, що задавав тон та керував рухом під час ярмаркових гулянок. По-товариському звали Шашкевича скорочено «Шашка», а С. Осташевського – «Шпирка», і, як жарт, за ним затвердилася друга назва – «король балагулів». Крім «короля», існувало ще дві посади: «віцекороля» (Владислав Падлевський) та «ад'ютанта» (Адам Вилежинський) [3, с. 278].

Серед балагульства утверджувалося також літературне романтизування на українську тематику. Польські письменники, уродженці Поділля, Волині та Правобережжя – Богдан Залеський, Антоній Мальчевський та Северин Гоцинський), зосередившись на прискіпливому вивченні специфіки української культури та побуту, наслідуючи український фольклор, започаткували написання праць, які в подальшому отримали узагальнену назву «української школи» в польській літературі. Особливістю творів «української школи», за оцінкою Григорія Грабовича, стало романтизування історії та створення, по-суті, літературного міфу про Україну [4, 150-151].

Українська тема породжувала широку гаму писань, однак центральною для польських романтиків стала історія козаччини. Класиками у цьому жанрі вважаються Міхал Чайковський та Тимко Падура. Власне, вся історія України зводилася у них до історії козаччини, і сам образ України ідентифікувався саме з козаччиною. Вимальовувався образ безконфліктного, розкріпаченого, демократичного минулого, яке не можна було не полюбити та не забажати повернути цю втрачену, але таку бажану ідилію красивого, шляхетного життя, в якому торжествували Честь, Гідність, Справедливість найцінніші чесноти як для козака так і для шляхтича [4, с. 157].

Але невдовзі зовнішньо безневинний, «оперетковий», здавалося б, рух балагулів також опинився в полі особливої уваги. Саме в сенсі запобіжної обачності доповідав про свої розпорядження Дмитро Бібіков шефу жандармів Олександру Бенкендорфу у серпні 1838 р.: «Наприкінці червня до мене дійшла інформація, що в околицях Бердичева із кількох поміщиків склалося товариство під назвою скуржани-балагули... носять шкіряні панталони, через що і називаються скуржанами, в розмові послуговуються дивними виразами і вирізняються різними непристойними жартами... Більшість із місцевих дворян, що користуються великим впливом, з презирством і насмішкою відгукуються про цих скуржан, але оскільки такий рух не можна терпіти і у зв'язку із очікуванням чергового ярмарку, на яких вони, зазвичай, збираються, я викликав їх у губернські міста, згідно з місцем проживання, і передав їх суворому нагляду поліції» [2, 148-149].

Ті, хто вивчав цю проблему – чиновники з особливих доручень, чини поліції, губернатори в душі бібіковської політики, не називаючи, почасти, конкретних фактів, висловлювали щодо балагульства, зазвичай, підозрілість. Так, один із чиновників, дійшов висновку, що створення цього товариства «ініційоване з-за кордону, а саме з Галичини», метою ж їхньої діяльності є «підготувати дворян і згуртувати простий народ так, щоб з часом, створивши формальну єдність можна було використати їх [шляхту та народ] у відповідності до своїх намірів» [4, с. 157]. Натомість, балагульство носило зміст модерної організації стосунків у суспільстві, де усі верстви почуваються рівними перед спільними для всіх законами, усі є носіями спільної культури, однаково шанують своє спільне минуле та прагнуть задоволення спільних інтересів у майбутньому. У такій політичній тактиці вочевидь постає ідея формування модерної нації та вибудовування громадянських взаємин.

Сучасник тих подій анонімний автор, подільський шляхтич, про балагульство зазначав: «...у себе і в приятеля мати можливість замишляти і

робити все, чого душа забажає, не підкорятися жодному примусу, не визнавати жодного гальма; відчувати навколо себе, в містечку і в помешканні, той кочовий розгардіяш, безлад, який для нас все ще такий привабливий; коли можеш щохвилі напитися, брататися-цілуватися або сваритися-битися, причому без якихось обважнюючих наслідків, бо маєш друзів розумних, які вміють тому запобігти; можеш програтися до останнього гроша або обдерти знайомого; тобто розкошувати цілими тижнями, чередуючи келих, батіг, карти, розваги з дівчатками ...» [1, с. 288].

Таким чином, варто зазначити, що ті елементи суспільства й ті індивідуальності, що відчують запах нової епохи й не вміють належним чином своїх відчуттів оцінити й подати на суд суспільства, завжди мусять грати роль незрозумілих диваків і, в кращому випадку, оригіналів. Проте саме таке опосередковане, неоднозначне, етнографічне українофільство, у вигляді балагульства становило певний етап у розвитку української національно-суспільної ідеї. В атмосфері ярмарків, пиятики, гулянь, розваг, молоде покоління знаходилося у своєрідній «свідомісній» свободі. Вони не відчували станових переваг, ідеологічного та морального тиску, водночас послуговувалися силою народного духу, братанням бідних і багатих, селян та землевласників. А звернення до народної тематики, романтизованого минулого, до українських вистав, пісень, фольклору, традицій, проводило певний процес ідентифікації цього суспільства до чогось окремішнього від польського чи російського, а приналежного саме до «українського».

З балагульщини зародилося «хлопоманство» – своєрідне повернення до народу. Саме серед освіченої молоді, яка походила з шляхетських родин, зародилося українство, захоплення рідним краєм, звичаями та побутом свого народу. З уже згадуваного центру балагулів, Махнівки, походить хлопоман Володимир Антонович, учитель «батька» української національної історії М.Грушевського. З Романівки походить інший хлопоман, Тадей Рильський, батько Максима Рильського, українського поета. Навколо хлопоманів виникли перші українські просвітницькі організації – громади. І врешті, з балагульства, хлопоманства, громадівства розпочалося українське націєтворення.

In this article trace the origin and development balahulstva in the Right-Bank Ukraine. Find out how evaluated balahulstvo some Ukrainian historians, as well as investigate and analyze how balahulstvo influenced the formation of the Ukrainian nation.

Key words: *Right-Bank Ukraine, balahuly, Antin Shashkevych, fairs, Berdichev, romanticizing the past, smart simplicity, the formation of the nation.*

Список використаних джерел:

1. Listy o Rusi. II. Balagulstwo // Roczniki polskie z lat 1857-1861. – T.I. Rok 1857. Pariz. – 1865. – S. 280-290.
2. Антонович В. Мемуари / Володимир Антонович // Твори: повне видання. – Київ : Десна, 1932. – Т. 1. – С. 3-65.
3. Гнатюк В. Ярмаркове українофільство в житті та літературі (балагульщина) / Володимир Гнатюк // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського. – Київ : Либідь, 1928. – Т. II. – С. 272-289.

4. Грабович Г. До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміка / Григорій Грабович. – Київ : Основи, 1997. – 604 с.
5. Драгоманов М. Евреи и поляки в Юго-Западном крае / М. Драгоманов // Политические сочинения / Под редакц. И.М. Гревса и Б.А. Кистяковского. – Москва : Типография Т-ва И.Д. Сытина, 1908. – Т. 1: Центр и окраины. – С. 217-267.
6. Кирчів Р. Ф. Україна в польських альманахах доби романтизму / Р. Ф. Кирчів. – Київ : Наукова думка, 1965. – 145 с.
7. Кирчів Р. Ф. Український фольклор у польській літературі (період романтизму) / Р. Ф. Кирчів. – Київ : Наукова думка, 1971. – 275 с.
8. Франко І. «Король балагулів» Антін Шашкевич і його українські вірші / Іван Франко // Зібрання творів. В 50 т. – Київ, 1892. – Т. 35. – С. 113-149.
9. Франко І. Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в ХІХ ст. / Іван Франко // Зібрання творів. В 50 т. – Київ : Десна, 1986. – Т. 47. – С. 191-241.

УДК 316.3443-058.12(438):94(477.4)“1930/1831”

Черняк О., студентка магістратури,
Науковий керівник: **С. А. Сидорук**, к.і.н, доцент.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ПОЛЬСЬКОЇ ШЛЯХТИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ЛИСТОПАДОВОГО ПОВСТАННЯ

У статті висвітлюються зміни в соціально-економічному становищі польської шляхти Правобережжя, які листопадового повстання.

Ключові слова: польська шляхта, Правобережжя, Російська імперія, конфіскація, секвестр, Д. Бібіков.

Після приєднання Правобережної України до Російської імперії курс самодержавства був спрямований на зменшення впливу і зміну статусу польської шляхти. Ще більше його прискорило Листопадове повстання, яке розв'язало російському уряду руки в процесі наступу влади на соціальні та економічні привілеї шляхти.

Проблема декласації шляхти завжди була досить суперечливою оскільки вона трактувалася різними науковцями відповідно до їхніх політичних поглядів. Так Ю. Самарин [12] і О. Міллер [9] вбачають в імперській політиці щодо польської шляхти Правобережжя єдиновірний крок до збереження російського панування. Цьому питанню приділяли увагу і іноземні дослідники Д. Бовуа [6] та Х. Геровська [8] негативно трактували наступ царизму на польську шляхту. Сучасні українські дослідники С. Лисенко та Є. Чарнецький [10], І. Рибак [11], Л. Баженов [5], В. Брославський [7], звертаючись до окремих аспектів життя польської шляхти Правобережної України, вказують на, те що основною метою соціально-економічної політики царизму в регіоні було підпорядкування імперським інтересам всіх аспектів життя населення краю.

Метою нашої статті є висвітлення окремих аспектів соціально-економічного становища польської шляхти Правобережної України після повстання 1830-1831рр.

Специфіку Правобережжя на початку XIX ст. виражав той факт, що основну частину панівних кіл регіону становила польська шляхта. Крім того, що вона фактично тримала в своїх руках економічний потенціал краю, мала у ньому політичну і культурну першість, це не задовольняло самодержавство ще й тому, що велика частина польської шляхти була безземельною і ніяких майнових статків не мала. При цьому на неї поширювалася «Дарована Грамота» дворянству і вона була зарахована до неоподаткованих станів. Ситуація кардинально змінилася після Листопадового повстання, адже в руках царизму з'явився привід до реорганізації регіону і посилення в ньому проімперських впливів.

Політику Російської імперії в регіоні стосовно польської шляхти після придушення повстання найкраще характеризують царські укази дані Сенату від 22 березня 1831 р. «Про бунт, що стався в трьох повітах Віленської губернії, і про осудження всіх дворян і шляхти, які взяли участь в цьому бунті, військовим судом за Польовим кримінальним уложенням» [1], від 6 травня 1831 р. «Про заходи, які повинні бути прийняті з дворянськими маєтками, викритих в поширенні заклоту в деяких повітах повернутих від Польщі губерній» [2], від 17 липня 1831 р. «Про секвестр і конфіскацію маєтків заклотників» [3] та дані Подільського губернатора «Про облік шляхти яка проживає в Губернії і переході її в однодворці і громадяни» [4].

Декласуючи польську шляхту, царизм розумів що без власності вона чим могла впливати на політичне життя регіону та поширення пропольських ідей. Це і визначило його подальшу політику щодо польської шляхти. Так Указом Сенату від 22 березня 1831 р. передбачалась конфіскація у повстанців маєтків та передача їх в управління інвалідному фонду, який виплачував пенсії особам, що стали інвалідами внаслідок служби в армії. Проте більшість з конфіскованих маєтків перебували у борговій заставі [1]. Тому вже 10 травня 1832 р. їх було передано в управління місцевим Казенним палатам. Прибутки, отримані з конфіскованих маєтків, направлялись на погашення боргів, а фонд постраждалих отримував лише 5% з прибутку маєтку.

Указом від 6 травня 1831 передбачалося накладення секвестру на маєтки учасників польського повстання [2]. Згодом цей документ був уточнений та доповнений іменним указом даним Сенату 17 липня 1831 року. Згідно указу майно учасників польського повстання підлягало секвестру та конфіскації, а повстанці були розділені на три розряди: 1) очільники повстання; 2) учасники повстання проти законної влади; 3) ті, що підписали обурливі акти і всі причетні до повстання, які безпосередньої участі в ньому не приймали.

Відповідно до цього маєтки першого і другого розрядів по мірі вини мали бути піддані секвестру або конфісковані. Але при цьому робилися певні виключення, зокрема, не міг бути накладений секвестр або конфіскація на майно: 1) тих осіб, які належали до третього розряду чи тих хто не мав доказової можливості розкаятися; 2) тих, хто розкався відповідно до указу від 6 травня; 3) тих, хто виконав умови указу від 4 червня. Також було заборонено учасникам повстання після смерті їхніх батьків успадковувати майно. В даному указі була замітка стосовно дружин, вдов та дітей учасників повстання, яким надавалася частина доходів із майна яке було піддано секвестру або конфісковано [3].

А вже указ 14 грудня 1835 р. надавав казні право на успадкування майна померлих учасників повстання. Відповідно до цього вся власність переходила від сім'ї до казни [12, с.2]. Також заборонялося продавати ті маєтки або частину, яка мала належати сину-повстанцю. Така політика негативно впливала на добробут маєтків. Адже їхні власники не бачили сенсу в процвітанні якщо майно все одно перейде до казни.

За даними В. Брославського, 7 серпня 1831 р. відповідно до розпорядження Київської губернської комісії у розгляді справ учасників повстання було накладено секвестр на маєтки 62 осіб. Проте самодержавству всежтаки були потрібні союзники в середовищі польської шляхти. Тому п'яти поміщикам з їх числа (І. Стемпковському, О. Хорошію, К. Якубовському, С. Вислоцькому, Т. Івашкевичу) за постановою головнокомандуючого 1-ю армією генерал-фельдмаршала графа Сакена маєтки були повернуті, у зв'язку з тим, що згадані поміщики «покаялись» у своїх діях і ніякої активної участі у повстанні не брали. Станом на 29 серпня 1832 р. Київська губернська комісія по розгляду справ учасників повстання передала 12 справ для прийняття рішення головнокомандуючому графу Сакену, а на маєтки 45 шляхтичів наклали секвестр [7, с. 69-70]

Бажаючи покращити своє становище, шляхтичі намагалися оформити власні маєтки, які ще не були конфісковані і не піддані секвестру на власних дружин. Це в подальшому було викрито владою і чиновників було попереджено про відповідальність за фальсифікацію документів. Іншим способом збереження матеріального становища шляхти було положення Комітету Західних губерній від 4 липня 1835, яке дозволяло дружинам повстанців повернутися в імперію і надалі володіти спільним майном. Нерухоме майно тих осіб, які проживали за межами імперії більше дозволеного часу, передавалась у дворянську опіку. А прибутки використовувалися для виплати боргів та утримання родин, які проживали в межах імперії [7, с. 75-56].

Реально діяльність імперської адміністрації не зменшила впливу шляхти в регіоні. Тому на посаду генерал-губернатора було призначено людину жорстку та рішучу, директора міністерства фінансів Д. Г. Бібікова (1837-1852). На його думку основними важелями панування поляків в регіоні були: першість польської мови та культури та економічні зв'язки західних губерній з Царством Польським. Тому Бібіков видав указ за яким шляхті заборонялося навчати своїх підданих польській мові та вести торгові зв'язки з Царством Польським. Методи Бібікова стали «батоном» у руках самодержавства, але воно не забувало і про «пряник».

Простивши більшості польських великих землевласників їх участь у повстанні, уряд Миколи I насправді завдав удару шляхті. Застосовуючи практику «Розділай і володарюй», уряд фактично розділив шляхту на помилуваних та покараних, маючи на увазі свою мету. По-перше, для росіян лише той міг бути дворянином, хто мав земельну власність, а значить, не визнавши частину шляхти дворянами, російський уряд міг конфіскувати їх нерухому власність. По-друге, з приєднанням Правобережної України до складу Російської імперії польська шляхта чисельно, в декілька разів переважала все дворянство імперії. Оскільки єдиним привілейованим станом був дворянський, то така ситуація вимагала кардинального вирішення. Російський уряд пішов шляхом зменшення числа осіб,

що могли претендувати на російське дворянство. По-третє, усіх шляхтичів, які не представили необхідних документів, можна було записати до податного стану селян-однодворців [7, с. 84-85], що були фактично безправними.

Зазначене вказує на те, що декласація шляхти на Правобережжі надала імперії не лише політичні, але і економічні вигоди.

Отже, внаслідок першого польського повстання 1830-1831 рр. становище шляхти було погіршено заходами імперської влади. Це знайшло найбільший вияв соціально-економічному становищі. Вбачаючи у шляхті загрозу територіальній цілісності імперії царат намагався її залякати та поставити під свій контроль. Низкою законів було передбачено секвестр, конфіскацію маєтків учасників польського повстання 1-го та 2-го розрядів. Окрім цього була проведена декласація шляхти, яка привела до позбавлення шляхетських прав 340 тис. осіб на території Правобережжя і переведення її до розряду державних селян або однодворців [6, с.195]. Це дозволило російській владі через економічні важелі чинити тиск на польську шляхту Правобережної України. Використовуючи майнові інтереси, в середовищі польської шляхти було внесено розкол, який на певний час послабив її опозиційні настрої.

The article deals with socio-economic changes in the position of the Polish nobility Right Bank that occurred as a result of the November uprising.

Keywords: Polish nobility, Right Bank, the Russian empire, confiscation, sequestration, D. Bibikov.

Список використаних джерел:

1. О бунте, происшедшем в трех уездах Виленской губернии, и о суждении всех дворян и шляхты, принявших участие в сем бунте, военным судом по Полевому уголовному уложению. – №4444 // Полное собрание законов Российской империи-2 (далі – ПСЗ-2). – Санкт-Петербург : Тип. II отд. Собств. его импер. Вел. канц., 1832. – Т.VI: 1831 – Отделение первое. – С.252-253.
2. О мерах, какия должны быть приняты с именными дворян, изоблаченных в распространении мятежа в некоторых уездах возвращенных от Польши губерний. – №4535 // ПСЗ-2. – Т.VI: 1831 – Отделение первое. – С.337–338.
3. О секвестре и конфискации имений мятежников. – 4711 // ПСЗ-2. – Т.VI: 1831. – С. 683-691.
4. Державний архів Хмельницької області, ф. 227, оп.1, сп.2264, 115арк.
5. Баженов Л. В. Восстание 1830-1831 гг. на Правобережной Украине: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.03 “Всеобщая история” / Л. В. Баженов. – Киев, 1973. – 28 с.
6. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831 – 1863) / Даніель Бовуа. – Київ : ІНТЕЛ, 1996. – 415 с.
7. Брославський В. Л. Аграрна політика російського царату на Правобережній Україні у 1793-1861: зміни у землеволодінні і землекористуванні. Дис...кандидата іст. наук: 07.00.01 – «історія України» / В. Л. Брославський. – Тернопіль, 2007. – 223 с.
8. Геровська Х. До питання про декласацію шляхти у Подільській губернії / Х. Геровська // Поляки на Хмельниччині. Погляд крізь віки: Зб. наук. праць. – Хмельницький, 1999. – С.173-177.
9. Западные окраины Российской империи / Науч. ред.: М. Долбилов, А. Миллер. – Москва : Новое издательство, 2005. – 206 с.

10. Лисенко С. Правобережна шляхта (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). 2-ге вид., виправ. доп. / С. Лисенко, Є. Чернецький. – Біла Церква : Вид. О. В. Пшонківський, 2007. – 448 с.
11. Рибак І. В. Утиски та переслідування поляків на Поділлі (50 – 60-ті роки XIX ст) / І. В. Рибак // Поляки на Хмельниччині. Погляд крізь віки: Зб. наук. праць. – Хмельницький, 1999. – С. 205 – 207
12. Самарин Ю. Замечание об инвентарях, введенных в 1847 и 1848 гг. впомещичьих имениях Киевской, Волынской и Подольской губерниях и о крепостном праве в Малороссии / Ю. Самарин // Сочинения. – Санкт-Петербург: Тип. Рогальскаго и К, 1878. – Т.2. – С. 2–8.

УДК 94:329(477.43)“1920/1924”

Яблонська Д. – студентка магістратури
Науковий керівник: О. М. Завальнюк, д.і.н., професор

АНТИБІЛЬШОВИЦЬКИЙ РУХ НА ПОДІЛЛІ (1920-1924 РР.)

У статті зроблено спробу на основі аналізу документальних джерел та праць українських істориків з'ясувати основи антибільшовицького руху на Поділлі у першій половині 1920-х рр.

Ключові слова: *Яків Гальчевський, Поділля, Правобережжя, антибільшовицький рух, загін, більшовики, українці.*

Проблема вивчення повстанського руху в Україні 1920-х рр. у всій своїй складності постала у сучасній українській історіографії, яка бере свій початок з часу проголошення незалежності. В Подільському регіоні повстання пов'язане із діяльністю легендарного ватажка Якова Гальчевського. Дослідженню даного історичного явища приділена ціла низка праць О. Завальнюка, І. Рибак, Б. Демківа, К. Завальнюка, Д. Красносілецького, М. Олійника та інші.

Після поразки військ УНР восени 1920 р., в Україні та її регіонах великого розмаху набрав антибільшовицький повстанський рух, його головними причинами стали: зміна політичного курсу більшовиків, оголошення військового стану, насадження комуністичних осередків в органах влади, примусова „радянська” села, дефіцит товарів та насильницька хлібозаготівельна політика, знущання над селянами, штучний голодомор 1921–1923 рр., репресії з боку чекістів, Червоної армії щодо мирного населення, оголошення примусової мобілізації до війська, антиконфесійна політика тощо. Не останню роль в посиленні виступів проти більшовиків відіграла діяльність екзильного уряду УНР щодо підтримки повстанства [17, с. 43-44].

Повстанський рух першої половини 1920-х рр. відбувався в активних і пасивних форм. До перших відносять масовий озброєний рух селян [22, с. 232]. Щодо звинувачень більшовицького селянства у „бандитизмі”, то вони є недоречні, оскільки взятися за зброю їх вимусила саме радянська влада: селяни в такий спосіб захищали право на існування у вільній державі. Цей рух підтримувався і розповсюджувався екзильним урядом УНР через посередництво підпільних організацій та отаманських загонів, які володіли військовим досвідом. Усі вони відстоювали національні інтереси своєї країни. Щодо пасивних форм, то вони полягали у наступному: приховувався реманент, врожай, коні, худоба,

ігнорувалася продрозкладка, розповсюджувалося самогоноваріння, щоб хліб не дістався більшовикам, розширювалися присадибні ділянки, відстоювалися власні інтереси на зборах чи конференціях тощо [17, с. 44-47].

Повстанські загони, які виступали проти політики радянської влади, відрізнялися стратегією, тактикою, походженням, політикою. Це було зумовлено рівнем підготовки та обізнаності підпільної боротьби отаманів (більшість із них були колишніми офіцерами). У таких загонах були і жінки, дружини отаманів [19, с. 114-116].

Одним із керівництв повстанського руху 1921-1924 рр. був Яків Гальчевський („Орел”), колишній вчитель у Летичівському районі [13, с. 226-227]. Отаману вдалося об'єднати усі повстанські осередки 6-го районного повстанського комітету (сюди входили Літинський, Летичівський, Вінницький, Проскурівський, Кам'янецький та Могилівський повіти). За підрахунками К. Завальнюка, навесні 1921 р. в Подільському регіоні діяв 21 загін із чисельністю до 1500 осіб [12]. Всі вони практикували різні форми боротьби, не зупиняючись перед терором. Лише впродовж 1921 року загonom Я. Гальчевського було вбито завідуючого земельного відділу М. Рувицького, військового комісара М. Сандела, командира червонокозачого полку Ф. Святогора, члена Вінницького губкому партії М. Литвинюка, поранено голову Летичівської повітової ради Л. Паколюка [23, с. 137].

1 січня 1922 р. був здійснений напад загonom Орла на с. Майдан Савин Літинського повіту, що на Поділлі [2, с. 6]. 8 лютого загін Гальчевського був на у с. Майдан Стасів, де затримав кількох більшовиків з однієї із продподаткових груп латиських службовців [2, с. 6]. Тоді ж було убито більшовицького агента, після чого загін попрямував на хутори між с. Багринівці й Голенищево [2, с. 7]. Червоноармійці за цей вихід повстанців помстилися розстрілом 9 мешканців с. Майдан Стасів. Визнавши свою помилку, повстанці відправилися до Слобідських хуторів Вінницького повіту [2, с. 8].

З січня 1921 по червень 1922 рр. Я. Гальчевський спрямовував свою діяльність на відновлення, організацію та розширення повстанського руху. У червні 1922 р. під його командуванням об'єднаний загін нараховував чотири бригади чисельністю понад 250 бійців. Йому вдалось підпорядкувати під своє командування майже усі повстанські загони західного, центрального і частково південного Поділля [17, с. 45-46].

1 березня 1922 р. Орел разом з Добровольським та Ковбасюком приїхали в с. Майдан Вербицький до підполковника Коноплянка, який зібрав відомості про більшовиків, які були у селі. Тоді загін стояв в лісі неподалік села й розігнав всіх продподатківців [18, с. 115]. В середині березня загін Гальчевського, був поділений на дві групи і здійснив напад на с. Бохни, де було взято в полон 70 курсантів артилерійської школи – усіх комуністів було розстріляно. Із захоплених гармат повстанці відкрили вогонь по м. Летичів та с. Вербка, де знаходились червоноармійські частини. Залишивши частину повстанців разом з Ковбасюком та Добровольським, Орел з кіннотою відбив атаку понад трьох сотень червоноармійців з Летичева [18, с. 115-116]. 21 березня він звернувся із листом до населення України, в якому закликав до боротьби «...Перед очима цілого Світу ми здаємо іспит і покажемо, що наймитами в чужинців вже ніколи не будемо, –

йшлося у зверненні. – Ми окрема нація, чуємо в собі силу, в нас палає любов до свого краю і ненависть до ворогів його. Ми переможемо... Головне Повстанче Командування кличе всіх громадян України до смертельного бою...» [5, с. 415-416]. А вже через два дні закінчили вирушувати до с. Майдан Кожухівський, де атакував червоноармійців 9-го кінного полку. Після кількох хвилин бою усіх червоноармійців було убито. Повстанці забрали їхню зброю та продовольство і поїхали через с. Каміногірка – Яцківці – Уладівка – Педоси – Осичок. До Я. Гальчевського приєднався загін Коноплянки і повстанці вступили в бій з червоноармійцями. Далі загін попрямував у Кипорів яр [18, с. 116]. Різні заклики до боротьби проти комуністів від отамана лунали впродовж усього повстання, вони спрямовувалися до селян Поділля [4, с. 467], євреїв [8, с. 466], інтелігенції [9, с. 468], віруючих [10, с. 472-473], а також звернення були і до свідомих червоноармійців, місцевого населення [3, с. 465-466].

1 травня 1922 р. у лісі біля с. Майдан-Вербецький на Летичивщині був скликаний перший з'їзд командирів повстанських загонів Поділля, на якому було створено губернський штаб партизанського руху на чолі з Гальчевським [22, с. 137]. Повстанців було поділено на десять округів та загонів, які діяли по всій губернії, щоб дезорієнтувати червоноармійців [15, с. 78-79].

На початку липня 1923 р. 20 повстанців на чолі з Я. Гальчевським проникли через державний кордон на територію УСРР і впродовж місяця дестабілізували радянське життя у Вінницькій і Проскурівській округах. Проти них, як наголошували представники влади, мобілізували значні озброєні загонами військових і цивільних активістів, щоб не допустити розгортання антирадянського повстання [14, с. 24].

У 1923-1924 рр. Яків Гальчевський зумів підпорядкувати своєму керівництву нові антибільшовицькі загонами східного Поділля, а також частково Волині та Київщини, що дало підстави досліднику Д. Красносілецькому поставити цього ватажка в один ряд з Н. Махном і М. Григор'євим [18, с. 113-114].

Повстанські загонами під керівництвом військових професіоналів (С. Заболотний, Я. Гальчевський, І. Трейко, С. Яворський, Ю. Мордалевич та ін.) використовували державні атрибути екзильного уряду УНР спеціалізованого призначення: печатку, штампель, прапор із ненормованими кольорами (жовто-блакитний, чорний тощо) та написом: «Ще не вмерла Україна» або «Українська Народна Республіка» [16, с. 62-64]. Українська національна символіка використовувалася і у одностроях. Наприклад, отаман Л. Завгородний на правому рукаві мав нашитий квадрат світло-синього сукна з жовтою стрічкою, тризубом і аббревіатурою «УНР» [20, с. 4].

Через більшовицьку терористичну політику отамани мали псевдоніми, приховуючи свої справжні прізвища. Мережа повстанських загонів не була постійною. Разом з тим, спостерігалось творення нових повстанських осередків, як правило, у місцях, де політика радянських органів найбільш боляче позначалася на настроях селянства. Сьогодні тема набула популярності, особливо щодо ватажків-повстанців – І. Трейка, Л. Завгородного, К. Грищенка, „Чорного Ворона”, „Гордія”, „Свища” та інших, діяльність яких тривала до 1924 р. [17, с. 47]. Повстанські загонами відрізнялися один від одного рівнем організованості та дисципліни, який залежав від особистості ватажків.

Однією з головних у діяльності повстанців була пропаганда. Серед населення розповсюджувались газети, листівки, проводилися політичні мітинги, комедійні вистави антибільшовицького спрямування тощо. Ці заходи сприяли поповненню особового складу повстанців, хоча не завжди посилювало антибільшовицьку боротьбу [15, с. 74]. Через остаточне утвердження більшовицької влади в регіоні, повстанські загони опинилися у скрутному становищі. Жорстка репресивна політика радянської влади придушила опір селянства. Частина учасників повстанського руху було засуджено [11, с. 489-492], а інша частина повернулася до мирної праці. Крім того, вже з 1923 р. почали проявлятися позитивні результати НЕПу, зокрема, було відновлено довоєнні земельні площі, селяни сплачували податки, які були менші за обсягом від продрозкладки, а ця політика підірвала авторитет повстанської бази. Отаманські загони переформувалися у диверсійні, малочисельні групиякі продовжували антирадянську боротьбу у 1920-1924 рр. [16, с. 94].

Отже, у 1920-1924 рр. на Поділлі мав місце повстанський антибільшовицький рух, який свідчив про несприйняття частиною суспільства більшовицької ідеології, і намагалися повернути українську державотворчу традицію, яка об'єктивно підтримувалася більшістю населення. Поразка повстанства після утвердження комуністичного режиму свідчила про його внутрішню слабкість та неспроможність довготривалої протидії новій владі, яка вимушено відмовилася від політики «воєнного комунізму» у свою чергу застосувала жорсткі методи для «умиротворення» українців.

In the article an attempt is done on the basis of analysis of documentary sources and labours of the Ukrainian historians to find out basic antibolshevist motion on Podily in the first half 1920th

Keywords: Yakiv Galchevski, Podila, antibolshevist motion, detachment, bolshevists, Ukrainian s.

Список використаних джерел:

1. Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів. У 2 ч. – Ч.1. / Я. Гальчевський-Войнаровський. – Краків: Українське видавництво, 1941. – 205 с.
2. Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів. У 2 ч. – Ч.2. / Я. Гальчевський-Войнаровський. – Краків-Львів: Українське видавництво, 1942. – 162 с.
3. Заклик «свідомих червоноармійців» до боротьби проти комуністичного режиму // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Української революції (1919-1921) і повстанського руху під проводом Я. Гальчевського (1921-1924): збірник документів і матеріалів / [упоряд.: Байдич В. Г., Завальнюк О. М., Олійник Ю. В., Галатир В. В., Павлунішена Т. Д.]. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2015. – С. 465-466.
4. Заклик Я. Гальчевського до громадян Поділля братися за зброю і боротися із комуністами // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Української революції (1919-1921) і повстанського руху під проводом Я. Гальчевського (1921-1924)... – С. 467.
5. Звернення Я. Гальчевського до населення України // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Української революції (1919-1921) і повстанського руху під проводом Я. Гальчевського (1921-1924)... – С. 415-416.
6. Звернення повстанців до населення Поділля про посилення опору радянському режиму // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Української революції (1919-1921) і повстанського руху під проводом Я. Гальчевського (1921-1924)... – С. 463-464.

7. Звернення подільських повстанців до населення із закликом виступити проти радянської влади // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Української революції (1919-1921) і повстанського руху під проводом Я.Гальчевського (1921-1924)... – С. 464-465.
8. Звернення Я. Гальчевського до єврейського населення Поділля із погрозою брати заручників // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Української революції (1919-1921) і повстанського руху під проводом Я.Гальчевського (1921-1924)... – С. 466.
9. Звернення Я. Гальчевського до інтелігенції Поділля із наказом брати участь у повстанському русі // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Української революції (1919-1921) і повстанського руху під проводом Я.Гальчевського (1921-1924)... – С. 468.
10. Звернення до віруючих українців із наказом не підтримувати влади комуністів // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Української революції (1919-1921) і повстанського руху під проводом Я.Гальчевського (1921-1924)... – С. 472-473.
11. Судовий вирок у справі бійців повстанського загону Я. Гальчевського// Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Української революції (1919-1921) і повстанського руху під проводом Я.Гальчевського (1921-1924)... – С. 489-492.
12. Завальнюк К. Провісники волі: до історії українського повстанського руху на Поділлі / К. Завальнюк [Електронний ресурс] // Є (ue.ua) [Інтернет-сайт]. – Режим доступу: http://ue.ua/news/news_6218.html
13. Завальнюк К. Матеріали до біографії Я. В. Гальчевського (за документами держархіву Вінницької області) / К. Завальнюк // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи : наук. збірник. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2002. – С.225-230
14. Завальнюк О. М. Повстанський рух під проводом Якова Гальчевського / О. М. Завальнюк, В. Г. Байдич, В. В. Галатир, Ю. В. Олійник // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Української революції (1919-1921) і повстанського руху під проводом Я. Гальчевського (1921-1924)... – С. 22-29
15. Зінченко А. Селянство Поділля у повстанському русі 1919– 1926 рр. / А. Зінченко, Л. Петров // Сучасність. – 1997. –№ 12. – С. 74–85.
16. Красносілецький Д. Антибільшовицький рух селян в Правобережній частині УСРР у 1920 – 1924 роках / Д. Красносілецький. — Хмельницький : ХНУ, 2009. – 276 с.
17. Красносілецький Д. Антибільшовицький повстанський рух на Поділлі 1920-1924 рр. / Денис Красносілецький// Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред.кол.: Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (від.ред.) та ін. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2007. – Т. 2. – С. 39-47.
18. Красносілецький Д. П. Антибільшовицький селянський повстанський рух Якова Гальчевського на Поділлі в п. п. 1922 р. / Д. П. Красносілецький // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Миколаїв : МДГУ ім. П. Могили, 2006. – Т. 48. – Вип. 35. Історичні науки. – С. 112–116.
19. Красносілецький Д. П. „Отаманщина” Правобережної України початку 1920-х років: соціальний склад, політична спрямованість, мета та методи боротьби / Д. П. Красносілецький// Наукові записки. – Кіровоград : РВВ КДП ім. В. Винниченка, 2007. – Вип. 10. Серія : істор. науки. – С. 111–116.
20. Логвиненко І. Вогонь з Холодного Яру / І. Логвиненко // Народна газета, 1995. – № 32 (213). – 4 серпня. – С. 4.
21. Олійник М. П. Опір селян Поділля політиці Радянської влади в 20-ті роки ХХ століття / М. П. Олійник // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Ред. кол.: Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (від.ред.) та ін. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2010. – С. 445-450.
22. Рибак І. В. Антибільшовицький повстанський рух на Поділлі під проводом Я. Гальчевського : географія і хроніка подій / І. В. Рибак, Д.П.Красносілецький // Історичне

краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи : наук. збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. – С.230-234.

23. Рибак І. В. Наш край в історії України : навчальний посібник / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2010. – 260 с.

ЗМІСТ

Вступне слово	3
Арович В. Вплив релігійних сект на формування людської особистості.....	4
Вужицька В. Історія етнологічної думки.....	8
Грачов А. Албанська голгофа 1915 року.....	18
Демчук К. Класифікація народів світу.....	22
Дмитрук А. Віктор Приходько – діяч українського відродження на Поділлі 1917- 1918 рр.....	32
Дмитрук А. Кримськотатарська суфія: життєве випробування Аліфеханум Яшлавської.....	36
Жондло А. Імідж «Україна» в творчості Юліуша Словацького.....	41
Костишен М. Зміни у суспільних настроях корінних мешканців Західної України в період Першої світової війни.....	46
Кузьмич А. Пилявецька кампанія і її наслідки.....	56
Ляшук О. Мистецьке життя на Поділлі в період Центральної Ради	60
Марціник М. Турецький аспект зовнішньої політики Богдана Хмельницького.....	62
Микитюк Т. Початки процесів українського націєтворення на Північній Буковині та Хотинщині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст..	67
Нікітішена Т. Вибори до Сойму Карпатської України 1939 року: організація, проведення і результати.....	72
Новікова О. Участь Козацького війська у боях під Хотином за свідченнями автора «Кам'янецької хроніки».....	75
Панченко Н. Гадяч – гетьманське місто.....	78
Пінкас Я. Функціональна роль прем'єр-міністра в політичній системі України: ретроспективний огляд.....	82
Свинар Т. Історичні праці Я. Грицака про політичну спадщину Івана Франка.....	89
Семчук Я. Перша арабо-ізраїльська війна 1948-1949 рр. : причини, хід і наслідки.....	94

Циганюк І. Балагульство як прояв нативного українського націоналізму на побутовому рівні.....	98
Черняк О. Соціально-економічне становище польської шляхти Правобережної України після листопадового повстання.....	103
Яблонська Д. Антибільшовицький рух на Поділлі (1920-1924 рр.).....	107

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ПРАЦІ

**СТУДЕНТІВ І МАГІСТРАНТІВ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
історичний факультет, вул.Татарська, 14, м.Кам'янець-Подільський, 32301

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка, історичний факультет, вул.Татарська, 14,
м.Кам'янець-Подільський, 32301